

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КУНЦ СТАНІСЛАВ ВІКТОРОВИЧ

УДК 341:006.032:37(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА
НА ОСВІТУ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У НАЦІОНАЛЬНЕ
ЗАКОНОДАВСТВО: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

зі спеціальності 293 – Міжнародне право
галузі знань 29 - Міжнародні відносини

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання чужих ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С.В. Кунц

Науковий керівник:
Прощаєв Володимир Володимирович
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Кунц С.В. Міжнародні стандарти забезпечення права на освіту та їх імплементація у національне законодавство: проблеми теорії та практики. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 293 «Міжнародне право». – Київський авіаційний інститут, Київ, 2025.

Дисертація присвячена комплексному аналізу міжнародно-правових стандартів у сфері права на освіту та особливостям їх імплементації в українське законодавство. На основі універсальних і регіональних джерел (система ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи, право ЄС), спеціалізованих договорів у сфері освітньої співпраці, а також практики Європейського суду з прав людини, досліджено зміст, елементи та механізми забезпечення права на освіту. Особливу увагу приділено тому, як міжнародні акти та інституції формують рамку зобов'язань держав і впливають на національні моделі правового регулювання освіти.

Перший розділ присвячений теоретико-методологічним засадам міжнародно-правового захисту права на освіту та систематизації джерельної бази. Показано, що сучасні стандарти утворюють багаторівневу систему: від універсальних актів (ЗДПЛ, МПЕСКП, Конвенція про права дитини) і профільних інструментів ЮНЕСКО до регіональних механізмів Ради Європи (ст. 2 Протоколу №1 до ЄКПЛ; Європейська соціальна хартія) і права ЄС, включно з політикою Європейського простору вищої освіти та документами Болонського процесу. Акцент зроблено на зв'язку між академічною мобільністю, забезпеченням якості, взаємним визнанням кваліфікацій і реальним доступом до освіти; розглянуто Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій (1997) як ключовий інструмент для національних систем визнання та нострифікації.

У межах розділу узагальнено доктринальні підходи до розуміння права на освіту як комплексного інституту (права людини + соціально-правові гарантії), виділено його функціональні компоненти та критерії дієвості (доступність, прийнятність, якість, адаптивність), а також показано роль судової практики ЄСПЛ як еталона тлумачення меж і позитивних зобов'язань держав у сфері освіти. Наголошено, що Суд не прагне уніфікувати освітнє законодавство держав, натомість оцінює контекст реалізації права на освіту, що зумовлює високу значущість прецедентів для національних судів і регуляторів.

Другий розділ зосереджений на імплементації міжнародних стандартів у правову систему України. Проведено аналіз Конституції України, базових законів «Про освіту», «Про вищу освіту» і підзаконних актів крізь призму міжнародних зобов'язань та євроінтеграційних пріоритетів; обґрунтовано необхідність подальшої гармонізації з інструментами Болонського процесу (прозорість кваліфікацій, ECTS, забезпечення якості) і практикою взаємного визнання за Лісабонською конвенцією. Окремо розглянуто адміністративні процедури визнання іноземних документів про освіту в Україні (нострифікацію) як «вузьке місце» доступу до прав і можливостей здобувачів, із урахуванням оновлених методичних рекомендацій та публічних сервісів.

Значна увага приділена впливу умов воєнного стану на реалізацію права на освіту: безпека, доступ до дистанційних форматів, мобільність здобувачів (зокрема ВПО), спеціальні гарантії для дітей і дорослих із тимчасово окупованих територій, а також інституційні рішення органів влади у координації з міжнародними організаціями (ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, ОЕСР). Підкреслено, що збереження та відновлення освітніх послуг вимагають як нормативних адаптацій (процедури, стандарти якості), так і адресної підтримки вразливих груп.

На підставі аналізу судової, адміністративної та політичної практики сформульовано конкретизовані пропозиції до вдосконалення українського законодавства та правозастосування:

- оптимізація процедур визнання кваліфікацій і нострифікації з урахуванням Лісабонської конвенції та підходів ЄПВО (єдині вікна, е-реєстри, розумні строки, презумпція добросовісності документів),
- посилення інструментів забезпечення якості (внутрішні/зовнішні механізми, прозорість критеріїв, апеляційні процедури),
- інтеграція рішень ЄСПЛ у національну практику та підготовку кадрів,
- спеціальні «кризові» протоколи доступу до освіти для ВПО та осіб з ТОТ,
- узгодження державних політик із рамками Європейського простору вищої освіти й стратегічними документами ЄС у сфері освіти та мобільності.

Узагальнюючи результати, у дисертації уточнено зміст міжнародних стандартів права на освіту та їхню дію в умовах сучасних викликів; систематизовано джерела та механізми (договірні, інституційні, прецедентні); виявлено розриви імплементації у національному праві; запропоновано модель гармонізації з правом ЄС і практикою ЄСПЛ, орієнтовану на доступ, якість, адаптивність і справедливість процедур визнання та забезпечення якості. Сформульовані висновки можуть слугувати основою для нормотворчих змін, оновлення методик акредитації/визнання, а також для освітньої політики і програм післявоєнного відновлення.

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, право Європейського Союзу, міжнародні організації, механізми імплементації норм міжнародного права, асоціація України з Європейським Союзом, права людини, право людини на освіту, принцип гендерної рівності та інклюзивності, запобігання корупції в сфері освіти, соціальна держава, принцип гендерності в освіті,

цифровізація освіти, державний суверенітет в умовах глобалізації, збройна агресія, післявоєнна відбудова.

ABSTRACT

Kunts S.V. International Standards for Ensuring the Right to Education and Their Implementation into National Legislation: Problems of Theory and Practice. – Qualifying scientific work on manuscript rights.. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 293 “International Law”. – Kyiv Aviation Institute, Kyiv, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive analysis of international legal standards in the field of the right to education and the specific features of their implementation in Ukrainian legislation. Drawing on universal and regional sources (the UN system, UNESCO, the Council of Europe, EU law), specialized treaties in the sphere of educational cooperation, as well as the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR), it examines the content, elements, and mechanisms for securing the right to education. Particular attention is paid to how international instruments and institutions shape the framework of states' obligations and influence national models for the legal regulation of education.

The first chapter addresses the theoretical and methodological foundations of the international-legal protection of the right to education and systematizes the source base. It shows that contemporary standards form a multi-level system: from universal instruments (the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Rights of the Child) and UNESCO's sectoral tools to the regional mechanisms of the Council of Europe (Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights; the European Social Charter) and EU law, including the policy of the European Higher Education Area and documents of the Bologna Process. Emphasis is placed on the nexus between academic mobility, quality assurance, mutual recognition of qualifications, and real access to education; the Lisbon

Recognition Convention (1997) is considered a key instrument for national systems of recognition and nostrification.

Within this chapter, doctrinal approaches to understanding the right to education as a complex institution (human rights plus socio-legal guarantees) are summarized; its functional components and effectiveness criteria are identified (accessibility, acceptability, quality, adaptability); and the role of ECtHR jurisprudence is shown as a benchmark for interpreting the scope and positive obligations of states in the educational sphere. It is underscored that the Court does not seek to unify the educational legislation of the member states; rather, it assesses the context in which the right to education is realized, which gives high significance to its precedents for national courts and regulators.

The second chapter focuses on the implementation of international standards in Ukraine's legal system. It analyzes the Constitution of Ukraine, the framework laws "On Education" and "On Higher Education," and subordinate legislation through the lens of international obligations and European integration priorities; it substantiates the need for further harmonization with the instruments of the Bologna Process (transparency of qualifications, ECTS, quality assurance) and with the practice of mutual recognition under the Lisbon Convention. The chapter separately examines administrative procedures for recognizing foreign educational documents in Ukraine (nostrification) as a "bottleneck" limiting learners' access to rights and opportunities, taking into account updated methodological guidelines and public services.

Considerable attention is devoted to the impact of martial law on the realization of the right to education: safety, access to distance formats, learner mobility (including internally displaced persons), special guarantees for children and adults from temporarily occupied territories, as well as institutional decisions by public authorities in coordination with international organizations (UNICEF, UNESCO, OECD). It is emphasized that the preservation and restoration of

educational services require both regulatory adaptations (procedures, quality standards) and targeted support for vulnerable groups.

Based on an analysis of judicial, administrative, and policy practice, the dissertation formulates specific proposals for improving Ukrainian legislation and law-enforcement practice, including:

- optimization of procedures for recognition of qualifications and nostrification in line with the Lisbon Convention and EHEA approaches (single-window services, e-registers, reasonable time limits, presumption of document authenticity);
- strengthening quality-assurance tools (internal/external mechanisms, transparency of criteria, appeal procedures);
- integration of ECtHR case law into national practice and professional training;
- special crisis protocols ensuring access to education for IDPs and persons from temporarily occupied territories;
- alignment of public policies with the frameworks of the European Higher Education Area and EU strategic documents in education and mobility.

In summary, the dissertation clarifies the content of international standards on the right to education and their operation under contemporary challenges; systematizes sources and mechanisms (treaty-based, institutional, precedential); identifies implementation gaps in national law; and proposes a model of harmonization with EU law and ECtHR practice focused on access, quality, adaptability, and fairness of recognition procedures and quality assurance. The conclusions may serve as a basis for legislative changes, updates to accreditation/recognition methodologies, and for education policy and post-war recovery programs.

Keywords: international legal standards, European Union law, international organizations, mechanisms for implementing international law norms, association of Ukraine with the European Union, human rights, right to education, principle of gender equality and inclusivity, prevention of corruption in education, social state, principle of gender in education, digitalization of education, state sovereignty in the context of globalization, armed aggression, post-war reconstruction.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

– наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

у наукових фахових виданнях України та країн ЄС:

1. Кунц С.В. Поняття, зміст та сутність категорії «міжнародно-правові стандарти забезпечення права людини на освіту». Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 3. С. 740-743. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-3/179.

2. Кунц С.В. Міжнародні стандарти забезпечення права людини на освіту: аналіз ключових міжнародних джерел. Право і суспільство. 2025. № 2. С. 537–544. DOI: 10.32842/2078-3736/2025.2.73.

3. Кунц С.В. Керівні міжнародно-правові принципи в галузі права людини на освіту. Правові новели. 2025. №25. С. 147–154. DOI: 10.32782/ln.2025.25.19.

– наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації:

4. Кунц С.В. Роль міжнародних організацій у створенні системи міжнародних стандартів у сфері освіти. Modern Achievements in Legal Science and Practice (March 19–20, 2025. Riga, the Republic of Latvia) : International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. P. 209-211. DOI: 10.30525/978-9934-26-558-7-55.

5. Кунц С.В. Поняття, зміст, сутність та правове забезпечення інклюзивності в освіті. Тези доповідей International scientific conference “Theoretical foundations of law, public management and practice of their application” : conference proceedings (December 25–26, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. P.333-338. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/558/16855/35742-1>.

6. . Кунц С.В. Поняття та сутність міжнародно-правових стандартів забезпечення права на освіту. Права людини та публічне врядування: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025

р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С.504-507. DOI: 10.36059/978-966-397-501-6-134

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІМПЛЕМЕНТУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОСВІТУ	22
1.1.Поняття, зміст та сутність міжнародно-правових стандартів забезпечення права на освіту.....	22
1.2.Аналіз ключових міжнародних та європейських документів, що регламентують право на освіту.....	42
1.3.Світовий та європейський досвід імплементації міжнародних стандартів у національні законодавства про освіту: порівняльний аспект.....	64
1.4. Основоположні міжнародно-правові принципи в галузі права людини на освіту.....	86
Висновки по 1 розділу	109
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У НАЦІОНАЛЬНІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОСВІТУ	116
2.1. Роль міжнародних організацій у створенні системи міжнародних стандартів у сфері освіти.....	116
2.2. Аналіз сучасних форм та механізмів міждержавної співпраці у сфері освіти.....	134
2.3. Проблеми імплементації міжнародно-правових стандартів освіти у законодавство України.....	150
Висновки по 2 розділу	170
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192

ВСТУП

Актуальність теми. Право на освіту є одним із базових та невід’ємних прав людини, що визнається міжнародним співтовариством як ключовий елемент розвитку особистості, суспільства та держави. Вперше воно було закріплене у статті 26 Загальної декларації прав людини 1948 року, а згодом – у статті 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року. Окреме значення має Конвенція про права дитини 1989 року, яка визначила особливий статус освіти для розвитку особистості дитини.

У європейському контексті право на освіту гарантується статтею 2 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1952 р.) та низкою актів Європейського Союзу. В умовах європейської інтеграції Україна зобов’язана узгоджувати своє законодавство з міжнародними стандартами, а також враховувати рекомендації ЮНЕСКО, Ради Європи та ЄС.

Сучасні виклики, пов’язані з війною, внутрішнім переміщенням осіб, відновленням освітньої інфраструктури та цифровізацією освітніх процесів, зумовлюють необхідність системного дослідження правових механізмів забезпечення права на освіту та їх удосконалення.

Глобалізація та інтернаціоналізація освітніх процесів потребують уніфікації стандартів якості освіти та забезпечення рівного доступу до знань незалежно від географічного розташування, соціального статусу чи економічного становища особи. Також динамічний розвиток технологій та зміна потреб ринку праці вимагають постійного оновлення освітніх програм та підходів до навчання, що має знайти відображення у правовому регулюванні.

Особливої актуальності дослідження набуває в контексті військової агресії російської федерації проти України, яка призвела до руйнування освітньої інфраструктури, масового переміщення населення та необхідності організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Ці обставини

вимагають перегляду існуючих механізмів реалізації права на освіту та їх адаптації до нових викликів.

Крім того, прагнення України до членства в Європейському Союзі зумовлює необхідність приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів у сфері освіти. Це включає не лише формальне перенесення норм, а й створення ефективних механізмів їх практичної реалізації з урахуванням національних особливостей та традицій.

Сучасний етап розвитку міжнародного права характеризується посиленням уваги до забезпечення основоположних прав людини, серед яких право на освіту займає особливе місце. Це зумовлено тим, що освіта є не лише індивідуальним правом кожної особи, а й важливим інструментом суспільного розвитку, забезпечення соціальної справедливості та економічного зростання. Міжнародні організації, зокрема ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи та Європейський Союз, активно розробляють нові стандарти та механізми їх імплементації, що вимагає відповідної адаптації національних правових систем. В такій постановці проблема набуває певної актуальності для вітчизняної науки міжнародного права та деяких галузей національного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає освітньо-науковій програмі “ Міжнародне право” за спеціальністю 293 “Міжнародне право” галузі знань 29 “Міжнародні відносини” в КАІ (зокрема, ОК 1.3.1, ОК 1.3.2, ОК 1.3.4 та ОК 1.3.5). Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної роботи Факультету права та міжнародних відносин на тему «Міжнародні стандарти міжнародних організацій та їх імплементація державами-членами» (реєстраційний номер № 69-2021/150106).

Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної роботи кафедри міжнародного та європейського права Факультету права та міжнародних відносин КАІ на тему «Міжнародні стандарти міжнародних організацій та їх імплементація державами-членами» (номер державної

реєстрації 69-2021/150106), а також міжвідомчих дослідницьких ініціатив, зокрема: «Міжнародно-правові аспекти забезпечення прав людини в умовах сучасних глобальних викликів» (номер державної реєстрації 0121U108745); «Механізми реалізації міжнародного гуманітарного права в умовах збройного конфлікту» (номер державної реєстрації 0120U104238); «Адаптація правової системи України до стандартів міжнародного права в умовах воєнного стану» (номер державної реєстрації 0123U101622). Таким чином, тематика дисертації повністю узгоджується з пріоритетними напрямками науково-дослідної діяльності факультету та державної політики у сфері інтеграції України до Європейського Союзу.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є визначення міжнародних стандартів забезпечення права на освіту, аналіз їх імплементації у правову систему України та розробка пропозицій щодо удосконалення законодавчих і практичних механізмів у цій сфері.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати та дослідити поняття, зміст та сутність міжнародно-правових стандартів забезпечення права на освіту;
- систематизувати міжнародно-правові акти, що регламентують право на освіту, та визначити їх основні стандарти;
- структурувати основоположні міжнародно-правові принципи в галузі права людини на освіту;
- дослідити практику органів ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи та ЄС та визначити їх роль у створенні системи міжнародних стандартів у сфері права на освіту;
- розглянути особливості імплементації міжнародних стандартів у законодавство України;
- дослідити та структурувати сучасні форми та механізми міждержавної співпраці у сфері освіти;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення національної правової системи у сфері освіти.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації права на освіту відповідно до міжнародних стандартів та імплементаційного механізму у національний правопорядок.

Предметом дослідження є міжнародні стандарти забезпечення права на освіту та механізми їх імплементації в українське законодавство.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загально-наукових та спеціально-наукових методів наукового пізнання, застосування яких зумовлене метою, завданнями, специфікою предмету й об'єкту дослідження. Методологічна основа дисертації базується на поєднанні теорії міжнародного права, доктрини прав людини, концепцій соціальної держави та сучасних підходів до освітньої політики. Використано наукові праці українських і зарубіжних вчених у сфері міжнародного права, конституційного права, права ЄС, освітнього права та прав людини та ін.

У дисертації використано комплекс загальнонаукових та спеціально-правових методів:

- **діалектичний** – для з'ясування сутності, змісту, генезісу, подальшого розвитку міжнародних стандартів як категорії та як модельної правової норми для подальшої імплементації у національні правопорядки;

- **історико-правовий** – для визначення певних історичних умов виникнення та закономірностей розвитку, аналізу еволюції права на освіту, появи історичного моменту та передумов для формування міжнародно-правового стандарту права на освіту ;

- **порівняльно-правовий** – важливий теоретичний та практичний метод для розуміння формування національних моделей та механізмів імплементації міжнародно-правових стандартів у національні правопорядки, політико-правових умов та історичних форм міждержавних інтеграційних процесів при яких відбувається механізм імплементації міжнародно-правових стандартів;

- **системний підхід** – визначає праксеологічну основу для розуміння системних процесів взаємодії правових систем (міжнародного права та внутрішньодержавного права) для визначення цінності взаємозв'язку

міжнародних та національних механізмів в сучасній глобалізаційній парадигмі;

- **формально-юридичний** – головний інструментарій дослідження та використання широкого спектру правових джерел та нормативно-правових актів міжнародного права та національного права;

- **метод моделювання та прогнозування** – широкий спектр методів та методик щодо моделювання та прогнозування стану та розвитку соціальних явищ, їх проектного правового регулювання та визначення критеріїв ефективності та результативності правового регулювання.

Робота спирається на міждисциплінарний підхід розуміння розвитку суспільних явищ, та поєднує наукові положення та досягнення юридичної науки, соціології освіти, політології, філософії права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному аналізі міжнародних стандартів забезпечення права на освіту та їх імплементації у національне законодавство. Наукова новизна роботи структурована у відповідності до загальноприйнятих вимог і представляється у наступних авторських положеннях:

Уперше:

- **запропоновано** цілісну модель міжнародного стандарту права на освіту як триєдиної системи матеріальних, процедурних та інституційних гарантій, що дозволяє застосовувати стандарти не лише в нормотворчості, а й у правозастосовній практиці та судовому контролі.

- **обґрунтовано** алгоритм застосування тесту пропорційності до обмежень права на освіту, включно з воєнним станом, надзвичайними ситуаціями та цифровими формами навчання.

- **проаналізовано** рамку HRIA (Human Rights Impact Assessment) для освіти — методологію оцінювання впливу нормативних актів і рішень на реалізацію права на освіту з визначенням ключових індикаторів доступу, інклюзії, якості й підзвітності.

- *доведено*, що право на освіту має багатовимірний і динамічний характер, а його міжнародно-правове закріплення поєднує як універсальні стандарти, так і регіональні особливості. Підкреслено, що ефективне забезпечення цього права можливе лише за умови тісної взаємодії національних органів влади з міжнародними організаціями та міждержавними інституціями, а також за активної участі громадянського суспільства.

Удосконалено :

- класифікацію напрямів імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство, включно з судовим і квазісудовим каналами.

- підходи до оцінювання якості освіти шляхом інтеграції правозахисних індикаторів у процедури акредитації та моніторингу.

Отримали подальший розвиток:

- вчення про межі дискреції держави у сфері освіти через деталізацію позитивних обов'язків та критеріїв недискримінації, сформульованих міжнародними інституціями.

- розуміння інклюзії та цифровізації як горизонтальних принципів політики забезпечення права на освіту.

- концепція особливої ролі міжнародно-правового закріплення та тлумачення поняття «право на освіту» як універсальної цінності, що поєднує гуманітарний та правовий виміри;

- положення про необхідність адаптації міжнародних освітніх стандартів до умов української правової системи та особливостей перехідного суспільства в умовах війни;

- ознаки, за якими можна оцінювати ефективність реалізації права на освіту (доступність, прийнятність, якість, адаптивність);

- визначення категорій суб'єктів, що користуються міжнародно-правовими гарантіями у сфері освіти, зокрема внутрішньо переміщені особи, діти з особливими освітніми потребами, представники національних меншин;

- висновки щодо необхідності формування національної моделі імплементації міжнародних стандартів освіти, яка враховує європейські інтеграційні пріоритети та виклики відновлення після війни.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що правовий аналіз, який містить дисертація, основні положення та висновки відображають становлення і розвиток сучасного міжнародного співробітництва у сфері освіти. Зроблені висновки можуть бути використані для:

- удосконалення законодавства України у сфері освіти з урахуванням міжнародних стандартів;

- формування державних програм післявоєнного відновлення та інтеграції освітньої системи України у європейський простір;

- діяльності міжнародних і національних правозахисних організацій, що працюють у сфері захисту права на освіту;

- розробки методичних рекомендацій і програм підвищення кваліфікації педагогічних та управлінських кадрів.

- Необхідно вирізнити такі аспекти застосування результатів дисертації:

- *науково-дослідний* – дисертація вперше у вітчизняній науці міжнародного права пропонує системний аналіз міжнародних стандартів права на освіту в умовах воєнного стану та європейської інтеграції;

- *науково-освітній* – використання розроблених у дисертації положень під час викладання курсів «Міжнародне право», «Право Європейського Союзу», «Права людини»;

- *науково-методичний* – для вдосконалення навчальних програм і підручників з міжнародного публічного права, прав людини та освітнього права;

- *практичний* – у роботі правотворчих і правозастосовних органів, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також у діяльності освітніх установ;

- *інформаційно-аналітичний* – у поширенні знань про міжнародно-правові стандарти освіти та їх застосування в умовах воєнного і післявоєнного періоду.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, були обговорені й схвалені на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Київського авіаційного інституту, а також оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях та круглих столах, присвячених проблематиці прав людини та освітньої політики.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладені у 6 наукових працях: 3 статті опубліковано у фахових виданнях категорії Б, а також 3 тезах доповідей на Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із підпунктами, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІМПЛЕМЕНТУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОСВІТУ

1.1. Поняття, зміст та сутність міжнародно-правових стандартів забезпечення права на освіту

У сучасних умовах стрімкого науково-технічного та економічного розвитку світового суспільства, посилення загрозливих глобалізаційних процесів до крайньої межі загострилася конкуренція між суб'єктами, що виробляють товари та послуги як на національному, так й на міжнародному рівнях.

Держави, зберігаючи свою конкурентоспроможність, докладають багато зусиль для покращення виробництва продукції, шукають неабияких та інноваційних шляхів проривного випередження у створенні нових технологій, підвищення ефективності праці, найскорішого втілення наукових досягнень, в першу чергу у сфері комп'ютерних технологій, роботизації та штучного інтелекту, у промисловість та надання різноманітних якісних соціальних послуг тощо.

Все це потребує підготовки висококваліфікованих кадрів, які б не просто виконували веління свого керівника, що було характерним для системи освіти недалекого минулого, а творчо підходили до праці та які б були спроможні на базі вже отриманої освіти постійно знаходити нову інформацію та необхідні знання для виконання своїх обов'язків.

Поряд із суто економічними чинниками продовжує зростати роль освіти у соціальних аспектах, бо «за всіх часів, освіта давала людині життєві орієнтири, впливала на формування її світогляду, забезпечувала наступність мови, традицій, сприяючи тим самим консолідації суспільства, формуванню

національної самосвідомості та збереженню національної культури» [1, с. 162].

Значення освіти у сучасних умовах важко переоцінити. Не знайти таких слів, щоб передати у повному обсязі всі аспекти її важливості та значимості. Дуже влучно та змістовно з цього приводу висловилися науковці О. Т. Волощук та В. Ю. Колесник, зазначивши, що «Освіта – один із основних засобів утвердження більш глибокої і гармонійної форми розвитку людства, яка дозволить боротися з убогістю, відчуженням, неграмотністю, пригніченням і війною. При цьому сьогодні освіта залишається розкішною (недоступним правом) для мільйонів дітей у всьому світі: більше 72 мільйонів дітей не навчаються в школі, а 759 мільйонів дорослих неграмотні і не мають достатніх навиків та знань, необхідних для поліпшення як своїх життєвих умов, так і майбутнього своїх дітей» [2, с. 68].

Отже, без розвинутої, якісної та налагодженої системи освіти зайняти передові позиції серед економічно розвинутих та передових і демократичних країн світу просто неможливо, оскільки освіта стала найважливішим чинником розвитку бідь-якої держави, а її якість часто суттєво впливає на майбутнє цілих поколінь.

З іншого боку, отримання гідного місця у світовому рейтингу розвитку людського потенціалу стало не стільки престижним, скільки вигідним з економічної точки зору. Країна, що матиме високий рейтинг, буде мати більше шансів для налагоджування взаємовигідних економічних стосунків з іншими державами.

Невипадково у 1990 році пакистанським економістом Махбубом ель Хаком (Mahbub ul Haq) був розроблений Індекс людського розвитку (ІЛР, англ. Human Development Index, HDI)) для порівняльної оцінки бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя, рівня охорони здоров'я, соціальної захищеності, довголіття, екології, рівня злочинності, дотримання прав людини і ВВП на душу населення [3]. З 1993 року ІЛР почав

застосовуватися ООН в своїх щорічних звітах, що зробило цей індекс одним з найбільш широко використовуваних показників розвитку країн після ВВП.

До речі, у березні 2024 року ІЛР України становив 0,734, що визначає її країною з високим рівнем людського розвитку. Україна посідає 100 місце у загальному рейтингу зі 193 країн і територій. Водночас в Україні гостро відчувається негативний вплив зниження рівня людського розвитку, оскільки цей показник опустився до найнижчого рівня з 2004 року. Про це йдеться у новому Звіті про людський розвиток «Вихід із глухого кута: Переосмислення співпраці в умовах поляризованого світу», що був презентований Програмою розвитку ООН (UNDP) [4].

Як бачимо, в ІЛР серед інших чинників на перших місцях знаходяться такі складові, як грамотність, освіта, дотримання прав людини, що у своїй сукупності після їхнього наповнення конкретними цифрами та показниками в цілому характеризують сформульовану тему дослідження, а саме: право на освіту та яким чином воно реалізується у національному законодавстві завдяки імплементації визнаних міжнародно-правових стандартів.

Для того, щоб наприкінці підрозділу першого розділу роботи вийти на дефініцію категорії «міжнародно-правові стандарти забезпечення права на освіту», спочатку необхідно зупинитися на категоріях «міжнародні стандарти», «міжнародні стандарти прав людини» та «право на освіту».

Стосовно поняття категорії «міжнародні стандарти» за основу візьмемо дефініцію К. О. Савчука, як одного з авторів Енциклопедії міжнародного права (2019) та з поглядами якого ми погоджуємося. Він розглядає міжнародні стандарти у двох аспектах:

- 1) як міжнародно-правові норми і принципи, а також норми м'якого міжнародного права, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих чи інших сферах міждержавного співробітництва, у тому числі в галузі захисту прав людини. Тобто, ці норми й принципи встановлюють певні мінімальні вимоги, яких держави зобов'язані

дотримуватися, вони містяться в міжнародних договорах та інших джерелах міжнародного права;

2) як документи, що встановлюють вимоги, специфікації, керівні принципи або характеристики, відповідно до яких можуть використовуватися матеріали, продукти, процеси та послуги, що розробляються в рамках міжнародних організації з питань стандартизації (ISO) [5, с. 802].

У подальших міркуваннях ми будемо відштовхуватися від першої частини поняття, бо дійсно стандарти формулюються у вигляді принципів і норм, що знаходяться у міжнародних документах, які будуть нижче у наступному підрозділі нами проаналізовані, та встановлюють певні мінімальні вимоги, яких держави зобов'язані дотримуватися. Зрозуміло, що мова може йти тільки про основні, мінімальні вимоги, з якими держави-суб'єкти міжнародного права погоджуються та на підставі яких розробляють та приймають свої національні законодавчі акти, які можуть розширювати або звужувати зміст стандартів, але ні за яких обставин не можуть їм суперечити чи скасовувати їх.

Задля розуміння категорії «міжнародні стандарти прав людини» доцільно, на наш погляд, приєднатися до думки вітчизняного науковця П. М. Рабіновича, який пропонує таку дефініцію: міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру [6, с. 24].

Одразу можна побачити, що П. М. Рабінович, формулюючи категорію «міжнародні стандарти прав людини», відштовхувався від загальної категорії

«міжнародні стандарти» (перший її аспект) та добросовісно застосував всі її основні положення. Але, він вдало визначив та підкреслив дуже важливі для подальших наших міркувань такі три моменти:

1) міжнародно-правові стандарти прав людини є сукупністю принципів та норм, що відображають мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини у конкретний момент часу, тобто їх можна розглядати у статиці;

2) момент часу характеризується досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою як у світі, так й в конкретних державах-членах підписаного міжнародного документу, тобто науковець показав можливу динаміку змін стандартів, їхнього збільшення за кількістю та якісно-змістовними показниками;

3) міжнародно-правові стандарти прав людини повинні мати обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачати санкції за їх порушення політико-юридичного або політичного характеру.

Приблизно подібного погляду на міжнародно-правові стандарти прав людини дотримуються інші вітчизняні науковці. Так, дослідниця С. З. Чорна під міжнародними стандартами захисту прав людини пропонує розуміти закріплені в міжнародних документах уніфіковані та загальноприйняті принципи та норми, які закріплюють мінімально необхідний перелік умов, яким повинна відповідати процедура захисту прав і свобод людини, і котрі є обов'язковими для держав-учасниць певного міжнародного зобов'язання (конвенції, договору, пакту), за порушення чи невиконання яких передбачені санкції правового чи юридичного характеру [7, с. 24].

Автори навчального посібника Л. Р. Наливайко та К. В. Степаненко, підкреслюючи, що в останні роки у міжнародних відносинах набуває все більшої ваги тенденція стандартизації прав людини, бо саме вона, вважають вони, є ключовою підставою визнання тієї чи іншої системи такою, що відповідає чи не відповідає демократичним прагненням розвитку людства, на підставі детального розгляду багатьох наукових поглядів та підходів сформулювали своє бачення міжнародно-правових стандартів прав людини як

«загальновизнані положення міжнародних актів обов'язкового і рекомендаційного характеру, а також принципи міжнародного права, що закріплюють фундаментальні права особистості, які мають визначальне значення для захисту людини від незаконних та необґрунтованих дій з боку держави, посадових і інших осіб, які порушують або обмежують ці права, а також виконують функцію орієнтира для всіх держав при регламентації і забезпеченні прав своїх громадян». Це, констатують автори посібника, «мінімальні правові вимоги, необхідні для створення основи для нормального існування міжнародної системи в цілому або в будь-якої конкретної області, як визнані світовим співтовариством і закріплені в його документах юридичні норми або моделі правових норм, встановлені угодою співтовариства держав» [8, с. 20].

Науковці Л. Р. Наливайко та К. В. Степаненко, формулюючи дефініцію, дуже влучно підмітили три суттєвих аспекти.

По-перше, створення міжнародно-правових стандартів як поступово нарощуваний об'єктивний процес відображає загальну світову тенденцію щодо стандартизації майже всіх сфер життєдіяльності людства, у тому числі й сфери права. Стандартизація прав людини забезпечує відсіювання не основних, не важливих, другорядних, не злободенних питань правового регулювання, а саме найважливіших та вкрай необхідних у певний момент часу. Як наслідок колективної думки та наполегливої праці фахівців-юристів країн-членів міжнародних організацій, що роблять стандартизацію прав людини, завдяки останньої здійснюється створення такої системи міжнародних стандартів, яка реально відображає необхідну мінімальну кількість прав і свобод, якими має володіти сучасна людина в правовому демократичному суспільстві. Звідси випливає цілком резонний висновок, що створена шляхом стандартизації система міжнародно-правових стандартів за своєю сутністю є еталоном або мірилом рівня демократії в конкретній державі: якщо забезпечення прав людини повністю відповідає міжнародним стандартам, то держава дійсно правова та демократична, а якщо не відповідає

або частково відповідає, то справжньої демократії в цій державі поки ще не існує.

По-друге, система міжнародних стандартів має визначальне значення для охорони, що охоплює заходи відносно порушника прав, та захисту людини від незаконних, свавільних та необґрунтованих дій з боку держави, посадових і інших осіб, які порушують або обмежують ці права. Заходи захисту застосовуються після правопорушення для поновлення порушеного права. Якщо у діях посадової особи виявляються ознаки навмисного порушення положень міжнародних норм та принципів, то виникає можливість звернення людини, права якої порушили, до інстанцій, в тому числі й міжнародних з вимогою притягнення таких осіб до належної відповідальності.

По-третьє, визнані світовим співтовариством і закріплені в міжнародних документах юридичні норми та принципи становляться свого роду правовими моделями для національного правового регулювання, які можуть імплементуватися у національне законодавство повністю, частково або за основним змістом. Це також може сприяє уніфікації національних законодавств у певних сферах, у тому числі й у сфері освіти.

У наукових працях можна знайти доволі спрощений підхід до визначення міжнародних стандартів в галузі прав людини. Так, дослідник М. С. Мішко визначає стандарти у вигляді загальноновизнаних міжнародно-правових норм, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і *встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав їх дотримуватися* цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [9, с. 76].

Здається, що це не просто *перелік*, який з часом може просто доповнюватися, а результат наполегливої наукової праці, пошуку компромісів, наслідок обговорення актуальних питань на конференціях та міжнародних симпозіумах, встановлення заходів відповідальності за порушення прав людини, розробки механізмів моніторингу стану охорони та захисту прав тощо. Затверджені та узгоджені стандарти в міжнародних

документах становляться для держав-підписантів мірилом, еталоном, напрямом, насамкінець, моделлю для розробки своїх суто національних нормативно-правових норм охорони та захисту прав людини.

Вітчизняні науковці О. І. Наливайко та Н. А. Братішко, дослідивши різні альтернативні формулювання та точки зору на міжнародні стандарти прав людини, роблять спробу визначення складових цієї категорії. Вони зазначають, що оскільки юридичні, соціальні, економічні умови в світі різні, *не всі стандарти можна застосовувати повсюди і водночас*. Безумовно, держави повинні долати відмінності між внутрішнім законодавством та доходити до міжнародних стандартів, до міжнародного рівня, і з огляду на це, міжнародні стандарти прав людини – це норми, що передбачають загальнодемократичні вимоги та обов'язки держав, які повинні з урахуванням особливостей свого суспільного ладу, національного розвитку бути втіленими в своїх системах. Положення Конституцій держав про основні права і свободи людини та громадянина мають відповідати міжнародним стандартам, оскільки захист цих прав забезпечує існування суверенної, демократичної й незалежної держави [10, с. 416].

Отже, у наведених поглядах науковців О. І. Наливайка та Н. А. Братішко проглядається певна суперечливість. З одного боку вони стверджують, що *«не всі стандарти можна застосовувати повсюди і водночас»*, а з іншого кажуть, що *існує обов'язок держав*, які повинні з урахуванням особливостей свого суспільного ладу, національного розвитку втілювати в свої правові системи міжнародні стандарти. А говорячи про положення конституцій держав про основні права і свободи людини та громадянина, остаточно констатують, що конституційні положення *мають відповідати міжнародним стандартам*, оскільки захист цих прав забезпечує існування суверенної, демократичної й незалежної держави. Виникає справедливе питання, чи можна все ж за певних обставин не застосовувати, не імплементувати стандарти у національне законодавство, чи обов'язково це треба робити.

На нашу думку, якщо держава підписала міжнародну угоду або документ, що містить стандарти охорони та захисту прав людини, ратифікувала його у встановленому порядку, то вона повинна без будь-яких умов виконувати взяті на себе зобов'язання. В іншому випадку це суперечитиме нормам та принципам праву міжнародних договорів, що передбачає обов'язкове виконання міжнародних зобов'язань. Якщо держава не виконує взяті на себе зобов'язання або виконує їх частково, то навіщо вона підписувала міжнародний документ? Невипадково в Уставі ООН зазначено, що необхідно створювати умови, завдяки яким всі держави *мають дотримуватися справедливості та поваги до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права* [11, преамбула].

Задля повного уявлення категорії «міжнародно-правові стандарти прав людини» необхідно звернутися до поглядів закордонних науковців.

Так, науковці Джек Донеллі та Даніель Дж. Велан (Jack Donnelly and Daniel J. Whelan) стверджують, що у сучасних умовах, незважаючи на порівняльно міцні міжнародні процедури реалізації державами міжнародних стандартів у сфері прав людини, останні у значній мірі зберегли за собою право тлумачити на свій розсуд значення своїх міжнародні зобов'язань та виконувати їх на своїх власних території, виходячи з особистих інтересів та уподобань. Іншими словами, міжнародне право встановило певну сталу систему національної реалізації міжнародних прав людини, коли фактично міжнародні норми прав людини були повністю інтернаціоналізовані. Це, на думку науковців, свідчить про те, що виконання міжнародних зобов'язань щодо прав людини залишається майже повністю національною прерогативою. Вже, за їхніми поглядами, звичайно, накопичено величезну кількість міжнародних та національних аспектів та підходів щодо захисту прав людини. Держави, міжнародні організації, неурядові організації та навіть приватні особи щодня заохочують конкретні дії, які спрямовані на гарантування забезпечення прав людини в кожній країні світу. Однак, їхні зусилля зосереджені зрештою на тих державах, які все ще мають не лише обов'язок,

але й право реалізувати права людини на своїй власній території: «Their efforts, however, are focused ultimately on states, which still hold not only the duty but also the right to implement human rights in their own territories» [12, с. 18].

Коментуючи думку Джека Донеллі та Даніеля Дж. Велана, треба погодитися з тим, що поки ще зберігається тенденція певного люфту виконання державами взятих на себе обов'язків за міжнародними договорами. Це створює ситуацію, коли окремі держави повністю виконують зобов'язання щодо забезпечення прав людини на власній території відповідно до міжнародних стандартів, а інші імплементують стандарти частково, більшою мірою виходячи із власних інтересів.

Здається, що з часом, віддаючи пріоритет виконанню норм та принципів міжнародного права у порівнянні із національним законодавством, частка імплементатії міжнародних стандартів в національні правові системи зростатиме. Невипадково, Україна за прикладом провідних та демократичних європейських країн у своїй Конституції 1996 року чітко визначила, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана законодавчими органами (парламентами), є частиною національного законодавства [13, ст. 9].

Слушну думку висловлюють науковці Джупі Мамбу (Joupy G.Z Mambu) та Новіта Марвен Монгдонг (Novita Marven Mongdong), які дослідили на підставі юридичної компаративістики питання імплементатії міжнародних стандартів прав людини у національні законодавства чотирьох держав: Індонезії, Малайзії, Камбоджі та В'єтнаму. Науковці дійшли до таких наукових результатів: незважаючи на імплементатію одних і тих самих міжнародних стандартів в основні національні закони (конституції), коли навіть положення були сформульовані майже однаково, законодавці цих країн у подальших тлумаченнях конституційних положень почали їх трактувати по-різному, виходячи з суто власних інтересів та уподобань. Як наслідок, у національних законодавчих актах про забезпечення прав і свобод людини з'явилися різні за змістом норми права, хоча сформульовані вони були на підставі однакових міжнародних стандартів [14, с. 106].

Результати дослідження науковців Джупі Мамбу та Новіти Марвен Монгдонга наводять на думку про те, що під час розробки та прийняття міжнародних стандартів забезпечення прав людини необхідно, *по-перше*, якісно, просто та без двозначності формулювати правові норми та принципи у тексті джерела, а, *по-друге*, якщо передбачаються можливі різні трактування сформульованого стандарту, то бажано у посиланнях за текстом міжнародного джерела робити узгоджені із державами-підписантами тлумачення або пояснення складних правових приписів.

Говорячи *про тлумачення міжнародних стандартів прав людини*, є сенс звернутися до наукової праці Тильмана Альтвіккера (Tilmann Altwicker), який, досліджуючи проблеми транснаціоналізації прав людини в транскордонному контексті, констатує, що міжнародне право прав людини (МППЛ) все ще здебільшого зосереджено на державі. У своїй науковій статті він обґрунтовує центральний аргумент, який полягає в тому, що існуюча МППЛ може впоратися з проблемами, якщо деякі з її основних концепцій отримають *«транснаціональне тлумачення»*, таким чином доповнюючи традиційну державно-центричну концепцію МППЛ. У статті науковець обговорює *транснаціональні інтерпретації* трьох основних доктринальних концепцій, а саме: концепцію юрисдикції, концепцію втручання та концепцію зобов'язань щодо прав людини. Науковець доказав, що *вже існують приклади транснаціонального тлумачення (інтерпретації) міжнародних прав людини*, яких можна знайти, наприклад, у прецедентному праві Європейського суду з прав людини та деяких останніх договорах про співпрацю між Європейським Союзом і США. Ось, як він про це зазначає в анотації до статті: «The central argument defended in this article is that existing IHRL can accommodate these challenges if some of its core concepts are given a 'transnational interpretation', thus by complementing the traditional state-centred conception of IHRL. The article discusses transnational interpretations of three core doctrinal concepts, namely jurisdiction, interference and human rights obligations. It is shown that examples for transnational interpretations of international human rights can be found, for

example, in the case law of the European Court of Human Rights and some recent European Union and US cooperation treaties» [15, с. 581].

Слушну думку висловлює науковець Степхен Маркс (Stephen P. Marks), який у своїй статті «Human rights and development» зазначає, що існують значні розходження у цілях та задачах між розвитком економіки, економічними досягненнями (торгівля, інвестиції тощо) та правовим регулюванням прав людини, що перше різко контрастує із другим, бо право, що регулює торгівлю та інвестиції, розвивалося протягом століть завдяки намаганням задовольнити в першу чергу міцні економічні інтереси. Науковець зазначає, що намагання звернути увагу урядів на необхідність правового регулювання обмежувальних заходів та певних зобов'язань у сфері прав людини викликало реакцію від доброзичливої зневаги до відкритої ворожості. Далі на підставі результатів дослідження Степхен Маркс робить прогноз, що міжнародне право прав людини та розвиток економіки розвиватимуться у залежності із змінами в міжнародній політичній економіці, та, ймовірно, будуть трансформовані в найближчі десятиліття завдяки розвитку нових ринкових сил, особливо в енергетичному секторі, зміцнення економік Індії, Бразилії та, насамперед, Китаю, а також реакціями на фінансову кризу, на зростаючу нерівність у світі, а також завдяки хвилі зростаючих очікувань, породжених уточненням та удосконаленням міжнародних стандартів щодо прав людини [16, с. 195].

Звичайно, у закордонних наукових джерелах можна також зустрінути дефініції категорії «міжнародні стандарти прав людини». Так, автори дослідження «Human Rights Standards: Learning from Experience» визначають міжнародні стандарти таким чином: «Standards are defined as internationally negotiated or endorsed human rights documents (instruments), whether these are binding or not binding. Binding documents codify or create legal obligations or duties (“hard law”), while nonbinding documents make recommendations about norms of conduct and policy (“soft law”)» [17, с. 4].

Як бачимо автори дослідження визначають міжнародні стандарти у загальному вигляді за такими основними ознаками:

– стандарти мають бути схвалені та узгоджені на міжнародному рівні, тобто йдеться про їх визначення у міжнародних документах щодо прав людини;

– стандарти можуть бути обов'язковими і необов'язковими, тобто у вигляді рекомендацій або побажань;

– стандарти, що є обов'язковими, кодифікуються у вигляді правових зобов'язань та є «жорстким правом»;

– стандарти рекомендаційного характеру, що визначають норми (правила) поведінки та здійснення політики, представляють м'яке право.

Сучасні дослідники в останні роки в умовах нестабільних міжнародних відносин, коли держави намагаються часто вирішити конфліктні питання із застосуванням сили, коли їхні політична стратегія та власні інтереси превалюють та мають перевагу над міжнародним правом, коли гарантування прав та свобод людини становляться другорядними питаннями, все більше приділяють уваги науковому розв'язанню проблем впливу міжнародних відносин на розвиток та характер застосування міжнародного права. В цьому сенсі заслуговують уваги вдалі міркування науковця Мохаммада Алмохавеса (Mohamad Almohawes), який зазначає, що «the core issue remains the same: when major states have an interest at stake, political strategy and self-interests often take precedence over international law»,.. «when powerful states have vested interests, international law becomes secondary to geopolitical strategy» [18, с. 24].

Розглянувши категорії «міжнародні стандарти» та «міжнародно-правові стандарти прав людини», як вихідні та утворюючі інші, можна перейти до уявлення категорії «міжнародні стандарти забезпечення права людини на освіту», що безпосередньо відображає досліджувану нами загальну проблему всієї роботи. На підставі аналізу наукових та літературних джерел, у яких досліджується ця категорія, можна буде сформулювати власне її розуміння та зробити спробу визначення її дефініції.

Попередньо необхідно зробити ремарку. Не всі науковці, що присвячують свої праці проблемі міжнародних стандартів забезпечення права людини на

освіту, вважають за необхідне формулювати дефініцію цієї категорії. Найчастіше вони обмежуються лише простим перерахуванням яскравих та основних положень міжнародних джерел. Але, ми спробуємо це зробити.

Спочатку, виходячи з поняття «міжнародні стандарти» та «міжнародні стандарти прав людини», можна зробити початковий малюнок або каркас дефініції «міжнародні стандарти права людини на освіту» – це певні мінімальні вимоги у сфері освіти, що містяться в міжнародних договорах та інших джерелах міжнародного права та згідно з якими держави зобов'язані здійснювати правове регулювання освітянської діяльності.

Можна дещо по-іншому сформулювати, наприклад, – це мінімальний набір міжнародних норм та принципів, закріплених у міжнародних джерелах, що відображають сучасні методи, передові практики та інструментарій, розроблених для забезпечення високого рівня освіти в різних країнах і відповідно до яких держави зобов'язані забезпечувати право людини на освіту.

Насамкінець, можна більш розширено сформулювати, за прикладом проаналізованих вище дефініцій стосовно «міжнародних стандартів прав людини» із акцентуванням на право на освіту, а саме: міжнародні стандарти права людини на освіту – це закріплені в міжнародних документах уніфіковані та загальноприйняті принципи та норми, які закріплюють мінімально необхідний перелік умов, яким має відповідати національне законодавство стосовно права людини на освіту та процедура захисту цього права, і котрі є обов'язковими для держав-учасниць певного міжнародного зобов'язання (конвенції, договору, пакту), за порушення чи невиконання яких передбачені санкції правового чи юридичного характеру.

Тепер побачимо, як цю категорію визначають вітчизняні науковці у своїх працях.

Так, науковець У. М. Парпан, не формулюючи дефініцію у її класичному визначенні та варіанті, проте у своїй статті надав характеристику складовим міжнародних стандартів щодо права людини на освіту. Він вважає, що

міжнародні стандарти у сфері освіти являють собою єдиний комплекс, який можна поділити на:

- основні або загальні стандарти, що встановлюють фундаментальні принципи права людини на освіту;
- мінімальні міжнародні стандарти в царині здійснення права або його реалізації;
- роз'яснювальні стандарти, що пропонують державам світу моделі або механізми здійснення принципів і реалізації мінімальних міжнародних стандартів у галузі освіти;
- стандарти, що встановлюють додаткові гарантії для індивіда і додаткові стандарти для охочих приєднатися до чинних міжнародних документів;
- охоронні або захисні стандарти, головним завданням яких є охорона та захист права на освіту в наднаціональних судових органах;
- декларативні стандарти, що вказують на важливість права на освіту і на його міжнародне визнання [19, с. 95].

Фактично У. М. Парпан у науковому сенсі зробив все необхідне для подальшого остаточного формулювання дефініції, але з якихось причин не наважився цього зробити в остаточному текстовому варіанті. Якщо б він додав до визначеного ним комплексу ще аспект відповідальності суб'єктів міжнародного права за невиконання обов'язкових міжнародних приписів, то можна було б вважати, що науковець майже повністю окреслив складові дефініції.

Досліджуючи проблему міжнародно-правового регулювання права на освіту, науковиця О. С. Якушина надає розуміння міжнародним стандартам забезпечення права на освіту в широкому та вузькому розумінні, але в вузькому варіанті тільки виходячи з українських реалій та особливостей національної законотворчості. В широкому, за її думкою, це стандарти, що є основоположними, уніфікованими орієнтирами для всіх держав-учасниць міжнародних організацій у становленні власного законодавства у сфері освіти [20, с. 61], а в вузькому – міжнародні стандарти у галузі освіти для України

забезпечують можливості розвитку міжнародної співпраці, покликаної гарантувати інтеграцію вітчизняної освіти в міжнародний освітній процес, що полягають у забезпеченні права особи на освіту, доступності, рівності умов кожної особи до реалізації її здібностей і всебічного розвитку особистості, що стало одним з основоположних напрямів становлення соціальної, правової, демократичної держави, а також те, що міжнародні стандарти у галузі освіти мають як обов'язковий, так і рекомендаційний характер [20, с. 62].

В широкому та більш формалізованому розумінні визначає міжнародні стандарти права на освіту дослідниця Л. В. Заболотна, яка у науковій статті розглянула проблему становлення та розвитку міжнародного правового забезпечення права на освіту. У результативній частині роботи вона зазначає, що право на освіту визнається сучасним міжнародним правом як невід'ємна складова права на освіту, закріпленого в універсальних та регіональних угодах з прав людини. Формалізація змісту вищої освіти як предмету такого права здійснюється у спеціалізованих універсальних та регіональних договірних актах з питань освітньої співпраці. Вагоме значення має відображення права на освіту у практиці Європейського суду з прав людини. Міжнародно-правові документи, які закріплюють право на освіту, визначають таке право як основоположне, встановлюють цінність права на освіту, визнають його обов'язковість для всіх держав [21, с. 269].

Отже, Л. В. Заболотна, не вдаючись у суто змістовний та детальний контекст розуміння категорії, визначила лише її основний каркас або кістяк, з чим не можна не погодитися. Дійсно, за її міркуваннями, міжнародні стандарти права людини на освіту це:

- невід'ємна складова міжнародного права взагалі та міжнародного права на освіту зокрема;
- закріплені в універсальних та регіональних угодах з прав людини норми, принципи та стандарти щодо забезпечення права людини на освіту;
- спеціалізовані універсальні та регіональні договірні акти з питань освітньої співпраці;

– рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), у яких відображається практика реалізації права на освіту;

– інші міжнародно-правові документи, які закріплюють право на освіту, визначають таке право як основоположне, встановлюють цінність права на освіту, визнають його обов'язковість для всіх держав.

Результати дослідження Л. В. Заболотної проблеми генези міжнародного правового забезпечення права на освіту наводить на думку про те, а чому би не розглядати міжнародне право на освіту у якості окремої самостійної галузі загального міжнародного публічного права, оскільки у наявності вже є значна кількість принципів і норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права у сфері забезпечення права на освіту, набуло численних форм міжнародна взаємодія держав щодо спільного пошуку ефективних методів освітньої діяльності тощо. Може настав час і в науці через вагомості та надзвичайне значення освіти у житті світового суспільства, наявності накопиченого значного правового матеріалу стосовно регулювання нормами міжнародного права питань організації та здійснення освітнього процесу в кожній країні, наслідків впливу налагодженої якісної освіти на майбутні покоління світу перейти від дослідження питань права на освіту в міжнародних документах до розгляду проблем у рамках окремої галузі міжнародного публічного права під назвою «міжнародне право на освіту»? Здається, що тут можна добряче по дискутувати, але рамки розгляду проблем міжнародних стандартів щодо забезпечення права на освіту завдяки аналізу лише міжнародних документів, не в межах окремої галузі міжнародного права, поступово стає доволі вузьким науковим підходом.

Узбецька вчена Ш. П. Сафарова (Safarova Shakhlo Pulatovna), досліджуючи міжнародні стандарти щодо освіти в галузі прав людини, висловлює влучну думку про те, що міжнародні стандарти, крім обов'язкового виконання та врахування у національному законодавстві, треба правильно розуміти та тлумачити, про що ми розмірковували вище. Ось, що вона з цього приводу зазначає: «Human rights education is important for developing a culture

of human rights in society and for raising the legal culture in general. The importance of human rights education ensures the correct understanding and interpretation of international human rights standards, and this is a necessary condition for their effective application» [22, p. 59].

Нажаль вчена Ш. П. Сафарова не визначає конкретних шляхів чи методів тлумачення стандартів у міжнародних документах, щоб вони були зрозумілими для всіх держав-підписантів угод або договорів.

Науковці Г. Лансдаун та З. Вагрі (Gerison Lansdown, Ziba Vagri), детально досліджуючи окремі положення міжнародних документів, також вважають за необхідне роз'яснювати або тлумачити основні положення, що знаходять у них, пропонують обов'язково визначати фундаментальні правові приписи у галузі освіти. Так, у своїй статті вони нарікають та зазначають, що у Конвенції про права дитини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року і набрала чинності у вересні 1990 року) взагалі не визначається категорія «освіта», але трактується вона доволі широко і розпливчато, мовляв, що вона може починається з народження і поширюватися до забезпечення дошкільної освіти, хоча у Конвенції нічого не говориться про вік початку або закінчення навчання в школі тощо [23].

Науковець Ріка Джуберт (Rika Joubert), досліджуючи питання впровадження міжнародних стандартів в національні закони про освіту на теренах Південної Африки, зазначає, що право на освіту у міжнародних документах можна тлумачити як мету, яка має бути досягнута щоб досягти позитивної свободи. На його думку, на міжнародному рівні немає єдиних правил щодо того, як слід захищати освітні права та користуватися ними. Ось чому, вважає науковець, існує занадто багато відмінностей між державами та їхніми соціальними та правовими домовленостями у сфері освіти. Юридичні порівняння показують, зазначає Ріка Джуберт, що право на освіту тісно пов'язане з поняттям свободи. Таким чином, освіта має на меті дати людині змогу досягти сімнадцять років, вільно розвиваючи свою особистість і людську гідність. Це передбачає свободу вибору між різними видами шкіл на

основі релігійних, філософських, чи педагогічних переконання, або з причин мовних чи етичних уподобань. Це передбачає свободу від індоктринації (різновид психологічного впливу) в навчальних закладах і вимогах повазі до прав людини серед учнів [24, с. 4].

Дійсно, можна погодитися із Ріка Джубертом, що зараз у міжнародних стандартах неможливо знайти єдиних правил щодо того, як слід захищати освітні права та користуватися ними відповідно до прийнятих та узгоджених міжнародних угод. Кожна держава, на момент підписання міжнародного документу вважала, що вона всі його положення розуміє так само, як й інші підписанти. Але, зіткнувшись із питаннями імплементації стандартів у своє національне законодавство, виходячи з історичних, культурних, правових, соціальних тощо традицій, почало усвідомлювати, що чомусь з'являється своє, особливе розуміння змісту стандартів, яке вже відрізняється від початкового та дещо поверхового розуміння.

У 20-ті роки ХХІ-го століття гучно заявив про свою появу штучний інтелект, що викликало масу як позитивних так і негативних думок щодо можливостей його використання практично у всіх сферах життєдіяльності та, в першу чергу, в освітньому і науковому процесах. В цьому сенсі досить послатися на нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України, яким схвалено Концепцію Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту (ШІ) в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року (далі – Концепція) та у котрому зазначено, що пріоритетними сферами, в яких виконуються завдання державної політики щодо розвитку галузі штучного інтелекту, є *освіта та професійне навчання*, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та етика, правосуддя [25].

Зазначимо, що у Концепції щодо використання ШІ немає навіть натяку на необхідність врахування міжнародних стандартів, а є лише посилання на повідомлення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів про сприяння

європейському підходу до штучного інтелекту щодо проблем, які вимагають їхнього розв'язання на державному рівні під час застосування ШІ.

Аналіз існуючих джерел свідчить, що на міжнародному рівні поки ще не існує повноправної розробленої системи стандартів щодо використання ШІ у сфері освіти. Але процес їхньої розробки вже почався, хоча б на науковому рівні. Зараз можна говорити про розроблені принципи використання ШІ в певних сферах, у тому числі й в галузі освіти. Так, вчені Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України розробили базові принципи використання ШІ у сфері вищої освіти згідно з Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD, 2019). До принципів вони відносять такі:

- інклюзивне зростання, сталий розвиток і добробут на основі розширення людських можливостей і підвищення креативності, сприяння залученню недостатньо представлених груп населення, зменшення економічної, соціальної, гендерної та іншої нерівності та захист природного середовища;

- людиноцентричні цінності та справедливість через повагу до верховенства права, права людини та демократичних цінностей протягом усього життєвого циклу системи ШІ. До них належать свобода, гідність і незалежність, конфіденційність і захист даних, недискримінація і рівність, різноманітність, справедливість, соціальна справедливість і міжнародно визнані трудові права;

- прозорість і зрозумілість, що вимагає: надання необхідної інформації; сприяння загальному розумінню системи ШІ; обізнаності щодо взаємодії із системами ШІ на робочому місці; розуміння результату; у разі потреби оскарження отриманого від системи ШІ результату;

- надійність, безпека та захист упродовж усього життєвого циклу системи ШІ, зокрема забезпечення належного функціонування без необґрунтованого ризику, уможливлення аналізу результатів системи ШІ та відповідей на запит відповідно до контексту та узгодження з сучасним рівнем техніки; застосування систематичного підходу до управління ризиками на кожній фазі

життєвого циклу системи ІІІ на безперервній основі, включаючи конфіденційність, цифрову безпеку та упередженість;

– відповідальність/підзвітність, яку мають нести користувачі ІІІ за дотримання зазначених принципів [26, с. 69].

Здається, що у найближчий час увага до питань використання ІІІ у сфері освіти на принципах міжнародного права та міжнародно-правових стандартах буде поступово набирати обертів, бо за цією технологією проглядається велике майбутнє.

За результатами проведеного аналізу та дослідження міжнародних джерел, наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців можна сформулювати власне бачення дефініції «міжнародно-правові стандарти права людини на освіту». Це – сукупність закріплених у міжнародних джерелах (актах і документах), науково обґрунтованих та узгоджених за встановленими правилами із суб'єктами міжнародного права мінімально необхідних та основоположних принципів та норм, які за допомогою системи категорій науки міжнародного права визначають необхідний на національному рівні обсяг прав людини у сфері освіти, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку держав та суспільства, застосуванням інноваційних технологій, у тому числі й штучного інтелекту, а також встановлюють обов'язки країн та їх урядів щодо забезпечення, охорони й захисту права на освіту та передбачають за їх порушення політико-юридичні санкції.

У наведеній дефініції зроблено спробу віддзеркалити всі особливості, що були розкриті та на які було звернено увагу під час аналізу міжнародних джерел, наукових та літературних праць.

1.2. Аналіз ключових міжнародних документів, що регламентують право на освіту

Протягом майже століття світова та європейська спільноти поряд із встановленням інших міжнародних стандартів у суміжних сферах (культура,

наука, здоров'я, труд, відпочинок тощо), накопичили найбагатший досвід розробки, узгодження та прийняття міжнародно-правових стандартів щодо права людини на освіту та їх імплементації у національні законодавства.

Серед основних та спочатку найперших джерел необхідно назвати Загальну декларацію прав людини 1948 року (Universal Declaration of Human Rights) (далі – Декларація), у якій були проголошені основні природні права людини, зокрема й право на освіту.

У трьох пунктах Декларації стисло, але з приголомшливою ємністю та точністю були сформульовані фундаментальні вихідні підвалини, а саме:

«1. Everyone has the right to education. Education shall be free, at least in the elementary and fundamental stages. Elementary education shall be compulsory. Technical and professional education shall be made generally available and higher education shall be equally accessible to all on the basis of merit.

2. Education shall be directed to the full development of the human personality and to the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms. It shall promote understanding, tolerance and friendship among all nations, racial or religious groups, and shall further the activities of the United Nations for the maintenance of peace.

3. Parents have a prior right to choose the kind of education that shall be given to their children» [27, art. 26].

Сформульоване нами у першому підрозділі поняття «міжнародно-правові стандарти прав людини на освіту» в цілому охоплює основні положення статті 26 Декларації, яку можна вважати одним з перших джерел міжнародних стандартів у сфері освіти. У ній відображено, але без детального розкриття, такі категорії-складові, як: освіта, право на освіту; доступність освіти; вік людини, що претендує на освіту; спрямованість та сприяння освіти; вибір виду освіти.

Про значення Декларації щодо визначення основних прав людини на освіту влучно висловився дослідник Є. Красняков, який зазначив, що Декларація є універсальним документом щодо прав людини, зокрема й права

на освіту. Стаття 26 декларації, зазначає він, проголошує право кожної людини на освіту. Освіта повинна бути спрямована на всебічний розвиток людини, сприяти взаєморозумінню, терпимості й дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами, бути безоплатною, хоча б початкова й загальна, початкова освіта має бути обов'язковою, технічна і професійна – загальнодоступною, вища – однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного; батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх дітей [28].

У наступних міжнародних джерелах зміст статті 26 Декларації стосовно складових права на освіту, платної (безоплатної) освіти, початкової та загальної освіти, обов'язковості освіти, технічної та професійної освіти, спрямованості освіти на сприяння взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами тощо розкриваються та трактується більш детально.

Так, у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року) визначається таке: початкова освіта повинна бути обов'язковою і безоплатною для всіх; середня освіта в її різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту, має бути відкритою і доступною для всіх шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безоплатної освіти; вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безоплатної освіти; елементарна освіта повинна заохочуватися або інтенсифікуватися по можливості для тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу початкової освіти; має активно проводитися розвиток мережі шкіл усіх ступенів, повинна бути встановлена задовільна система стипендій і повинні постійно поліпшуватися матеріальні умови викладацького персоналу; держави, зобов'язуються поважати свободу батьків обирати для своїх дітей запроваджені державними властями школи, що відповідають певному

мінімуму вимог щодо освіти, забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань [29, ст. 13 та 14].

Того ж 1966 року та того ж дня був прийнятий Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ратифікований Україною в 1973 році), у якому по всіх раніше прийнятих міжнародних стандартах було повністю підтверджено право людини на освіту, у тому числі додано зобов'язання держав забезпечувати свободу батьків і законних опікунів щодо релігійного і морального виховання своїх дітей [30, ст. 18].

Наведені вище два Міжнародних пакти поряд із Декларацією становлять Міжнародний Білль про права людини (неофіційна назва), які, разом узяті, вважаються авторитетним набором міжнародних стандартів прав людини, що можна сказати й про стандарти прав людини на освіту.

Стосовно Міжнародного Білля про права людини, як «ООНівської тріади» сукупності міжнародних документів, науковиця А. Н. Наконечна дослідила цю тріаду крізь призму потребового підходу та встановила дуже цікавий факт, що потреби (інтереси) у сфері культурно-духовної складають 3 випадки (8 %), у той же час потреби соціального захисту – 9 випадків (24 %), політичні потреби – 6 випадків (16 %) та економічні – 5 випадків (13 %) [31, с. 28].

Здається, що наведені А. Н. Наконечною відсотки стосовно культурно-духовної сфери, хоча вони і нижче, але все ж показують важливість та значення визначення у тріаді міжнародних джерел міжнародно-правових стандартів щодо права людини на освіту.

Поряд із розглянутими вище основними міжнародними джерелами, у сфері міжнародно-правових стандартів на освіту людини можна назвати багато інших, а саме:

– *Конвенції*: Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок (1979 р.); Конвенція про корінні народи, які ведуть

племінний спосіб життя у незалежних країнах (1989 р.); Конвенція про права дитини (1989 р.); Міжнародна конвенція про захист прав усіх працюючих мігрантів і членів їх сімей (1990 р.); Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (Лісабонська конвенція, 1997 р.); Міжнародна конвенція про заборону і негайні заходи по викоріненню найгірших форм дитячої праці (1999 р.); Конвенція про охорону та заохочення різноманітності форм культурного самовираження (2005 р.); Конвенція про права людей з інвалідністю (2006 р.);

– *Рекомендації*: Рекомендації по боротьбі з дискримінацією в області освіти (1960 р.); Рекомендації про становище вчителів (1966 р.); Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці і миру і виховання в дусі поваги до прав людини і основних свобод (1974 р.); Рекомендації про розвиток освіти дорослих (1976 р.); Рекомендація N R (83) 13 Комітету міністрів Ради Європи «Про роль середньої школи в підготовці молоді до життя» (1983 р.); Рекомендації про визнання навчальних курсів і свідоцтв про вищу освіту (1993 р.); Рекомендація 1248 (1994 р.) «Про освіту для обдарованих дітей» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація 1281 (1995 р.) «Про гендерну рівність у галузі освіти» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендації щодо статусу викладацьких кадрів вищих навчальних закладів (1997 р.); Перегляд Рекомендацій про технічну та професійну освіту (2001 р.); Рекомендація 1501 (2001 р.) «Обов'язки батьків і вчителів у вихованні дітей» (Парламентська асамблея Ради Європи);

– *Декларації*; Всесвітня декларація про освіту для всіх (1990 р.); Делійська декларація (1993 р.); Саламанкська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами (1994р.); Декларація і Комплексні рамки дій з виховання в дусі миру, прав людини і демократії (1995 р.); Гамбургська декларація про навчання дорослих (1997 р.); Декларація про вищу освіту для XXI століття (1998 р.); Спільна Декларація «Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти» (Сорбонська декларація, 1998 р.); Спільна декларація міністрів освіти Європи

«Європейський простір у сфері вищої освіти» (Болонська декларація, 1999 р.);
Прийнята в Ресіфі Декларація Групи дев'яти багатонаселених країн (О-9)
(2000 р.); Дакарська декларація (2000 р.); Пекінська декларація Групи дев'яти
багатонаселених країн (О-9) (2001 р.); Грацька Декларація (2003 р.); Загальна
декларація про культурне розмаїття (2005 р.); Декларація Організації
Об'єднаних Націй про прав корінних народів (2007 р.);

– *Хартії*: Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum),
прийнята 18 вересня 1988 р.; Хартія Ради Європи з освіти для демократичного
громадянства й освіти з прав людини (Парламентська асамблея Ради Європи,
2010 р.);

– *Резолюції*: Резолюція № 1 Постійної конференції європейських
міністрів освіти «Про нові завдання вчителів та їхню підготовку» (1987 р.);
Резолюція 48 сесії ЮНЕСКО «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє» (2008 р.);

– *Комюніке*: «Towards the European higher education area». Communique of
the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May
19th 2001;

– *Протоколи*: Протокол № 1 до Конвенції Ради Європи про захист прав
людини і основних свобод (1952 р.); Протокол про заснування Комісії
примирення та добрих послуг для вирішення розбіжностей, які можуть
виникнути між державами, які беруть участь у Конвенції про боротьбу з
дискримінацією в галузі освіти (1962 р.);

– *Стандарти*: «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в
Європейському просторі вищої освіти» (ESG) (2015 р.);

– *Правила*: Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних
можливостей для осіб з інвалідністю (1993 р.) тощо.

Проаналізувати всі наведені вище міжнародні джерела не можливо через
стислі рамки підрозділу, але далі, виходячи із обраного Україною курсу на
євроатлантичну інтеграцію, ми зробимо спробу дослідити ті міжнародно-
правові стандарти, які були закладені у підвалини створення та розвитку

європейської освіти за єдиними стандартами, бо саме до європейської системи освіти прагне приєднатися наша країна.

Створення цілісної системи європейської освіти за єдиними стандартами почалося з підписання у 1957 року «Римських договорів» (англ. Treaties of Rome) – двох основоположних євроінтеграційних договорів: Договір про заснування Європейської економічної спільноти і Договір про заснування Європейської спільноти з атомної енергії. Пізніше ці два договори почали називати в однині – «Договором про заснування Європейської Спільноти», а в 2009 році був перейменований на «Договір про функціонування Європейського Союзу» (далі – Договір). У Договорі стосовно сфери освіти Європейського Союзу (далі – Союз) зазначено, що Союз спрямовує свою діяльність на:

- розвиток європейського виміру в освіті, зокрема через викладання та поширення мов держав-членів;
- заохочення мобільності студентів та викладачів, *inter alia*, заохочуючи академічне визнання дипломів та строків навчання;
- підтримку співпраці навчальних закладів;
- розвиток обміну інформацією та досвідом із питань, спільних для освітніх систем держав-членів;
- заохочення розвитку обміну молоддю та фахівцями з соціо-освітніх питань та заохочення участі молоді в демократичному житті Європи;
- заохочення розвитку дистанційного навчання;
- розвиток європейського виміру у спорті, сприяючи чесним і відкритим змаганням, співпраці спортивних організацій та захищаючи фізичну та моральну доброчесність спортсменів та спортсменок, особливо молодих [, ст. 165].

З часом ідеї, які були закладені у Договорі, були розвинені в рішеннях конференцій міністрів освіти європейських держав, зокрема в Маастріхтському договорі (1992 р.).

Ідея створення єдиного освітньо-культурного об'єднання європейських країн, у тому числі й університетів, була розвинута у Великій хартії університетів (Magna Charta Universitatum) (далі – Хартія), яка була прийнята 18 вересня 1988 року на з'їзді ректорів європейських університетів з нагоди 900-річчя Болонського університету.

У Хартії було сформульовано три фундаментальних принципів, на яких мала гуртуватися діяльність європейських університетів. *Перший принцип незалежності*: у своїх дослідницькій і викладацькій напрямках діяльності університет повинен мати інтелектуальну й моральну незалежність від політичного впливу та економічних інтересів влади. *Другий принцип* полягав в тому, що викладання й дослідження повинні бути неподільними, а студенти мають бути залучені до процесу пошуку знань та їх кращого розуміння. Відповідно до *третього принципу* університет має бути майданчиком для вільних досліджень і дискусій [33],

Говорячи про створення системи європейської освіти за єдиними стандартами не можна не торкнутися наступних трьох дуже важливих міжнародних документів. Йдеться про Лісабонську конвенцію (1997 р.), Сорбонську декларацію (1998 р.) та Болонську декларацію (1999 р.).

Лісабонська конвенція (повна назва – Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні) крім суто технологічно-юридичних моментів визнання кваліфікацій з вищої освіти на теренах ЄС, визначила та розкрила зміст низки основоположних термінів, що мають відображати єдиний європейський освітній простір. Надано дефініції таким категоріям: доступ до вищої освіти; допуск до вищих закладів; оцінка закладів або програм; оцінка індивідуальних кваліфікацій; компетентний орган визнання; вища освіта; вищий заклад освіти; програма з вищої освіти; період навчання.

Так, під вищою освітою розуміються всі види курсів навчання чи циклів курсів навчання, професійної підготовки або підготовки до наукових досліджень після середньоосвітнього рівня, які визнані відповідними

органами держав-підписантів як такими, що належать до її системи вищої освіти, а вищими закладами освіти вважаються такими, що надають вищу освіту і визнаний компетентним органом держави-підписантом як такий, що належить до її системи вищої освіти [34, ст. I.1].

Сорбонська декларація (повна назва – Спільна Декларація «Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти» чотирьох міністрів, що представляють Великобританію, Німеччину, Францію і Італію) крім суто декларативних положень, які в цілому повторюють положення попередніх міжнародних актів, у своєму тексті зафіксувала три положення, які більше притаманні конвенції, а саме:

- студенти першого дипломного циклу повинні мати доступ до диверсифікованих програм, що включають можливість міждисциплінарних занять, розвитку знання іноземних мов та використання нових інформаційних технологій;

- на післядипломному циклі повинен бути вибір між більш короткою за тривалістю програмою отримання ступеня магістра і більш тривалою програмою отримання докторського ступеня з можливістю переходу від однієї програми до іншої. І в першій і в другій програмах відповідний акцент повинен бути зроблений на дослідницькій та самостійній роботі;

- студенти обох циклів повинні заохочуватися до того, щоб проводити принаймні один семестр в закордонних університетах. У той же час, все більша кількість викладацького та дослідницького персоналу повинна працювати в європейських країнах за межами своєї батьківщини. Підтримка мобільності студентів та викладачів Європейським союзом повинна використовуватися повністю [35].

Болонська декларація (повна назва – Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти») була логічним продовженням ідей, закладених у Сорбонській декларації. Крім цього, цим актом країни-учасниці узгодили спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем вищої освіти й домовилися про створення єдиного

європейського освітнього простору до 2010 року. Декларація закріпила такі ключові положення:

- розроблення чіткої уніфікації документів про освіту, які підтверджували б рівень та якість засвоєних знань;

- запровадження дворівневої системи освітньо-кваліфікаційних рівнів – бакалавр і магістр;

- здійснення післядипломної освіти в докторантурі, що дає можливість здобути вчений ступінь доктора наук після 7 – 8-річного навчання. Повинен бути один докторський ступінь, наприклад, доктор філософії у відповідних сферах знань – природничі, економічні, соціогуманітарні науки тощо;

- створення системи кредитів відповідно до європейської системи трансферу оцінок.

- посилення мобільності студентів, викладачів, адміністрацій вищих навчальних закладів;

- запровадження єдиного порівняльного критерія і загальної методології для вищих навчальних закладів усіх європейських країн. Оцінка студентів має ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на знаннях, уміннях і навичках, набутих випускниками;

- приведення вищої освіти в різних країнах до єдиних стандартів;

- розроблення та впровадження в життя концепції безперервного навчання, яке дає змогу людині отримати протягом життя декілька дипломів і вчених ступенів, а університету – значно поліпшити фінансово-матеріальне забезпечення за рахунок надання інформаційно-матеріальної бази для охочих продовжити навчання;

- запровадження партнерства студентських організацій та офіційних освітніх інститутів;

- підвищення привабливості і конкурентоспроможності європейської вищої освіти;

- запровадження єдиних вимог до працевлаштування випускників, а саме: знання випускників вищих навчальних закладів повинні бути застосовні й

використані на користь як народу своєї країни, так і інших країн Європи [36, п. 1 - 4].

У Болонській декларації не зазначено напряму про можливість розповсюдження її положень на інші країни або можливість приєднання до неї. Проте, як зазначає науковець Є. Красняков, освітній проект Болонського процесу принципово відкритіший до зовнішнього світу. У реформуванні системи вищої освіти вже беруть участь не лише країни-члени Євросоюзу, а й країни Азії, Балканські країни, а також східноєвропейські країни пострадянського простору. Відкритість до зовнішнього світу європейської реформи вищої освіти визначає і порівняно спрощений алгоритм приєднання до неї. На думку науковця, на відміну від Європейського Союзу, приєднання до єдиного європейського простору вищої освіти не потребує жорсткої відповідності економічним, соціальним чи політичним критеріям. Єдиною формальною умовою можливості приєднання до Болонського процесу, згідно з Берлінським комюніке, є підписання країною Європейської культурної конвенції Ради Європи 1954 року. Тому чотирьом країнам, які подали заявки на приєднання до Болонського процесу, але не підписали цю Конвенцію (Ізраїль, Киргизія, Північний Кіпр і Косово), було відмовлено у приєднанні до Болонського процесу. Загалом же приєднання – досить проста процедура і ґрунтується на добрій волі виконавчої влади певної країни, зокрема спеціально уповноваженого центрального органу в галузі освіти й науки. Власне, тому до реформи приєдналися країни з дуже різними освітнім потенціалом і неоднаковими освітніми системами [28].

У Болонському процесі, крім держав-учасниць, на правах «консультативних членів» активну участь беруть Рада Європи і ЮНЕСКО, а також п'ять впливових пан-європейських університетських Асоціацій: Європейська університетська Асоціація, Європейська Асоціація інституцій вищої освіти, Європейський студентський союз, Європейська асоціація забезпечення якості у вищій освіті, Міжнародна освітня пан'європейська структура [37].

Розвиток та вдосконалення Болонської реформи здійснюється через проведення міжнародних конференцій, які збирають міністрів освіти з усіх країн-учасниць кожні два роки. За час упровадження Болонського процесу проведено шість таких міжнародних конференцій: у Болоньї (1999 р., Італія), Празі (2001 р., Чехія), Берліні (2003 р., Німеччина), Бергені (2005 р., Норвегія), Лондоні (2007 р., Велика Британія) і Льовені (2009 р., Бельгія). Підсумковими документами цих конференцій були комюніке, які складено у формі рекомендацій та вони не передбачають санкцій і покарань у разі невиконання будь-яких вимог.

Про міжнародну відкритість Болонського процесу яскраво свідчать положення, які сформульовані у Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти (Льовен та Лювен-ля-Ньов, 28-29 квітня 2009 року). Зокрема, у цьому документі зазначено, що європейським інституціям вищої освіти необхідно ще більше *інтернаціоналізувати* свою діяльність та долучитися до всесвітньої співпраці з забезпечення стабільного та гармонійного розвитку (sustainable development). Привабливість та відкритість європейської вищої освіти підкреслюватимуть спільні європейські дії. Конкуренція на всесвітній арені має бути доповнена посиленням діалогом у сфері освітньої політики та партнерською співпрацею з іншими регіонами світу, зокрема завдяки організації Болонських форумів освітньої політики, що залучатимуть розмаїття залучених сторін. *Транснаціональна освіта* має керуватися Європейськими стандартами та настановами з забезпечення якості освіти, що застосовуються в рамках Європейського простору вищої освіти, та відповідати Настановам ЮНЕСКО/ОЕСР щодо забезпечення якості у транскордонній вищій освіті [38, п. 16 та 17].

Отже, «транснаціональна освіта», «транскордонна вища освіта» – категорії, які об'єктивно з'явилися у міжнародних документах в основному після прийняття Болонської декларації. Ці категорії почали характеризувати появу та подальший розвиток нового унікального явища у житті сучасного світового суспільства, коли усуваються перешкоди для мобільності студентів,

викладачів і дослідників поміж країнами-учасницями, коли знімаються віртуальні кордони між історично різними освітніми системами, а це, у свою чергу, вимагає введення чіткої і зрозумілої для всіх учасників процесу системи дипломів, прозорість присудження наукових ступенів, еквівалентність кваліфікацій і т.і.

Дослідниця І. Лапшина, розглядаючи проблему транснаціональної освіти як одну із стратегій нарощування людського капіталу, визначає чотири основні форми міжнародного співробітництва, а саме:

1) індивідуальну мобільність, яка передбачає зазвичай академічну мобільність студентів і професійну мобільність викладачів, що здійснюються з освітньо-науковою метою;

2) мобільність освітніх програм та інституційну мобільність, яка призводить до формування нових міжнародних стандартів освітніх програм;

3) інтеграцію в навчальні програми міжнародного виміру й освітніх стандартів;

4) інституційне партнерство, спрямоване на створення стратегічних освітніх альянсів і міжнародних освітніх корпорацій [39, с. 248].

У той же час, І. Лапшина застерігає про можливі негативні наслідки розвитку транснаціональної освіти, в основному у вигляді «відпливу інтелекту» з країни, що, на її думку, може призвести до:

– деградації та знецінення людського капіталу, бо еміграція фахівців високого класу призводить до вимивання людського капіталу, а це, у свою чергу, призведе до того, що кожному наступному поколінню доводиться вчитися і переймати навички у людей з все більш і більш низькою кваліфікацією;

– дефіциту кваліфікованих кадрів, який утворюється в країні через еміграцію, збільшення витрат найму для вітчизняних компаній. Компаніям важко знайти високоякісних професіоналів з багатьох спеціальностей, часто доводиться залучати кадри з-за кордону;

– неотримання країною віддачі від своїх вкладень в людський капітал, держави починають витрачати великі кошти на створення необхідної медичної, освітньої та наукової інфраструктури для забезпечення створення в країні якісного людського капіталу [39, с. 252].

Погоджуючись із правильними міркуваннями науковиці, треба зазначити, що в міжнародних джерелах-стандартах на негативні можливі наслідки впровадження «транснаціональної освіти» або створення системи «транскордонної вищої освіти» практично не звертається уваги, а навпаки, тільки визначаються можливі позитивні аспекти. Сучасна практика вже переконливо доказала та продовжує й далі надавати приклади того, що негативні наслідки поряд із позитивними мають місце, і держави починають цьому процесу створювати перепони, докладати зусиль для протидії цьому явищу.

Нажаль у вітчизняних дослідженнях процесам транснаціоналізації освіти або створенню транскордонної вищої освіти надається здебільшого суто позитивний аспект, а іноді із явно рекламним забарвленням, тим самим впливаючи на свідомість студентів про бажаність отримання кращої освіти за кордоном завдяки принципу мобільності. З цього приводу досить назвати такі праці, як: посібник «Транскордонне співробітництво: правові основи та успішні практики» [40], доповідь «Транскордонне співробітництво у сфері вищої освіти. Огляд кращих практик в галузі» [41], інформаційне повідомлення «Транскордонна дипломатична місія в єдиному університеті Української Бессарабії» [42] та ін.

Досліджуючи ключові міжнародні документи, що регламентують право на освіту, не можна не звернути увагу на такі міжнародні джерела, як Конвенцію про права дитини (1989), Міжнародну конвенцію про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей (1990) та Конвенцію про права осіб з інвалідністю (2006). Саме ці документи регулюють право на освіту найбільш незахищених верств населення, які у сучасних умовах більше когось страждають від дискримінації, міграційної кризи, що набула зараз

гуманітарної катастрофи, яка викликана масовим напливом мігрантів до Європи з охоплених війнами країн Африки і Близького Сходу, важких умов, з якими стикаються особи з інвалідністю, які піддаються численним або загостреним формам дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного, етнічного, аборигенного чи соціального походження, майнового стану, народження, віку або іншої ознаки.

Дійсно, дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належного правового захисту її права на освіту як до, так і після народження, бо дитина самостійно не може здобути необхідні знання та навички для життя в суспільстві або придбати без сторонньої допомоги якості гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності. Для повного і гармонійного розвитку своєї особи дитині необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння.

Права трудящих-мігрантів та членів їх сімей до теперішнього часу ніде не визнані у достатній мірі, тому потребують відповідного міжнародного захисту, міграція часто є причиною серйозних проблем для членів сімей трудящих-мігрантів та для них самих, особливо через роз'єднання сімей.

Особи з інвалідністю, навіть у розвинутих демократичних суспільствах, на шляху своєї участі в житті суспільства як повноправних членів продовжують натрапляти на різноманітні матеріальні та бюрократичні бар'єри, а їхні права людини, у тому числі й в сфері освіти, порушуються в усіх частинах світу. Більшість осіб з інвалідністю живе в умовах бідності, тому реалізувати у повному обсязі свої права на отримання повноцінної та якісної освіти без охорони та захисту з боку міжнародно-правових стандартів не в змозі.

Ось чому наведені вище міжнародні джерела необхідно дослідити окремо та уважно.

Конвенція про права дитини (1989) (далі – Конвенція) визнає дитиною кожну людську істоту до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [43, ст. 1].

За змістом тексту безпосередньому праву дитини на освіту в Конвенції присвячено сім статей (статті: 19, 23, 24, 28, 29, 32 та 33). Але основною є стаття 28, у якій визнається право дитини на освіту, а також проголошуються фундаментальні складові цього права, зокрема:

- безплатна й обов'язкова початкова освіта;
- розвиток різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечення її доступності для всіх дітей;
- забезпечення доступності вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів;
- забезпечення доступності інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей;
- вжиття заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.

У статті наголошується про необхідність вжиття всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини, а також визначаються перші кроки щодо інтернаціоналізації освіти дітей шляхом сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. В решті статей визначаються питання спрямованості освіти дитини, усунення перешкод в одержанні освіти, захисту від зловживань наркотичними засобами та психотропними речовинами, створення належних умов для здоров'я, харчування, підтримання санітарного середовища, запобігання нещасним випадкам тощо.

Отже, Конвенція визначила необхідне коло основних складових права дитини на освіту, створивши правовий фундамент для розвитку та удосконалення його у наступних міжнародних документах.

Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей (1990) (далі – Конвенція) визначає декілька категорій мігрантів, що підпадають під дію міжнародного документу. Це трудящі-мігранти; прикордонні трудящі; сезонні трудящі; моряки (рибалки), що найняті для роботи на судні, зареєстрованому у державі, до громадянства якого він чи вона не належать; трудящій, що зайнятий на стаціонарній прибережній установці; трудящій, робота якого пов'язана із переїздами; трудящій на проєкті; трудящій цільового найму; трудящій, що працює не найманим. Термін «члени сім'ї» означає осіб, що перебувають у шлюбі з трудящими-мігрантами чи перебувають з ними у таких стосунках, які відповідно до застосованого права можуть бути прирівняні до браку, а також діти та інші особи, що перебувають на їх утриманні та визнаються членами сім'ї відповідно із застосованим законодавством або двостороннім чи багатостороннім договором між відповідними державами [44, ст. 2 та 4]. До всіх цих перелічених категорій положення Конвенції застосовуються однаково.

Стосовно права на освіту у Конвенції присвячено три статті: 30, 43 та 45. Стаття 30 врегулює статус дитини трудящого-мігранта у порівнянні із дітьми громадян відповідної держави. Цей статус повністю співпадає із статусом дітей батьків-громадян країни за такими ознаками: рівність у поводженні із громадянами держави; заборона відмови щодо відвідування державних дошкільних навчальних закладів чи шкіл або обмеження відвідування через відсутність постійного статусу.

У статті 43 Конвенції йдеться про рівний режим доступу трудящих-мігрантів до навчальних закладів, установ професійної підготовки та перепідготовки, отримання послуг у сфері освіти у порівнянні з громадянами держави перебування.

Стаття 45 Конвенції врегулює питання використання права на освіту членами сім'ї трудящих-мігрантів, а саме:

– вони користуються в державі роботи за наймом рівним режимом з громадянами держави щодо доступу до навчальних закладів та послуг відповідно до умов прийому та інших правил, що діють щодо відповідних закладів та послуг;

– члени сім'ї трудящих-мігрантів користуються режимом рівного доступу до закладів та установ щодо професійної орієнтації та підготовки за умов виконання вимог відносно участі;

– держави роботи за наймом проводять, коли це доречно, у співпраці з державами походження, політику, спрямовану на залучення дітей трудящих-мігрантів у місцеву систему шкільного навчання, особливо щодо навчання їх місцевій мові;

– держави роботи за наймом прагнуть сприяти навчанню дітей трудящих-мігрантів їх рідній мові та ознайомленню з їх рідною культурою, а держави походження в цьому зв'язку співпрацюють з ними, коли в цьому є необхідність;

– держави роботи за наймом можуть організовувати спеціальні програми навчання рідною мовою дітей трудящих-мігрантів за потреби у співпраці з державами походження.

Як бачимо, у Конвенції право на освіту трудящих-мігрантів та членів їх сімей визначено доволі стисло та у самих загальних формулюваннях, які, на наш погляд, не можуть у повній мірі гарантувати їм користування освітніми послугами в країні перебування. Повністю не визначені права стосовно тих мігрантів, які опинилися незаконно на теренах європейських країн.

Ось чому виникла об'єктивна необхідність подальшого удосконалення та розвитку положень Конвенції в інших міжнародних документах.

Треба зазначити, що до прийняття Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей (1990), у 1977 році була прийнята Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів [45], але в ній питанням права на освіту була присвячена лише одна стаття 14, у якій у загальних приписах було визначено, що трудящі-мігранти й члени

їхніх сімей, яким офіційно дозволено перебувати на території договірної сторони, мають право, на тих самих засадах і умовах, що й працівники - громадяни країни перебування, на загальну освіту й професійну підготовку та перепідготовку, і їм надається доступ до вищої освіти згідно із загальними правилами, які регулюють прийом до відповідних закладів держави, що приймає.

У 2008 році була прийнята Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [46], у якій у трьох статтях (7, 13 та 18) безпосередньо визначено право на отримання освіти, на рівний правовий статус із громадянами країни перебування на загальну освіту й додаткову професійну освіту («загальна освіта» й «додаткова професійна освіта» визначається законодавством приймаючої сторони), а також прописано міжнародне правове зобов'язання приймаючої держави та держави постійного проживання здійснювати співробітництво з питань професійної освіти трудящих-мігрантів на територіях обох держав з професій і спеціальностей, які є затребуваними на ринку праці приймаючої держави.

У розвиток міжнародно-правових стандартів щодо прав мігрантів в Європейському Союзі був прийнятий Європейським парламентом 10 квітня 2024 року та схвалений 14 травня 2024 року Радою Європейського Союзу новий Пакт про міграцію та притулок, також відомий як Міграційний пакт ЄС або Пакт ЄС про притулок та міграцію. Пакт є зведенням нових правил щодо міграції, які мають набути чинності у червні 2026 року. Нове міжнародне джерело змусить держави-члени більш рівномірно розподіляти витрати та зусилля, пов'язані з розміщенням мігрантів, а також реформувати процедури ЄС щодо надання притулку. У Пакті в основному розглядаються питання поводження з мігрантами, які були затримані під час незаконного перетину зовнішнього кордону ЄС. Якщо мігрант після певних процедур, що детально прописані у міжнародному документі, отримує притулок та залишиться на теренах ЄС, то у подальшому мають бути визначені питання щодо його прав,

у тому числі й права на отримання освіти. Поки що такі права міжнародними правилами не визначено [47].

Незважаючи на прийняті вище перелічені міжнародні документи, дотримання прав мігрантів в ЄС взагалі та у сфері освіти зокрема поки ще не відповідає міжнародним стандартам. Так, у «Всесвітній доповіді 2016: Євросоюз» Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації у ході розгляду ситуації у Франції висловив стурбованість дискримінацією стосовно мігрантів та «вихідців з інших країн» у доступі до працевлаштування, житла, культури та охорони здоров'я, *а також проблемами, з якими вони стикаються у галузі освіти*. Комітет зафіксував випадки расової дискримінації у Нідерландах, у зв'язку із расовим профілюванням нідерландської поліції, та закликав країну вжити заходів, щоб повноваження з перевірки документів на вулиці та особистого огляду здійснювалися поліцією без дискримінації [48].

Невиконання правових приписів міжнародних документів щодо трудящих-мігрантів фіксують й науковці. Так, дослідниця м, Лісовська у висновку своєї статті зазначає, що у різних державах – членах ЄС рівень безробіття серед мігрантів значно перевищує показник щодо представників титульної нації, причому трудові мігранти зайняті, як правило, на низькооплачуваних і тимчасових роботах, крім того, *є зафіксовані випадки порушення їхніх прав* [49, с. 77].

Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006) (далі – Конвенція) визначає інвалідність як поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими [50, преамбула]. До осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими [50, ст. 1].

У Конвенції стосовно права на освіту осіб з інвалідністю міститься дві статті. Стаття 8 визначає загальні положення щодо просвітно-виховної роботи, у тому числі наголошує про сприяння визнанню навичок, заслуг і здібностей осіб з інвалідністю, їхнього внеску на робочому місці та ринку праці, про виховання на всіх рівнях системи освіти, зокрема в усіх дітей починаючи з раннього віку, шанобливого ставлення до прав осіб з інвалідністю. Стаття 24, яка має назву «Освіта», є основною, у якій розкривається весь спектр прав на освіту осіб з інвалідністю, а саме:

– держави-учасниці Конвенції *визнають* право осіб з інвалідністю на освіту без дискримінації й на підставі рівності, забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя;

– держави-учасниці Конвенції *забезпечують*, щоб особи з інвалідністю не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти з інвалідністю - із системи безплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти;

– держави-учасниці Конвенції *вживають* належних заходів для залучення до роботи вчителів, зокрема й учителів з інвалідністю, які володіють жестовою мовою та (чи) абеткою Брайля, та для навчання спеціалістів і персоналу, що працюють на всіх рівнях системи освіти. Таке навчання охоплює освіту в питаннях інвалідності й використання підходяжих підсилювальних і альтернативних методів, способів та форматів спілкування, навчальних методик і матеріалів для надання підтримки особам з інвалідністю.

Отже, здійснений аналіз ключових міжнародних та європейських документів, що регламентують право на освіту, свідчить про наявність певного стану забезпечення міжнародними стандартами бажання та намірів людей різного віку та фізичних можливостей отримувати сучасну, якісну та повноцінну освіту протягом всього свого життя, у тому числі й на безплатній основі, без дискримінації осіб і соціальних груп за ознаками раси, релігії, статі, етнічної приналежності, походження, національності, матеріального стану або сексуальної орієнтації. Міжнародні правові акти як частини національних

законодавств, а також резолюції, декларації, які мають статус рекомендаційних документів, значною мірою впливають на формування державної політики в галузі освіти. У той же час існує багато не врегульованих ще міжнародним правом аспектів гарантування людині її права на освіту, а це, у свою чергу, заважає процесам удосконалення національних законодавств, оскільки якісне законодавство може бути прийнято лише на підставі цілісної системи розроблених, узгоджених та прийнятих міжнародних стандартів.

Вітчизняні та закордонні науковці також висловлюють подібні думки. Так, науковець Р. В. Марченко, досліджуючи проблеми міжнародного-правового регулювання права на освіту, у висновках до своєї статті зазначає: «Міжнародно-правове регулювання права на освіту є важливим кроком у забезпеченні рівних можливостей та розвитку суспільства. Хоча міжнародні документи та механізми моніторингу створюють правову основу для захисту цього права, залишається багато роботи для забезпечення його ефективної реалізації у всьому світі. Держави повинні докладати зусиль для подолання існуючих викликів, щоб освіта стала доступною та якісною для всіх, незалежно від соціального чи економічного статусу» [51, с. 298].

До основних міжнародних стандартів освіти також можна віднести:

– Міжнародну стандартизацію оцінювання (PISA) – Програма міжнародного оцінювання студентів від Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) є одним із найбільш впливових інструментів для порівняння якості шкільної освіти в різних країнах. PISA вимірює знання та навички 15-річних учнів у таких галузях, як математика, читання та природничі науки, і дозволяє оцінити, наскільки учні готові до життя в сучасному світі. Результати PISA використовуються для аналізу освітніх політик і розробки стратегій для підвищення рівня освіти на національному рівні;

– IB (International Baccalaureate) – міжнародний бакалаврат. Міжнародна організація бакалаврату (IB) пропонує програми для учнів від 3 до 19 років у більш ніж 150 країнах. Ця програма спрямована на розвиток критичного

мислення, міжкультурного розуміння та відповідальності за навколишнє середовище. Програма ІВ вважається одним із найбільш престижних стандартів освіти у світі та визнається провідними університетами. Основною метою ІВ є підготовка учнів до глобальних викликів, з якими вони зіштовхнуться у майбутньому;

– ISO 21001 – система управління освітніми організаціями. Це міжнародний стандарт, який визначає вимоги до системи управління для освітніх організацій. Він спрямований на підвищення якості навчального процесу та забезпечення інклюзивної, рівної та доступної освіти для всіх. Стандарт також враховує індивідуальні потреби учнів, надаючи особливу увагу тим, хто потребує спеціальних умов навчання;

– ЮНЕСКО – глобальні стандарти для інклюзивної та якісної освіти. ЮНЕСКО займається розробкою стандартів для забезпечення рівного доступу до якісної освіти у всьому світі. Її глобальні ініціативи включають розробку стратегії щодо стійкого розвитку освіти (Education for Sustainable Development, ESD), яка сприяє вихованню у студентів навичок для вирішення глобальних проблем, таких як зміни клімату, мир і рівність. ЮНЕСКО також працює над удосконаленням педагогічних підходів та створенням інклюзивного освітнього середовища [52].

1.3. Світовий та європейський досвід імплементації міжнародних стандартів у національні законодавства про освіту: порівняльний аспект

Держави світу взагалі та європейські країни зокрема накопичили достатній досвід спостереження загальних процесів імплементації міжнародних стандартів у свої національні законодавства, про що свідчать численні наукові та літературні джерела.

Стосовно втілення стандартів за окремими сферами життя або галузями права також існує багато напрацювань, але саме по цих конкретних напрямках

імплементатії у теперішній час відбуваються основні наукові напрацювання та отримуються вагомі результати. Дійсно, дослідження загальних процесів не можна порівняти із розвідкою, здавалося б, дрібних, другорядних проблем, але саме в цих вторинних аспектах ховаються найважливіші закономірності, які як раз й впливають на підходи до розгляду загальних процесів.

Якщо порівняти розв'язання проблем імплементатії у національні законодавства міжнародних стандартів щодо основних прав і свобод людини взагалі із дослідженням процесів втілення за окремим правом, наприклад, правом людини на освіту, то звичайно одразу можна знайти в методологічному плані схожі моменти.

Якщо рухатися від загального до особливого, то цілком зрозумілим є те, що спочатку треба розглянути проблему відображення міжнародно-правових стандартів в основних законах держав, тобто їх конституціях. Саме конституції, вбираючи світовий досвід у вигляді запозичення основних міжнародних принципів, дають подальший поштовх законотворцям для розгортання цих принципів у формулюванні конкретних правових норм, які детально врегульовують національні законодавчі системи щодо повного гарантування права на освіту в межах та рамках міжнародних стандартів.

Інакше кажучи, основні закони (конституції) дають певні орієнтири законотворцям, але останні, прописуючи норми права, не можуть вийти за межі правових приписів, що знаходяться у міжнародних стандартах, якщо вони визнані та ратифіковані національними парламентами. Виходить, для національного законотворця процес законотворення складається з подвійного напрямку та подвійного контролю, тобто вони зобов'язані: безумовно дотримуватися конституційних приписів та не розширювати та не звужувати зміст міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення права людини на освіту.

Ось як науковець Ю. М. Бусага, дослідивши основні міжнародні документи у сфері права людини на освіту (Загальну декларація прав людини 1948 р, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966

р., Конвенцію проти дискримінації в освіті 1960 р. та Конвенцію про права дитини 1989 р.), говорить про імплементацію мінімальних міжнародних стандартів у конституційне законодавство держав, зокрема, усіх держав-членів Ради Європи: «The Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, the Convention against Discrimination in Education of 1960, the Convention on the Rights of the Child of 1989 established the minimum standards of the right to education that the state must ensure. There is a relationship between the right to education, which was first enshrined at the international level in the Universal Declaration of Human Rights, and human dignity and the value of the human personality. One of the criteria for determining the degree of respect for human rights, the international community also determines the worldwide provision of the fundamental human right to education. The international standards of the right to education were woven into the constitutions of the states, in particular, of all member states of the Council of Europe, and received their further development in the constitutional legislation» [53, с. 306]. Дійсно, можна погодитися з науковцем, що міжнародні стандарти права на освіту *були вплетені* в конституції держав та отримали свій подальший розвиток у конституційному законодавстві.

Отже, спочатку розглянемо за допомогою методів порівняльного правознавства зміст основних законів або конституцій кількох держав світу та ЄС щодо імплементації в них міжнародних стандартів забезпечення прав людини на освіту.

За змістом Конституції США в неї немає конкретних визначень щодо основного права людини на освіту. Але є приписи, які торкають цього права, а саме:

– штати відповідають за забезпечення та регулювання навчання в школі, дозволяючи їм встановлювати свою політику та правила, а якщо буде прийнята нова поправка до Конституції, то буде створено федеральне право на освіту;

– положення 14-ї поправки про рівний захист вимагає, щоб коли штат засновує державну шкільну систему, жодній дитині, яка живе в цьому штаті, не може бути відмовлено в рівному доступі до навчання;

– доктрина «окремих, але рівних» підтримує рівність у державній освіті;

– 14-та поправка захищає вчителів державних шкіл від дискримінації за ознаками раси, статі та віку, а також забороняє дискримінація за ознакою інвалідності чи національного походження [54].

У 2002 році Законом Індії про Конституцію була прийнята Вісімдесят шоста поправка до Конституції Індії, яка у якості основоположного права проголосила безкоштовну та обов'язкову освіту всіх дітей віком від шести до чотирнадцяти років. Відповідно до цієї поправки у 2009 році був прийнятий Закон про право дітей на безкоштовну та обов'язкову освіту, у якому було зазначено, що кожна дитина має право на повну початкову освіту задовільної та рівної якості у формальній школі, яка відповідає певним основним нормам та стандартам [55].

У Конституції Італійської Республіки право людини на освіту визначається у статті 34, яка складається з чотирьох частин:

1) *La scuola è aperta a tutti.*

2) *L'istruzione inferiore, impartita per almeno otto anni, è obbligatoria e gratuita.*

3) *I capaci e meritevoli, anche se privi di mezzi, hanno diritto di raggiungere i gradi più alti degli studi.*

4) *La Repubblica rende effettivo questo diritto con borse di studio, assegni alle famiglie ed altre provvidenze, che devono essere attribuite per concorso [56, art. 34].*

Як бачимо, стаття доволі стисла, але за змістом досить ємна, бо встановлює таке: освіта доступна для усіх; початкова освіта, отримувана протягом восьми років, є обов'язковою і безоплатною; здібні і старанні учні, включаючи тих, у кого відсутні належні засоби існування, мають право переходу до навчання вищих ступенів; республіка забезпечує це право через надання стипендій, допомоги сім'ям та інших видів допомоги, які повинні

надаватися на конкурсній основі. Особливо приваблює конституційне положення, що здібні та старанні учні мають прерогативу щодо переходу до навчання вищих ступенів. Такий припис одразу вирішує багато питань у практичній площині реалізації конституційного припису та має дуже позитивні наслідки для розвитку країни.

В Конституції Польської Республіки права людини на освіту визначено подібно Основному Закону Італії, але дещо у розширеному вигляді, тобто у п'ятих пунктах:

1.Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa.

2.Nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna. Ustawa może dopuścić świadczenie niektórych usług edukacyjnych przez publiczne szkoły wyższe za odpłatnością.

3.Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznych w ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi, określa ustawa.

4.Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. Warunki udzielania pomocy określa ustawa.

5.Zapewnia się autonomię szkół wyższych na zasadach określonych w ustawie [57, art. 70].

Отже, повторюючи фактично ті самі принципи, що й в Основному Законі Італійської Республіки, польський законотворець додав такі положення:

- батьки вільні обирати для своїх дітей інші, ніж публічні, школи;
- громадяни і організації мають право засновувати основні, середні та вищі школи, а також виховні заклади;

– законом гарантується автономія вищих шкіл відповідно до принципів, визначених законом.

Особливістю Конституції Чеської Республіки є те, що в ній відсутні глави або статті, присвячені правовому статусу особистості, громадянина, крім деяких загальних норм. Відповідні положення, у тому числі й права на освіту, містяться в Хартії основних прав і свобод, яка вважається складовою Конституції Чеської Республіки. Цей документ було прийнято у формі конституційного закону 9 січня 1991 р. Федеральними зборами ЧСФР та перевидано чеською Національною радою у 1993 р.

Права людини на освіту у Хартії визначено чотирма пунктами:

1) Кожен має право на освіту. Відвідування школи є обов'язковим протягом строку, визначеного законом.

2) Громадяни мають право на безкоштовну освіту в початкових і середніх школах, згідно з

здібності громадян і можливості суспільства також в університетах.

3) Школи, окрім державних, можуть створюватися та викладання в них може проводитись лише на викладених умовах

за законом; У таких школах навчання може надаватись за плату.

4) Умови, за яких громадяни мають право на державну допомогу під час навчання, визначаються законом [58, ст. 33].

На відміну від конституцій та конституційних законів, що були розглянуті вище, в Основному Законі Франції від 4 жовтня 1958 року право на освіту людини визначено лише через посилання на те, що у законах, що прийматиме парламент, мають бути визначені основні принципи здійснення освіти: «La loi détermine les principes fondamentaux :... - de l'enseignement;...» [59, ст. 34]. Як бачимо, всього кілька слів, що закони мають визначати основні принципи освіти.

Невипадково дослідники французького законодавства у сфері освіти під час своїх досліджень практично не посилаються на конституційні положення. Так, науковиця Аріанна Капоралі, досліджуючи освітню політику Франції,

зазначає, що «у 2003 році все чинне законодавство щодо освіти (закони, укази Президента Республіки або Прем'єр-міністра, накази міністрів та циркуляри) стало частиною Кодексу про освіту. Новий рамковий закон, прийнятий у 2005 році, зазначає, що освіта є національним пріоритетом, і що система повинна гарантувати, що всі учні здобудуть спільний набір знань та навичок, які нададуть їм рівні можливості у професійному житті. Ці принципи були підтверджені останньою реформою (закон № 2013-595 від 8 липня 2013 року та пов'язані з ним укази) [60].

Як бачимо, жодного слова про конституційні положення. Так само в цьому сенсі можна послатися на роботу вітчизняної науковиці Л. В. Заболотної, яка досліджуючи право на освіту у Французькій Республіці, констатує, що воно регламентовано суто чинним внутрішнім законодавством, що пройшло багатоступінчатий досвід у своєму розвитку та положеннями міжнародного права. Основні тенденції освітньої політики Французької Республіки спрямовані на орієнтири, що продиктовані глобальними гуманними ідеями Європейського співтовариства, відповідно до яких освітні процеси у середині країни набувають відповідних зрушень та реформувань. Отже, знову жодного слова про Конституцію Франції [61, с. 146].

Таким чином, особливістю французького законодавства щодо права людини на освіту є те, що в Основному Законі нічого не визначається, крім того, що закони у сфері освіти повинні встановлювати лише основні її принципи, проте є розгорнуте законодавство у вигляді Кодексу про освіту та численні закони, укази Президента Республіки або Прем'єр-міністра, накази міністрів та циркуляри, що стають частиною Кодексу. В цьому сенсі досить назвати один з останніх законодавчих актів, яким прийнято Доктрину про будівництво школи XXI століття, «в основі якої лежить принцип різноманітності, що стосується як організації навчання, так і контингенту школярів, які мають різні можливості, інтереси й потреби. Доктрина передбачає освітнє реформування передовсім початкової школи, яка набуває статусу першої соціальної служби, також розплановано еволюцію кадрового,

економічного й змістового компоненту французької освіти на найближчі роки в бік повно забезпеченої багатосторонньої інклюзивної перспективи» [62, с. 34].

Конституція Румунії визначає право людини на освіту в класичному варіанті імплементації міжнародних стандартів. Всього лише в одній статті, яка має назву «Право на освіту», стисло за текстом, але ємнісно за змістом формулюються основні положення багатьох міжнародних документів, а саме визначаються такі положення:

1) Dreptul la învățătură este asigurat prin învățământul general obligatoriu, prin învățământul liceal și prin cel profesional, prin învățământul superior, precum și prin alte forme de instrucție și de perfecționare.

2) Învățământul de toate gradele se desfășoară în limba română. În condițiile legii, învățământul se poate desfășura și într-o limbă de circulație internațională.

3) Dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale de a învăța limba lor maternă și dreptul de a putea fi instruite în această limbă sunt garantate; modalitățile de exercitare a acestor drepturi se stabilesc prin lege. 4) Învățământul de stat este gratuit, potrivit legii. Statul acordă burse sociale de studii copiilor și tinerilor proveniți din familii defavorizate și celor instituționalizați, în condițiile legii.

5) Învățământul de toate gradele se desfășoară în unități de stat, particulare și confesionale, în condițiile legii.

6) Autonomia universitară este garantată.

7) Statul asigură libertatea învățământului religios, potrivit cerințelor specifice fiecărui cult. În școlile de stat, învățământul religios este organizat și garantat prin lege [63, ст. 32].

Необхідно особливо підкреслити на визначення в Конституції Румунії таких моментів, як те, що освіта може здійснюватися не тільки румунською, але й мовою міжнародного спілкування, що особи, які належать до національних меншин, вивчають свою рідну мову та мають право здобувати освіту цією мовою, що держава гарантує автономію університетам, що забезпечується свобода релігійної освіти відповідно до конкретних вимог

кожної релігії, що державних школах релігійна освіта організована та гарантована законом.

Особливостями Конституції Республіки Болгарія, на відміну від основних законів інших держав, є те, що в ній стосовно права людини на освіту міститься два положення: загальне (стисле) та особливе (розгорнуте). Перше знаходиться у першій главі «Основні засади», де наголошується про обов'язок держави створювати умови для вільного розвитку науки, освіти та мистецтва та сприяти їм [64, ст. 23].

Друге положення знаходиться у другій главі «Основні права та обов'язки громадян», де зазначено, що:

- 1) Всеки има право на образование.
- 2) Училищното обучение до 16-годишна възраст е задължително.
- 3) Основното и средното образование в държавните и общинските училища е безплатно. При определени от закона условия образованието във висшите държавни училища е безплатно.
- 4) Висшите училища се ползват с академична автономия.
- 5) Граждани и организации могат да създават училища при условия и по ред, определени със закон. Обучението в тях трябва да съответства на държавните изисквания.
- 6) Държавата насърчава образованието, като създава и финансира училища, подпомага способни ученици и студенти, създава условия за професионално обучение и преквалификация. Тя упражнява контрол върху всички видове и степени училища [64, ст. 53].

Як бачимо, зміст цієї розгорнутої статті фактично повторює основні міжнародні принципи у сфері освіти та які зазвичай визначаються у конституціях інших європейських країн: це й право кожної людини на освіту, і обов'язковість шкільного навчання, і безкоштовність отримання початкової та середньої освіти, і безкоштовність вищої освіти, що визначається законом, і академічна автономність вищих навчальних закладів, і забезпечення умов для професійного навчання та підвищення кваліфікації, і, насамкінець, право

держави здійснювати контроль за навчальними закладами всіх видів та ступенів.

Для повноти картини необхідно дослідити положення конституцій трьох прибалтійських країн, Естонії, Латвії та Литви.

В Конституції Естонської Республіки права людини на освіту визначаються лише в одній статті, у якій містяться п'ять пунктів та які за змістом дуже близько відповідають положенням Конституції Польщі, а саме:

– Igaühel on õigus haridusele. Õppimine on kooliealistel lastel seadusega määratud ulatuses kohustuslik ning riigi ja kohalike omavalitsuste üldhariduskoolides õppemaksuta.

– Et teha haridus kättesaadavaks, peavad riik ja kohalikud omavalitsused ülal vajalikul arvul õppeasutusi. Seaduse alusel võib avada ja pidada ka muid õppeasutusi, sealhulgas erakoole.

– Laste hariduse valikul on otsustav sõna vanematel.

– Igaühel on õigus saada eestikeelset õpetust. Õppekeele vähemusrahvuse õppeasutuses valib õppeasutus.

– Hariduse andmine on riigi järelevalve all [65, ст. 37].

Як бачимо, фактично повторюються положення польського Основного Закону, але є дуже демократичний, на наш погляд, суто європейський припис, що кожен має право навчатися естонською мовою, а мову навчання у навчальному закладі для національної меншини обирає навчальний заклад.

В Конституції Латвійської Республіки право на освіту людини визначено лише трьома короткими реченнями, а саме: Ikvienam ir tiesības uz izglītību. Valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatizglītību un vidējo izglītību. Pamatizglītība ir obligāta [66, ст. 112], що за змістом означає: кожен має право на освіту; держава забезпечує можливість безкоштовного здобуття основної та середньої освіти; основна освіта є обов'язковою. Здається, що решта складових цього права детально визначено у національному латвійському законодавстві про освіту.

В Конституції Литовської Республіки право людини на освіту визначається у двох статтях, у яких проголошується, що «Valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės. Jose tėvų pageidavimu mokoma tikybos. Įstatymo nustatyta tvarka gali būti steigiamos nevalstybinės mokymo bei auklėjimo įstaigos. Aukštosioms mokykloms suteikiama autonomija. Valstybė prižiūri mokymo ir auklėjimo įstaigų veiklą [67, ст. 40]. Asmenims iki 16 metų mokslas privalomas. Mokymas valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse bei aukštesniosiose mokyklose yra nemokamas. Aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus. Gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas» [67, ст. 42].

У порівнянні із дослідженими вище основними законами інших країн особливостями Конституції Литовської Республіки є те, що в ній проголошується право за бажанням батьків вивчення у навчально-виховних закладах Закону божого, що автономія надається не тільки університетам, але й іншим вищим навчальним закладам, що навчання для осіб віком до 16 років є обов'язковим, що навчання у державних загальноосвітніх, професійних школах та навчальних закладах вищого рівня є безоплатним, що громадянам, які успішно навчаються у державних вищих навчальних закладах, гарантується безоплатне навчання.

Досліджуючи досвід імплементації міжнародних стандартів щодо права на освіту в національній законодавстві, необхідно зупинитися на позитивній практиці Німеччині, бо саме ця країна за думкою багатьох фахівців, вчених та представників засобів масової інформації створила одну з найкращих освітніх систем у світі.

Освіта в Німеччині у теперішній час продовжує традиції попередніх десятиріч, коли ФРН впевнено посіла своє місце в п'ятірці кращих країн світу за рівнем освіти. Це робить німецькі навчальні заклади взірцем для інших держав і демонструє високу зацікавленість її уряду в підвищенні престижності навчання на всіх рівнях [68].

Такого високого рівня реалізації права людини на освіту Німеччина досягла завдяки взятому наполегливому курсу на всеохоплюючу імплементацію міжнародних стандартів, починаючи від Основного Закону ФРН, федерального законодавства та закінчуючи законодавством на регіональному (земельному) рівні.

Не останнє місце в цьому процесі займає визначене в Конституції ФРН положення про те, що загальні норми міжнародного права є складовою частиною федерального права; вони мають пріоритет перед законами і створюють права та обов'язки безпосередньо для осіб, які мешкають на території Федерації: «Die allgemeinen Regeln des Völkerrechtes sind Bestandteil des Bundesrechtes. Sie gehen den Gesetzen vor und erzeugen Rechte und Pflichten unmittelbar für die Bewohner des Bundesgebietes» [69, art. 25].

Особливістю законодавства ФРН у сфері права на освіту є те, що в Конституції визначаються лише положення про шкільну освіту. У шістьох пунктах Основного Закону зазначено таке:

- 1) Das gesamte Schulwesen steht unter der Aufsicht des Staates.
- 2) Die Erziehungsberechtigten haben das Recht, über die Teilnahme des Kindes am Religionsunterricht zu bestimmen.
- 3) Der Religionsunterricht ist in den öffentlichen Schulen mit Ausnahme der bekenntnisfreien Schulen ordentliches Lehrfach. Unbeschadet des staatlichen Aufsichtsrechtes wird der Religionsunterricht in Übereinstimmung mit den Grundsätzen der Religionsgemeinschaften erteilt. Kein Lehrer darf gegen seinen Willen verpflichtet werden, Religionsunterricht zu erteilen.
- 4) Das Recht zur Errichtung von privaten Schulen wird gewährleistet. Private Schulen als Ersatz für öffentliche Schulen bedürfen der Genehmigung des Staates und unterstehen den Landesgesetzen. Die Genehmigung ist zu erteilen, wenn die privaten Schulen in ihren Lehrzielen und Einrichtungen sowie in der wissenschaftlichen Ausbildung ihrer Lehrkräfte nicht hinter den öffentlichen Schulen zurückstehen und eine Sonderung der Schüler nach den Besitzverhältnissen

der Eltern nicht gefördert wird. Die Genehmigung ist zu versagen, wenn die wirtschaftliche und rechtliche Stellung der Lehrkräfte nicht genügend gesichert ist.

5) Eine private Volksschule ist nur zuzulassen, wenn die Unterrichtsverwaltung ein besonderes pädagogisches Interesse anerkennt oder, auf Antrag von Erziehungsberechtigten, wenn sie als Gemeinschaftsschule, als Bekenntnis- oder Weltanschauungsschule errichtet werden soll und eine öffentliche Volksschule dieser Art in der Gemeinde nicht besteht.

6) Vorschulen bleiben aufgehoben [69, art. 7].

Як бачимо, у порівнянні з конституціями інших європейських країн, що було розглянуто вище, в Конституції Німеччини стосовно шкільної освіти визначено значно більше кардинальних положень, до яких можна віднести такі:

- уся система шкільної освіти перебуває під наглядом держави;
- уроки релігії в державних школах є звичайним предметом, за винятком неконфесійних шкіл;
- вчитель не зобов'язаний викладати релігію у школі проти своєї волі;
- державою не надається дозвіл на створення приватних шкіл, якщо економічне і правове становище викладацького складу не забезпечується достатньо;
- скасування підготовчих шкіл залишається чинним.

Треба зазначити, що шкільне навчання у Німеччині проходить у кілька етапів і в середньому становить близько 13 років, що є одним з найбільш тривалих термінів в Європі. Діти у школу йдуть з 6 років, а закінчують повний курс середнього навчання в 19 років.

Основний національний правовий простір суспільних відносин у сфері вищої освіти у ФРН регулюється федеральним і земельним (регіональним) законодавством про вищу освіту. Це пов'язано з тим, що Німеччина є федеративною державою. Як зазначає науковець Я. О. Грицай, до тепер «зберігається конкуруюча законодавча компетенція федерації та земель», а з 2006 р. «в Німеччині розмежування законодавчої компетенції у сфері вищої

освіти відбувається так. Федерація втратила право приймати відповідні акти, які встановлювали основні принципи організації й функціонування вищої освіти. Однак Рамковий Закон ФРН від 26 січня 1976 р. про вищу освіту (в ред. від 19 січня 1999 р.) не втратив юридичну силу, а, згідно зі ст. ст. 125а, 125b Основного Закону ФРН, продовжує діяти як федеральне джерело права. Водночас указівка про вступ до ВНЗ та про академічні ступені (ст. 74 Основного Закону ФРН) є сферою конкуруючого законодавства. Тобто землі наділяються відповідними законодавчими повноваженнями лише тоді, коли Федерація, не ухвалюючи закону, не реалізує свою законодавчу компетенцію» [70, с. 15].

Таким чином, право на освіту в Німеччині врегульовується: Основним Законом (Конституцією) ФРН 1949 р.; Законами й іншими нормативно-правовими акти ФРН; Конституціями земель ФРН (16 конституцій земель); Законами земель ФРН; Постановами органів виконавчої влади земель ФРН.

У висновках науковець Я. О. Грицай зазначає, що «освіта в Німеччині базується на міжнародних нормативно-правових актах, спрямованих на формування європейського освітнього простору, що закріплюють доступ до вищої освіти, забезпечують ефективне визнання дипломів та академічну мобільність молоді. Правове регулювання відносин у царині освіти Німеччини знаходиться в компетенції земель, що відбито в різних формах правового регулювання як на федеральному, так і на регіональному рівнях, причому виключна компетенція земель реалізується в рамкових межах федерального законодавства» [70, с.17].

Питанням досвіду впровадження міжнародних стандартів у національні законодавства стосовно права людини на освіту присвячували свої наукові праці багато вітчизняних та закордонних науковців.

Так, вітчизняний науковець О. Р. Філіпчук, розглядаючи зарубіжний досвід імплементації міжнародних стандартів права на освіту у національні законодавства, констатує, що у сучасних умовах трансформацій та змін освітня політика держави активно використовує міжнародний досвід щодо

позашкільної освіти. Діяльність позашкільної освіти у зарубіжних країнах скерована на забезпечення потреб особистості в процесах соціалізації, формування життєвої компетентності, здобутті нових знань, оволодіння практичними навичками та за інтересами, забезпечення потреб особистості у культурно-творчій самореалізації особистості дитини та організації її повноцінного та змістовного дозвілля. Забезпечення державного управління у галузі позашкільної освіти та організації дозвілля дітей відбувається у тих країнах, де поза-шкільна освіта є структурною частиною національної системи освіти. Проте, є країни в яких неформальна освіта є приватною, а відтак, поза-шкільні освітні послуги та організація дозвілля дітей відбувається за рахунок батьків, меценатів, громадських організацій, приватних фірм тощо [71, с. 108-109]. Отже, науковець явно віддає перевагу державному управлінню у галузі поза-шкільної освіти ніж приватної, неформальної освіти.

Науковець В. О. Резніченко, досліджуючи європейський досвід забезпечення вищої освіти, висловлює думку про необхідність активної імплементації у національні законодавства, у тому числі й в українське, «Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher» (ESG), які розробила Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти (The European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA)). Цей документ, зазначає науковець, став основою для побудови систем внутрішньої й зовнішньої оцінки й гарантії якості освіти й акредитації європейських агенцій по оцінці якості освіти. При створенні стандартів і рекомендацій малася на увазі можливість їхнього застосування в усіх вищих навчальних закладах і агенціях із забезпечення якості Європи, незалежно від їхньої структури, функцій і розміру, чи національної системи, до якої вони належать. Залежно від умов своєї співпраці, освітні заклади і агенції мають самі визначити процедурні послідовності, за якими здійснюватимуться рекомендовані стандарти [72, с. 165].

На нашу думку, ESG дійсно є важливим міжнародним джерелом, метою якого є сприяння спільному розумінню забезпечення якості навчання і

викладання, не зважаючи на кордони та між усіма стейкхолдерами. Стандарти відігравали і відіграватимуть важливу роль у розвитку національних та інституційних систем забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ЕНЕА) та у транскордонній співпраці. Опікування процесами забезпечення якості, особливо зовнішніми, дозволяє європейським системам вищої освіти демонструвати якість і підвищувати прозорість, таким чином допомагаючи побудові взаємодовіри і кращому визнанню кваліфікацій, програм та інших складових вищої освіти [73, с. 5].

ESG визначає стандарти та рекомендації щодо внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості, а також щодо агентств її забезпечення.

Для того, щоб уявити зміст та спрямованість стандартів і рекомендацій, назвемо, наприклад, тільки ті, що застосовуються для внутрішнього забезпечення якості, а саме:

1)*Політика щодо забезпечення якості. Стандарт:* заклади повинні виробити політику щодо забезпечення якості, яка є публічною і складає частину їх стратегічного менеджменту. Внутрішні стейкхолдери повинні розробляти і втілювати цю політику через відповідні структури і процеси, залучаючи до цього зовнішніх стейкхолдерів. *Рекомендації:* політика має підтримувати організацію системи забезпечення якості; факультети, школи, кафедри та інші організаційні одиниці, а також керівництво закладу, окремих працівників і студентів у прийнятті на себе обов'язків із забезпечення якості; академічну доброчесність і свободу та застерігає проти академічного шахрайства (плагіату); запобігання нетолерантності будь-якого типу або дискримінації щодо студентів чи працівників; залучення зовнішніх стейкхолдерів до забезпечення якості.

2)*Розроблення і затвердження програм. Стандарт:* заклади повинні реалізовувати процеси розроблення і затвердження своїх програм. Програми слід розробляти таким чином, щоб вони відповідали визначеним для них цілям, включаючи заплановані результати навчання. Необхідно чітко визначити й озвучити кваліфікації, отримані внаслідок навчання за

програмою; вони повинні відповідати певному рівню національної рамки кваліфікацій вищої освіти, а отже й Рамці кваліфікацій Європейського простору вищої освіти. *Рекомендації*: програми мають розроблятися відповідно до її загальних цілей; вони – розробляються із залученням студентів та інших стейкхолдерів; використовують зовнішню експертизу; містять чітко визначені можливості проходження практики; підлягають офіційному затвердженню тощо.

3)*Студентоцентроване навчання, викладання та оцінювання.*
Стандарт: заклади повинні забезпечити реалізацію програм таким чином, щоб заохотити студентів брати активну роль у розвитку освітнього процесу, а оцінювання студентів відображало цей підхід. *Рекомендації*: поважати і враховувати різноманітність студентів та їх потреби; гнучко використовувати різноманітні педагогічні методи; сприяти взаємній повазі у стосунках «студент-викладач»; мати належні процедури для розгляду скарг студентів; заздалегідь оприлюднювати критерії та методи оцінювання, а також критерії виставлення оцінок тощо.

4)*Зарахування, досягнення, визнання та атестація студентів.*
Стандарт: заклади повинні послідовно застосовувати визначені наперед та опубліковані інструкції, що охоплюють усі стадії «життєвого циклу» студента, наприклад, зарахування, досягнення, визнання та атестацію. *Рекомендації*: забезпечення умов і підтримки, необхідних для досягнення студентами прогресу у своїй академічній кар'єрі, відповідає інтересам кожного студента, програм, закладів і систем; необхідно мати доцільні процедури зарахування, визнання кваліфікацій та завершення освіти, особливо коли студенти є мобільними як у межах, так і між системами вищої освіти тощо.

5)*Викладацький персонал.* *Стандарт*: заклади повинні переконатись у компетентності своїх викладачів. Вони повинні застосовувати чесні і прозорі процеси щодо прийняття на роботу та розвитку персоналу. *Рекомендації*: встановлення зрозумілих, прозорих і чесних процесів щодо зарахування на

роботу та умов зайнятості; сприяння можливостям для професійного розвитку викладачів; заохочування інновації у методах викладання та використання нових технологій тощо.

б) Навчальні ресурси і підтримка студентів. Стандарт: заклади повинні мати відповідне фінансування для навчальної та викладацької діяльності, забезпечуючи адекватні та легкодоступні навчальні ресурси і підтримку студентів. *Рекомендації:* надання доступу до бібліотеки, навчального устаткування та ІТ-інфраструктури, до людської підтримки у формі наставників, радників та інших консультантів; перехід до студентоцентрованого навчання і гнучких методів навчання і викладання; всі ресурси мають відповідати цілям, є загальнодоступними, а студенти поінформовані про наявність відповідних послуг тощо.

7) Інформаційний менеджмент. Стандарт: заклади повинні забезпечити збір, аналіз і використання відповідної інформації для ефективного управління своїми програмами та іншою діяльністю. *Рекомендації:* мають представляють інтерес такі параметри, як ключові індикатори діяльності; профіль студентського контингенту; рівні досягнень, успішності та відрахування студентів; задоволеність студентів освітніми програмами; наявні навчальні ресурси та підтримка студентів; кар'єрні траєкторії випускників тощо.

8) Публічна інформація. Стандарт: заклади повинні публікувати зрозумілу, точну, об'єктивну, своєчасну та легкодоступну інформацію про свою діяльність, включаючи програми. *Рекомендації:* надання інформацію про свою діяльність, включаючи – програми, які вони пропонують та критерії відбору на навчання; заплановані результати навчання за цими програмами; кваліфікації, які вони надають; процедури навчання, викладання та оцінювання, що використовуються; прохідні бали та навчальні можливості, доступні для студентів; а також інформацію щодо працевлаштування випускників.

9)*Поточний моніторинг і періодичний перегляд програм. Стандарт:* заклади повинні проводити моніторинг і періодичний перегляд програм, щоб гарантувати, що вони досягають встановлених для них цілей і відповідають потребам студентів і суспільства. Ці перегляди повинні вести до безперервного вдосконалення програми. Про будь-які дії, заплановані або вжиті як результат перегляду, слід інформувати всі зацікавлені сторони. *Рекомендації:* через регулярний моніторинг, перегляд і оновлення освітніх програм гарантування того, що надання освітніх послуг залишається на відповідному рівні, а також створює сприятливе й ефективне навчальне середовище для студентів.

10)*Циклічне зовнішнє забезпечення якості. Стандарт:* заклади повинні проходити зовнішнє забезпечення якості відповідно до ESG на циклічній основі. *Рекомендації:* проведення зовнішнього забезпечення якості у його різноманітних формах, що може підтверджувати ефективність внутрішнього забезпечення якості закладу, діяти як каталізатор для вдосконалення і пропонувати нові перспективи закладу. Воно також надає інформацію, що засвідчує заклад і громадськість у якості діяльності закладу. Забезпечення якості – це безперервний процес, який не завершується зовнішнім відгуком або звітом, або подальшими діями з боку закладу. Таким чином, заклади гарантують, що прогрес, досягнутий після попередньої фази зовнішнього забезпечення якості, враховано при підготовці до наступної [73, с. 9 - 17].

Якщо на теренах європейського простору проблема гарантування права людини на освіту в принципі послідовно вирішується та близька у найближчому майбутньому до її логічного завершення, то в інших частинах світу вона щойно починає досягати рівня, якого країни ЄС досягли багато років тому.

Так, закордонний дослідник Ріка Джуверт (Rika Joubert) з приводу імплементації міжнародних стандартів права людини на освіту у національні законодавства, наприклад, країн Південної Африки, висловлює дуже справедливі міркування, що бідність населення, яка залишається завдяки

невдалої економічної політики держав щодо реалізації в першу чергу соціально-економічних прав людини, таких як права на житло та охорону здоров'я, суттєво впливає й на їх право на освіту. Держави, які задля вирішення соціально-економічних прав намагаються відсунути гарантування та забезпечення права людини на освіту на другий план, неминуче зрештою стикаються із проблемою бідності, бо відсталість у налагодженні сучасної освіти населення призводить до зниження рівня суспільства в інших соціально-економічних правах. Право на освіту є міжгалузевим правом, але якщо воно має першорядний пріоритет, то й пов'язані з ним громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права також будуть розвиватися пропорційно розвитку права на освіту. Право на освіту також взаємопов'язано із свободою думки, релігії, вільного створення асоціацій і забезпечення людської рівності. Право на освіту має бути пріоритетним правом, бо саме воно дає поштовх для розвитку та гарантування інших прав, мотивує реструктуризацію всієї системи суспільства, створює умови для подолання расово-дискримінаційного та нерівного минулого. Право на освіту є не просто питанням забезпечення доступу до навчальних закладів, воно також поширюється на ефективне функціонування шкіл та інших закладів освіти, щоб дати можливість кожному учню вільно розвивати свої особисті якості та захищати свою людську гідність [74, с. 18].

Необхідно визнати, що існуючі міжнародні стандарти права людини на освіту у національних законодавствах ще не в повній мірі охопили так звані специфічні групи людей, які потребують подальшого правового регулювання питань гарантування їхнього права на отримання освіти на рівні інших прошарків населення. Права цих груп (Rights of specific groups) торкаються освіти жінок та дівчат (Women and girl's education), освіти представників мовних меншин (Minority's education), освіти корінних народів (Indigenous people education), освіти мігрантів (Migrants education), освіти біженців та переміщених осіб (Refugees and Displaced people education), освіти негромадян та осіб без громадянства (Non-citizens and Stateless people education), освіти для

людей, які проживають у сільській місцевості (Education for People living in rural areas), освіти осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі (Education in prisons), освіти людей з обмеженими можливостями (Education of people with disabilities) [75, с. 20 – 21]. До речі, міжнародні стандарти стосовно перелічених вище специфічних груп хоча й існують, але не в тій кількості та якості, які б задовольняли національних законотворців для їх імплементації.

На початку підрозділу вже згадувалося про Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю, де у статті 24 наголошувалося про обов'язок держав згідно із міжнародними стандартами забезпечити *інклюзивну освіту* на всіх рівнях. *Інклюзивний підхід* передбачає створення таких умов, за яких усі учасники навчально-виховного процесу мають однаковий доступ до освіти, у тому числі діти з особливими освітніми потребами, які навчаються у дошкільних та загальноосвітніх школах. Основні принципи інклюзивної освіти за міжнародними стандартами полягають в тому, що:

- всі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, не зважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними;

- навчальні заклади мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів шляхом узгодження різних видів і темпів навчання;

- забезпечення якісної освіти для всіх шляхом розробки відповідних навчальних планів, прийняття організаційних заходів, розробки стратегії викладання, використання ресурсів та партнерських зв'язків зі своїми громадами;

- діти з особливими освітніми потребами мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання. Вони є найбільш ефективним засобом, який гарантує солідарність, співучасть, взаємоповагу, розуміння між дітьми з особливими потребами та їхніми ровесниками [76].

Досліджуючи право людини на освіту, необхідно торкнутися проблеми корупції, бо це негативне явище, коли посадова особа в корисливих цілях для

особистого збагачення чи інших осіб усупереч інтересам держави та суспільства, суттєво порушує права людини на вільне отримання освіти та змушує її до обмеження задоволення своїх інтересів. Хоча в цьому аспекті також існують міжнародні стандарти щодо протидії корупції взагалі та у сфері освіти зокрема, необхідно продовжувати шукати шляхи подолання цього негативного явища шляхом поглибленого доктринального розуміння корупційного діяння у сфері освіти, розробки заходів щодо його запобігання та протидії, дослідженні передумов виникнення у сфері освіти та факторів, які сприяють розвитку антикорупційної діяльності держави. Також важливим кроком є те, що необхідно чітко організаційне й управлінське осмислення визначення механізму запобігання та протидії корупційним діянням у сфері освіти, на формуванні системи практичних заходів щодо боротьби із цим негативним явищем [77].

Вітчизняні вчені відмічають позитивний досвід зарубіжних країн, які вже домоглися певного успіху в антикорупційній практиці у сфері освіти, посилаючись при цьому на такі країни як США, Англія, Німеччина, Канада, Нідерланди, Сінгапур. Дуже цікавим є досвід Великобританії у частині створення спеціальної установи для запобігання «конфлікту інтересів» у системі початкової освіти, а в Нідерландах діють так звані контрольні установи у сфері освіти, які виявляють помилки чиновників та усувають чинники, що сприяють появі негативних корупційних явищ у системі початкової освіти [78, с. 49].

Доречно наприкінці підрозділу за поглядами дослідників навести також позитивні приклади застосування міжнародних стандартів у національній системі освіти.

Так, Фінська система освіти часто розглядається як взірць завдяки своїм інноваційним методам викладання та гнучкій програмі навчання. Вона спирається на принципи інклюзії та рівності, які тісно переплітаються зі стандартами ЮНЕСКО і ОЕСР. Фінляндія також активно бере участь у Програмі міжнародного оцінювання учнів (Programme for International Student

Assessment, PISA), де її учні стабільно демонструють високі результати. Сінгапур, маючи одну з найсильніших освітніх систем у світі, керується міжнародними стандартами, такими як PISA. Система освіти в Сінгапурі поєднує суворі академічні вимоги з розвивальними програмами для особистісного зростання та підготовки до глобальних викликів. У Канаді освітні установи широко використовують стандарти Міжнародного бакалаврату (International Baccalaureate, IB), особливо у приватних школах та міжнародних програмах. Це дає можливість учням готуватися до навчання в провідних університетах світу та мати глобальне визнання дипломів [52].

1.4. Основоположні міжнародно-правові принципи у сфері права людини на освіту.

Міжнародно-правові принципи права людини на освіту є різновидом або походять від загальних принципів міжнародного права.

Останні є абстракціями та узагальненнями, які постають від юридичних фактів і норм міжнародного права і характеризують правовий порядок у відповідних сферах міжнародних відносин.

У теорії міжнародного права розрізняють індивідуальні та узагальнені принципи, де перші характеризуються меншим рівнем абстрагованості і можуть належати до структури узагальнених принципів, які, у свою чергу, формулюються на найвищому рівні абстракції. Індивідуальні принципи міжнародного права – це абстракції у межах вузького кола норм міжнародного права, таких як принцип дипломатичного імунітету або принцип державного імунітету. Принципи на відносно вищому рівні абстракції, тобто узагальнені, належать до основних принципів міжнародного права. *Стосовно того, як їх відрізнити від інших принципів міжнародного права, не встановлено жодного абсолютного правила* [5, с. 650].

Отже, за думкою авторів Енциклопедії міжнародного права, на яку ми щойно послалися, узагальнені принципи міжнародного права пов'язані із одним або кількома загальноновизнаними правотворчими процесами, якими є:

міжнародні договори, міжнародне звичаєве право та загальні принципи права. Як правило вони відображають та «обслуговують» спеціальні галузі міжнародного права: право міжнародної безпеки, право міжнародних організацій, міжнародне економічне право, міжнародне кримінальне право, міжнародне космічне право та інші. Проте індивідуальні принципи міжнародного права відображаються абстракціями у межах вузького кола норм міжнародного права. Дійсно, поки ще немає спеціальної галузі права під назвою «міжнародне освітнє право», а в такому разі вони мають бути індивідуальними, але не узагальненими.

Хоча вже є спроби виокремити нову галузь права в міжнародному праві під назвою «міжнародне освітнє право». Так, науковець В. О. Мирошниченко свій навчальний посібник так й назвав «Міжнародне освітнє право у схемах та таблицях: навчальний посібник», а во вступі до нього зазначив: «Відкриваючи двері до нових можливостей, міжнародне освітнє право стає керівним принципом у забезпеченні доступу до якісної освіти та розвитку для всіх народів світу. Розвиток цієї підгалузі міжнародного права дозволяє підвищити якість міжнародно-правового регулювання освітніх відносин та покращення системи освіти в світі загалом. Міжнародне освітнє право, що сформувалося у другій половині ХХ століття, є на сьогодні відносно новою підгалуззю міжнародного права. На сучасному етапі розвитку міждержавних відносин на рівні міжнародних стандартів у сфері освітнього простору діють норми та принципи, що є закріпленими у відповідних міжнародно-правових актах про освіту. Також необхідно відмітити той факт, що міжнародні документи про право на освіту не обмежуються його проголошенням, а і встановлюють зміст даного права» [79, с. 5].

Можна погодитися із В. О. Мирошниченком, що вже є ознаки того, що дійсно зараз формується нова правова галузь у міжнародному праві. Ось чому він назвав її поки ще лише підгалуззю, а не повною галуззю. Але твердження науковця, що «міжнародне освітнє право стає керівним принципом у забезпеченні доступу до якісної освіти» викликає питання: чи може ціла

підгалузь права одночасно бути керівним принципом в іншому принципі щодо забезпечення доступу до освіти?

Таким чином, на перший погляд міжнародно-правові принципи права людини на освіту є абстракціями вузького кола, тобто індивідуальними. Але, прийняті не поодинокі міжнародні документи у сфері прав людини на освіту свідчать про те, що вони є загальноновизнаними правотворчими процесами.

Досить назвати такі міжнародні документи як: Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 року; Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року; Всесвітня декларація про освіту для всіх (1990 р.); Саламанкська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами (1994р.); Декларація і Комплексні рамки дій з виховання в дусі миру, прав людини і демократії (1995 р.); Гамбургська декларація про навчання дорослих (1997 р.); Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 року; Всесвітня доповідь стосовно моніторингу «Освіта Для Всіх» 2000 – 2015 рр.; Довідник із застосування статті 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини «Право на освіту» від 30 квітня 2017 року та інші.

З наведеного вище неповного переліку міжнародних документів виходить, що міжнародні стандарти права людини у сфері освіти, що знаходяться в цих міжнародних джерелах, є все ж узагальненими абстракція, тобто вони сформульовані на найвищому рівні абстракції, а з цього вони можуть бути віднесені до основних або загальноновизнаних міжнародних принципів.

Оскільки стосовно останньої тези поки що підтверджень у наукових працях немає, тому не випадково у назві даного підрозділу застосовано не «основні», не «загальноновизнані принципи», а «основоположні», що, на нашу думку, цілком відповідає рівню абстрагування категорій як найзагальніших, вихідних положень, засобів, норм, правил, що визначають природу і соціальну сутність явища – права людини на освіту, – його спрямованість і найсуттєвіші властивості.

До речі, опубліковане Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ видання під назвою «Guidelines on Human Rights Education for Secondary School Systems» в українській версії було вже під назвою «Керівні принципи освіти в галузі прав людини для системи середньої школи» [80]. Отже, в цій роботі міжнародно-правові принципи права людини на освіту отримали назву не як основні або узагальнені принципи, а саме «керівні», й до них розробники видання віднесли дві групи таких принципів.

Перша група стосується питань ефективного навчання правам людини учнів середніх шкіл, під якими розуміється молодь, що відвідує школу у віці приблизно від 12 до 18 років. До цих принципів авторами віднесено положення Декларації ООН щодо освіти та навчання у галузі прав людини від 19 грудня 2011р., у якій зазначається, що «освіта в галузі прав людини» охоплює: (а) Освіту про права людини, що включає надання знань і розуміння норм і принципів прав людини, цінностей, що їх ґрунтують та механізми їх захисту; (б) Освіта через права людини, що включає навчання та викладання в спосіб, який поважає права як педагогів, так і тих, хто навчається; (с) Освіта з питань прав людини, що включає розширення можливостей людей користуватись і здійснювати свої права, а також поважати та захищати права інших» [81, ст. 2, п. 2]. Якщо говорити стисло, то керівні принципи виглядають таким чином: освіта про права людини (Education about human rights), освіта через права людини (Education through human rights) та освіта з питань прав людини (Education for human rights).

Другу групу керівних принципів права людини на освіту автори перелічили також посилаючись на міжнародні документи. До них вони віднесли: універсальність і невід'ємність; неподільність; взаємозалежність і взаємозв'язок; рівність і недискримінація; участь і включення усіх; відповідальність і дотримання верховенства права [80, с. 19].

Автори наукової праці «Право на освіту у XXI столітті: поняття, стандарти та проблеми реалізації», здійснивши аналіз міжнародних та національних нормативно-правових стандартів щодо закріплення права на

освіту, виділяють такі компоненти права на освіту: доступність, загальність та якість [82, с. 67]. Визначені ними компоненти цілком справедливо можна віднести до керівних принципів, але за кількістю їх явно недостатньо.

У тексті Закону України «Про освіту» (2017) [83] у кількох статтях йдеться про принципи права на освіту. Так, у преамбулі стосовно інклюзивного навчання зазначається, що воно базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. У статті 6 Закону міститься, на нашу думку, вичерпний перелік засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності без їхнього поділу, до яких відносяться: людиноцентризм; верховенство права; забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності; розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами; забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування; науковий характер освіти; різноманітність освіти; цілісність і наступність системи освіти; прозорість і публічність прийняття та виконання управлінських рішень; відповідальність і підзвітність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності перед суспільством; інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та функцій забезпечення діяльності закладів освіти; інтеграція з ринком праці; нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями; свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності; академічна доброчесність; академічна свобода; фінансова, академічна, кадрова та організаційна автономія закладів освіти у межах, визначених законом; гуманізм; демократизм; єдність навчання, виховання та розвитку; виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій;

формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; унеможливлення насильства, жорстокого поводження з дитиною, її дискримінації за будь-якими ознаками, приниження її честі та гідності; формування громадянської культури та культури демократії; формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля; невтручання політичних партій в освітній процес; невтручання релігійних організацій в освітній процес; різнобічність та збалансованість інформації щодо політичних, світоглядних та релігійних питань; державно-громадське управління; державно-громадське партнерство; державно-приватне партнерство; сприяння навчанню впродовж життя; інтеграція у міжнародний освітній та науковий простір; нетерпимість до проявів корупції та хабарництва; доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; забезпечення та розвиток безпечного і здорового освітнього середовища в закладах освіти, а також принцип рівних можливостей для всіх.

Як бачимо український законодавець у Законі перелічив майже всі принципи, що знаходяться в міжнародних джерелах, які мають відношення до забезпечення права людини на освіту. Навіть є стаття 20, де зазначається принцип універсального дизайну або розумного пристосування під час проектування, будівництва та реконструкції будівель, споруд, приміщень закладів освіти та інклюзивно-ресурсних центрів. У статті 47 Закону зазначаються принципи для зовнішнього незалежного оцінювання, а саме: валідності (обґрунтованості та придатності методів і технологій оцінювання для конкретних цілей); відкритості та прозорості; об'єктивності; надійності; доступності; відповідальності.

Ще більше принципів у кількісному відношенні у порівнянні із Законом України «Про освіту» перелічено в документі Ресурсного центру підтримки

інклюзивної освіти Інституту післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, у якому на підставі аналізу основних міжнародних джерел визначено, як зазначають автори документу, *ключові стандарти прав людини, у тому числі й щодо права на здобуття освіти* [84]. Серед інших визначено також такі принципи, як: загальна доступність освіти; якість освіти; ліквідація дискримінації права на освіту за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи інших обставин; профілактика процесу освіти з метою недопущення корупції, расової дискримінації, приниження тощо; ліквідація упереджень і забезпечення того, щоб підручники та інші навчальні матеріали надавали справедливе, точне та інформаційно насичене зображення суспільства та культури корінних народів; сприяння навчанню дітей їх рідній мові та ознайомленню з їх рідною культурою тощо.

У вітчизняних наукових працях можна побачити підхід, коли з усієї сукупності принципів права людини на освіту виокремлюють лише основні, найважливіші, ключові, насамкінець, керівні або основоположні принципи. Так, науковець У. М. Парпан зазначає, що «Основний зміст права людини на освіту становлять *чотири принципи: принцип свободи освіти, принцип рівного доступу до освіти, принцип державної участі в освіті і принцип рівності в освіті*. Принципи права людини на освіту є універсальними. Їхнє закріплення в міжнародних правових актах стало природним результатом розвитку різних освітніх систем у всьому світі з урахуванням специфіки кожної зокрема та єдності поставлених цілей.. Принципи права людини на освіту неподільні, висловлюють складні взаємини людини, суспільства і держави в сфері освіти, і тільки спільна реалізація всіх чотирьох розглянутих принципів може привести до здійснення права людини на освіту» [19, с. 93, 95].

Аналізуючи міжнародні документи, можна побачити, що декілька принципів у сфері освіти тісно взаємопов'язані між собою та пояснюють один одного, тобто вони мають бути у певному зв'язку. Наприклад, принцип

доступності освіти і принцип недискримінації. Ось як визначається принцип доступності через принцип недискримінації в документі «Виконання міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права» Комітету з економічних, соціальних та культурних прав ООН:

«Accessibility - educational institutions and programmes have to be accessible to everyone, without discrimination, within the jurisdiction of the State party. Accessibility has three overlapping dimensions: (i) Non-discrimination - education must be accessible to all, especially the most vulnerable groups, in law and fact, without discrimination on any of the prohibited grounds (see paras. 31-37 on non-discrimination); (ii) Physical accessibility - education has to be within safe physical reach, either by attendance at some reasonably convenient geographic location (e.g. a neighbourhood school) or via modern technology (e.g. access to a “distance learning” programme); (iii) Economic accessibility - education has to be affordable to all. This dimension of accessibility is subject to the differential wording of article 13 (2) in relation to primary, secondary and higher education: whereas primary education shall be available “free to all”, States parties are required to progressively introduce free secondary and higher education» [85, art. 13 (2)].

Отже, можна побачити, що «доступність» розкривається через «недискримінацію», а також через «фізичну доступність» та «економічну доступність».

В наукових дослідженнях також можна зустрінути особливий та специфічний підхід щодо виділення зі всієї сукупності принципів та розгляду лише тих, які характеризують цілісний підхід, наприклад, *до захисту прав людини у сфері освіти*. Так, науковиця О. О. Гуріна виділила та розкрила лише п'ять парних принципів, які характеризують, на її думку, неподільний і повний аспект захисту освітянських прав людини. До цих принципів вона віднесла такі:

- універсальність та невід’ємність;
- неподільність;
- взаємозалежність та взаємозв’язок;

- рівність та недискримінація;
- участь та інтеграція [86].

У той же час О. О. Гуріна, посилаючись на Загальні зауваження Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав № 13, стосовно цілісного підходу до *реалізації права людини на освіту*, передбачає дотримання інших чотирьох основних принципів, а саме: наявності, доступності, прийнятності та адаптованості.

Здається, що наведені науковицею принципи можуть належати і до захисту прав людини у сфері освіти, і до реалізації та забезпечення цього права. Тобто, поділити принципи права людини на освіту по сферах їхнього застосування (тільки для захисту або тільки для реалізації) не зовсім, на нашу думку, є коректним підходом.

Проведений в першій частині підрозділу аналіз показав, що і за кількісними, і за змістовними характеристиками міжнародно-правові принципи права людини на освіту можуть бути зовсім різними. В наукових працях на теперішній час немає остаточного визначення що є основними, загальноновизнаними, керівними, ключовими або цільовими, незаперечними, безсумнівними, провідним тощо принципами, якими мали б керуватися національні законотворці.

На нашу думку вельми вдалим є назва «основоположні принципи», бо саме на таких принципах мають зосереджуватися законодавці для розробки та прийняття національних законів у сфері права людини на освіту. Саме ними мають керуватися законодавці, бо ця категорія найближче відповідає змісту імплементації міжнародно-правових стандартів у національні законодавчі акти про освіту.

Далі ми зупинимося на такому основному міжнародно-правовому принципі як доступність освіти або доступність до якісної освіти або архітектурна доступність закладів освіти або доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг тощо, що надаються державою у рамках норм та принципів міжнародного права.

Вітчизняні дослідники О. П. Єршова та Т. Г. Бабина доступність освіти, особливо доступність якісної освіти, розглядають як складну проблему, в основі розв'язання якої знаходиться, на їх думку, *співіснування різнонаправлених векторів розвитку національної освіти*, коли, з одного боку, постійно підвищуються вимоги до рівня і якості освіти, що необхідна сьогодні пересічному українцю для задоволення соціально-економічних потреб і підвищення якості життя, а з іншого – вразливістю забезпечення рівних можливостей доступу до освіти взагалі, починаючи з базової і включаючи вищу [87].

У той же час, науковці виділяють серед трьох основних механізмів забезпечення доступності освіти в першу чергу *фінансові* (розробка і реалізація широкомасштабних програм пільгового кредитування отримання вищої освіти, сімейних кредитів на освіту, студентських позик, грантів; державна дотація пільг для навчання залежно від доходів сім'ї; створення системи робочих місць виключно для студентів за місцем їх навчання для сплати за пільги та дотації) та *організаційно-економічні* (зниження інституціональних бар'єрів: створення рівних стартових можливостей за якістю освітніх послуг, одержуваних у середній школі, а потім забезпечення рівних можливостей для переходу з середньої – у вищу школу; зниження фінансових бар'єрів: організація сприятливих умов, що забезпечать рівні можливості для всіх домогосподарств, які мають різні доходи і різний рівень накопиченого капіталу в оплаті навчання та проживання студентів під час отримання освіти).

Потім О. П. Єршова та Т. Г. Бабина посиляються на статистику ООН, що нібито в Україні 78% населення перебувають за межею бідності, та наводять результати досліджень щодо проблеми доступності освітніх послуг належної якості у сільській місцевості, констатують про те, що проблема доступності стає соціально гострішою з переходом на рівень вищої освіти, що проблема соціальної нерівності доступу до освіти поступово стає в Україні додатковим

джерелом подальшої соціально-економічної нерівності, яка сприяє поглибленню соціального розшарування тощо.

Отже, треба віддати належне науковцям, що вони загострили проблему доступності до освіти, як основного конституційного права людини, до найвищого рівня, привертаючи увагу суспільства до негайного розв'язання цієї дуже серйозної проблеми. Дійсно, доступність до освіти залежить від фінансової спроможності тих, хто хоче отримати якісну освіту, а таких у державі всього лише 22%, держава знаходиться у скрутному економічному становищі та неспроможна допомогти такої кількості бідних людей. Науковці роблять, здавалося б, правильний висновок, що розвиток національної освіти здійснюється за *різнонаправленими векторами*.

Але, якщо так, то проблема з кожним роком тільки ускладнюватиметься, бо вектори є різнонаправленими.

Здається, що це деяке перебільшення, бо вектори не можуть бути різнонаправленими. За такими підходами проблема взагалі стає нерозв'язною. Доцільно, на нашу думку, говорити більш коректніше, що вектори спрямовані в одну сторону розвитку, але один вектор, на жаль, поки ще відстає від іншого, але завдяки своєчасно вжитим заходам вектори поступово з'єднуються, завдяки чому міжнародно-правові принципи будуть реалізовані у повному обсязі.

В Енциклопедії освіти автор Т. О. Лукіна доступність освіти визначає за двома підходами: як основного принципу освіти та як її ознакою. Доступність, як основний принцип освітньої політики, полягає, за її думкою, у гарантуванні державою та забезпеченні сукупності умов, що у комплексі створюють рівні можливості для здобуття освіти індивідам незалежно від чинників, які їх розрізняють (місця проживання, статі, національності, віросповідання, стану здоров'я, фінансових можливостей, соціального походження тощо). Доступність, як ознака освіти, полягає в тому, що вона характеризує можливість людини або дитини реалізувати впродовж життя своє конституційне право на освіту.

Т. О. Лукіна розрізняє доступність освіти за п'ятьма видами: територіальна; економічна; інтелектуальна; фізична та фінансова, а рівень доступності пропонує визначати за двома показниками: фізичною доступністю закладів освіти для більшості громадян та фінансовою доступністю освітніх послуг [88].

Здається, що це доволі слушна думка науковиці, бо підхід, який вона пропонує, характеризує доступність освіти майже з усіх сторін, а визначені нею види та рівні доступності дозволяють математично у цифрах розрахувати та показати рівні за видами для порівняння як в окремій державі, так й в окремих регіонах держави. За міжнародними методиками, констатує далі науковиця, доступність прийнято визначати наявністю певних перешкод (бар'єрів), що обмежують доступ до освіти, а саме: браком фінансування освіти, недостатністю матеріально-технічного та інституційного забезпечення, нестачею підготовлених педагогічних кадрів, гендерною нерівністю, обмеженістю для дітей/людей з обмеженими можливостями, територіальною віддаленістю закладу освіти від місця проживання, бідністю і голодом, військовими конфліктами.

Якщо порівняти підходи Т. О. Лукіної щодо визначення доступності до освіти із міжнародними методиками, то можна побачити, що останні більш широко трактують доступність, хоча б з таких позицій як нестача підготовлених педагогічних кадрів, гендерна нерівність, військові конфлікти, бідність і голод.

В умовах діджиталізації (цифровізації) суспільства, особливо це актуально для України, яка проголосила курс на європейську інтеграцію, проблему доступності до освіти широких верств населення без комп'ютерних технологій не можливо уявити.

В цьому сенсі дуже цікавими є напрацювання науковиці С. Дембіцької, яка дослідила питання цифрової доступності в освіті. Вона виявила низку викликів, які виникають під час впровадження цифрових технологій у вищу освіту, до яких належать: технічні аспекти (забезпечення доступу до

сучасного обладнання та програмного забезпечення, вирішення проблем з інтернет-з'єднанням, забезпечення кібербезпеки); педагогічні аспекти (адаптація методів навчання до нових технологій, розробка якісного цифрового контенту, забезпечення технічної підтримки викладачів); організаційні аспекти (зміна традиційних моделей навчання, перебудова навчальних планів і програм, створення сприятливого освітнього середовища). Серед суто технічних проблем, пов'язаних із доступністю до освіти, науковиця виокремлює такі: недоступність вебсайтів та додатків; недостатність адаптації комп'ютерної техніки для людей з вадами зору; проблеми з навігацією; відсутність субтитрів та текстових версій; недостатня мобільна доступність; складність у використанні технологій штучного інтелекту; брак розуміння серед розробників [89, с. 59 - 60].

Наприкінці статті С. Дембіцька робить цілком виправданий висновок, що «цифрова доступність в освіті є ключовим чинником у забезпеченні рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу, незалежно від їхніх фізичних чи когнітивних можливостей. Вирішення проблем доступності є необхідним кроком для створення інклюзивного навчального середовища, яке відповідає потребам сучасного суспільства. Важливо забезпечити впровадження стандартів цифрової доступності на всіх рівнях освітнього процесу, розробити адаптовані навчальні матеріали та провести навчання для освітян з питань інклюзивності» [89, с. 61]. Дійсно, у теперішніх умовах розвитку суспільства цифрова доступність в освіті є скоріш не ключовим, а *основним, головним чинником* у забезпеченні рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу.

Дослідниця Л. О. Загоруйко, розглядаючи проблему доступності освіти у країнах Європейського Союзу, зазначає, що на сьогодні «ця проблема загострилась у зв'язку з нестабільністю соціальних структур, інтенсивним переміщенням людей по сходах соціальної ієрархії, зменшенням залежності між рівнем освіти і доходами» [90].

Тобто, науковиця підмічає сучасну негативну тенденцію щодо погіршення доступності до освіти майже всіх верств населення. Пропонує слушну думку розглядати доступність освіти паралельно із категорією нерівності можливостей її отримання для різних категорій населення. На підставі аналізу міжнародних джерел пропонує забезпечення доступності та освітні можливості у країнах ЄС розділяти за видами стратегій – освітньо-соціальними, освітньо-культурними, освітньо-економічними та освітніми стратегіями. По кожному виду вона виділяє ще інші стратегії. Наприклад, до освітньо-соціальних стратегій вона відносить такі стратегії:

- стратегію вирівнювання, яка полягає у розв'язанні проблем існуючої соціально-економічної нерівності засобами освіти;

- стратегію демократизації суспільства, метою якої є надання усім членам суспільства права участі у демократичних суспільних перетвореннях, права рівного доступу до усіх суспільних благ, розширення спектру прав і свобод громадян, посилення контролю з боку суспільства за діяльністю держави, тобто за дотриманням усіх законодавчо прописаних прав людини бути рівною;

- стратегію громадської підтримки, в основі якої лежить активна участь громадян та громадських організацій в обговоренні та внесенні пропозицій щодо розвитку освітньої системи й організації навчального процесу, спрямованих на розширення доступу до освіти та надання рівних освітніх можливостей як на національному рівні, так і на рівні окремого навчального закладу;

- інтеграційну стратегію, яка базується на входженні країни у європейський освітній простір, стандартизації змісту освіти відповідно до освітніх вимог Європейського Союзу, участі закладів вищої освіти у Болонському процесі;

- стратегію запобігання дискримінації, спрямовану на надання усім бажаним, незалежно від віку, статі, віросповідання, національної приналежності, певних фізичних або розумових обмежень рівного доступу та можливостей для користування освітніми благами.

Здається, що підхід Л. О. Загоруйко, хоча й дуже складний, але вірно відображає та розкриває зміст стратегій як основних напрямів подолання нерівності громадян країн ЄС у доступності до освіти, а зрештою й забезпечення загалом їхнього конституційного права на освіту.

Науковець І. Ю. Хомишин зробив спробу комплексного дослідження принципу доступності вищої освіти. За результатами наукової праці він дійшов до висновку, що принцип доступності включає позадискримінаційну рівність права на отримання освітніх послуг, інтелектуальну, економічну та територіальну доступність.

Позадискримінаційна рівність права на отримання освітніх послуг, на його думку, включає рівну можливість для здобуття вищої освіти незалежно від статі, етнічної належності, віку, раси або соціального стану людини. Особливо він підкреслює питання гендерної рівності, посиляючись на результати дослідників, які не знаходять суттєвих відмінностей між жінками й чоловіками-здобувачами наукових ступенів ані за віком, ані за тривалістю періоду підготовки дисертації. Це дає підстави, каже І. Ю. Хомишин, стверджувати, що навіть за нинішніх несприятливих економічних умов ефективність наукової праці жінок не поступається досягненням у цій сфері чоловіків, які опановують цю сферу значно давніше. Критичнішою є ситуація, продовжує науковець, у сфері дискримінації за станом здоров'я, особливо дітей та людей з особливими потребами. Сьогодні право шкільної інклюзивної освіти широко дискутується, проте інклюзивність вищої освіти, на його думку, ще не стало предметом наукових дискусій. Інтелектуальна доступність вищої освіти означає можливість й здібності до засвоєння певної сукупності знань, умінь і навичок відповідно до освітніх програм і стандартів вищої освіти основною масою населення. До інтелектуальної доступності науковець додає також інформаційну освіченість, бо конкурентоспроможність кожної людини в соціально адаптативному вимірі залежить від рівня її інформаційно-комунікаційної освіченості. Територіальна доступність освіти, вважає дослідник, пов'язана із задоволенням потреб регіонального ринку праці у

відповідних фахівцях і наближенням місця навчання здобувачів вищої освіти до їх місця проживання, тобто наявністю достатньої та розгалуженої мережі навчальних (освітніх) закладів, у яких можуть здобувати освіту різні категорії населення відповідно до їхніх освітніх потреб, здібностей тощо. Насамкінець, економічна доступність вищої освіти, резюмує І. Ю. Хомишин, передбачає, що розмір фінансових витрат домогосподарств на придбання послуг вищої освіти є необтяжливим для них, не ставить під загрозу й не підриває задоволення інших першочергових потреб. Економічна доступність включає прямі витрати – оплата навчання, й альтернативні – утримання особи під час навчання, забезпечення житлом і засобами навчання [91].

На нашу думку, підхід науковця І. Ю. Хомишин щодо розгляду принципу доступності вищої освіти з позиції комплексного розуміння цілком виправданий, бо тільки таким чином можна реалізувати політику освіти в демократичному суспільстві, гарантувати конституційне право кожної людини на освіту, забезпечити рівний доступ всім верствам населення держави до якісних освітянських послуг.

Про необхідність розгляду категорії «доступність до вищої освіти» поряд із категорією «рівність» пропонує також науковець Н. Ф. Пушкарьова. Досліджуючи проблему конституційної гарантії доступності вищої освіти на прикладі захисту прав соціально вразливих верств населення, вона «доступність» розглядає поряд із принципом «рівності», створюючи єдину об'єднану категорію – «рівний доступ до вищої освіти». Ось, що вона зазначає у висновку до статті: «Рівний доступ до вищої освіти соціально незахищених верств населення реалізується через право здобувати вищу освіту безкоштовно, а також спеціальні умови участі у конкурсному відборі на здобуття вищої освіти, для того, щоб громадяни, які належать до соціально незахищених, могли реалізувати своє право на вищу освіту на рівні з іншими громадянами» [92, с. 113].

Рівність в освіті, як й її доступність, пов'язані із категоріями справедливості та інклюзивності. Інклюзія в освіті є необхідним кроком для

створення справедливого суспільства, у якому кожна людина має рівні можливості. Через міжнародно-правовий принцип інклюзивності формується нове покоління людей, що готові будувати відкритий, емпатичний та успішний світ для всіх. Інклюзивна освіта розвиває важливі навички та якості в усіх дітей:

- емпатія та емоційний інтелект: коли діти вчаться разом з учнями, які мають особливі освітні потреби (ООП), вони краще розуміють емоції інших, навчаються співчуття та підтримки. Такі діти страждають порушенням зору або порушенням мовлення або затримкою психічного розвитку;

- толерантність і гнучкість мислення: інклюзія показує, що різноманітність – це норма. Діти вчаться поважати інші стани здоров'я, адаптуватися до нових ситуацій та ефективно взаємодіяти у різних умовах;

- командна робота: в інклюзивному класі учні частіше працюють у командах, навчаються домовлятися, допомагати один одному та разом долати труднощі;

- підготовка до реального життя: світ є різноманітним, тож майбутнім дорослим важливо вміти взаємодіяти з людьми, які мають різні погляди, здібності та потреби. Інклюзивне навчання готує дітей саме до такого світу [93].

Дуже влучно стосовно інклюзії в освіті висловилися науковиці О. А. Комар та В. С. Пісняк: «Аналіз теоретичних джерел підтверджують, що впровадження інклюзивної освіти як системної інновації – фундаментальної, структурної, кардинальної, багатовимірної – вносить суттєві перетворення в усі елементи системи освіти і рішуче оптимізує, удосконалює, активізує освітній простір на регіональному та галузевому рівні і володіє достатніми ресурсами, щоб поліпшити якість і підвищити ефективність освіти молоді» [94, с. 29]. Отже, можна повністю погодитися із дослідницями, що інклюзивна освіта є системною інновацією, що вона відображає такі якості, як: фундаментальність, структурність, кардинальність, багатовимірність. І цей

ланцюг якостей можна було б ще продовжити: ґрунтовність, радикальність, принциповість, унікальність, суттєвість, істотність тощо.

Науковець Н. В. Грабовенко йде трохи далі та надає інклюзії рівень стратегії реформування сучасної системи освіти. Ось, що він пише з цього приводу: «Інклюзивна освіта є стратегією, яка призведе до реформування всієї системи освіти. Однак цей процес є довготривалий. І ще не час говорити про результати інклюзивної освіти, зважаючи на те, що Україна тільки на шляху до розуміння її цілей, усвідомлення різниці в сутності та методах її впровадження, здійснення перших кроків у застосуванні технологій та створення організаційних моделей» [95, с. 245].

Слушна думка науковця, з якою цілком можна погодитися. Є всі підстави вважати, що інклюзія навколо соціального явища, яке вона відображає, дійсно може охопити рамками окремої стратегії та увібрати в себе весь спектр проблем, які мають бути вирішені у майбутньому. Хоча правильно зазначає Н. В. Грабовенко, що розвиток інклюзивної освіти співпадає із світовими тенденціями та вже йде одночасно у двох напрямках: із розумінням інклюзії як «створення особливих освітніх умов для учнів з особливими освітніми потребами» та впровадженням в освітні системи країн, у тому числі й України, сучасних освітніх стандартів, в яких велика увага приділяється процесам індивідуалізації освіти з урахуванням особливостей будь-якого учня, що орієнтує його на прояв ініціативи, активності, розвиток дослідницької, пізнавальної, творчої компетенції.

Науковиця А. І. Берендєєва йде ще далі, та наголошує на тому, що інклюзія стосується багатьох сфер суспільного життя, а не тільки права людини на освіту, і є способом існування сучасних держав як України, так й всіх країн світу. І це просто вимога сьогодення, оскільки саме від того, чи зможе суспільство стати інклюзивним, залежить його економічний потенціал, а отже – його майбутнє. За словами дослідниці, відомі економісти вважають, що майбутнє нове суспільство, яке базується на принципах солідарності та соціальної справедливості, – це реальний вибір людства. Для того, щоб не

загинути, людство повинно стати єдиною родиною справедливості, духовності та прогресу [96, с. 21].

Декілька слів про категорію «інклюзія в освіті» та соціальне явище, яке вона відображає. Категорія походить від англійського «inclusion» – включення, залучення» та віддзеркалює не лише якусь окрему категорію людей, що потребують особливих умов в освітянській діяльності, а *безпосередній процес збільшення ступеня участі всіх громадян у суспільному житті та у сфері забезпечення прав людей на освіту* незалежно від їхніх фізичних, психологічних, соціальних чи інших особливостей. Головна ідея інклюзії – створення середовища, де всі почуваються прийнятими, поважними та мають рівні можливості [97].

Тобто, базова концепція інклюзивної освіти – це *дотримання прав усіх людей (дорослих та дітей) без винятку* у процесі здобуття якісної освіти. Інакше кажучи, до освітнього процесу постійно мають приєднуватися не тільки звичайні та фізично здорові люди, а й люди з особливими освітніми потребами, а саме:

- особи з обмеженими фізичними можливостями;
- біженці та тимчасово переміщені особи;
- мігранти;
- особи, що належать до етнічних, релігійних і мовних меншин;
- особи з неблагополучних та малозабезпечених сімей;
- безхатченки та безпритульні;
- особи із захворюваннями ВІЛ/СНІД;
- діти-сироти та самотні пристарілі люди.

Як бачимо, інклюзивність в освіті має бути перманентним процесом задля збільшення та підтримки високого ступеня реалізації конституційного права на освіту шляхом гарантування участі всіх людей та громадян в отриманні якісних освітянських послуг.

Поряд із міжнародно-правовими принципами у сфері освіти, що були розглянуті вище (доступність, рівність, справедливість та інклюзивність),

необхідно дослідити такі близькі до них категорії-принципи як: гендерна рівність та недискримінація. Імплементация останніх в національні законодавства держав взагалі та законодавство України зокрема є важливим показником інтеграції у світове та європейське співтовариство будь-якої країни, яка проголошує себе сучасною, демократичною, правовою та соціально-орієнтованою державою.

В цьому сенсі привертає увагу міркування науковиці Е. С. Дмитренко, яка стверджує, що ухвалені міжнародні документи в цілому створили певне нормативне підґрунтя для розв'язання проблем нерівності та дискримінації у сфері вищої освіти. Проте окремі їх норми мають декларативний та не зовсім зобов'язальний характер, а тому не вирішують проблем гендерної диспропорції, асиметрії викладацького та науково-педагогічного складу, прийняття управлінських рішень за ознакою статі у кадровому менеджменті. Для подолання цих та інших проблем доцільно, зазначає науковиця, продовжувати удосконалення міжнародно-правових документів, на підставі чого необхідно у майбутньому своєчасно вносити зміни до національних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері вищої освіти, проводити гендерно-правову експертизу існуючого законодавства про вищу освіту, періодично здійснювати гендерний аудит закладів вищої освіти. Зазначене, на думку Е. С. Дмитренко, сприятиме формуванню недискримінаційного освітнього середовища у закладах вищої освіти, подоланню гендерних стереотипів, створенню прозорих умови для професійного розвитку та кар'єрного зростання персоналу, підвищенню довіри до закладів вищої освіти, а зрештою всебічного гарантування забезпечення права людини на освіту [98].

А ось як визначає гендерну рівність науковець Ю. П. Дмитренко, зазначаючи, що вона «є фундаментальною складовою механізму реалізації прав людини, яка характеризує рівень розвитку суспільства та демократії у державі. Рівні можливості реалізації конституційних прав людини, особи і громадянина в країні, рівні можливості представництва жінок та чоловіків у

різних державних органах, закладах, зокрема освіти та бізнесових інституціях за наявності ефективного механізму забезпечення громадянських прав і свобод є показником високого рівня цивілізованості. Держави за таких умов мають, як правило, більш розвинуту та ефективну економіку, оскільки створюються умови для формування креативного кадрового потенціалу (зокрема управлінського) незалежно від статі, який сприяє їх політичному й економічному зростанню» (Курсив наш. – Автор) [99, с. 46].

Дійсно так, високий рівень гендерної рівності у сфері освіти є показником високого рівня цивілізованості держави, а з іншого боку, можна додати, й висотного рівня імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство.

Отже доступність, рівність, справедливість, інклюзивність, гендерна рівність та недискримінація у сфері освіти, – всі ці міжнародно-правові принципи є основоположними для розвитку людства, оскільки майбутнє держави прямо залежить від рівня розвитку, здібностей, талантів, культури та свідомості майбутніх поколінь. І як правильно розмірковує науковець Ю. І. Мисюк, все це переводить зараз право на освіту із другорядного, що залишалось довгий час, до одного рівня з іншими правами, скажімо з політичними, економічними, виборчими чи фізичними тощо [100, с. 250].

Процес реалізації права людини на освіту є багатограним та багатоаспектним. Не можна міжнародно-правовий принцип однаково застосовувати до різних життєвих ситуацій, до того ж і в різних країнах, з якими людина може зустрінутися у своєму житті. В теоретичному аспекті принцип, наприклад, недискримінації в освіті, є в цілому дослідженим і зрозумілим, завдяки чому дискримінацію в освіті як явище можна цілком уявити. Її майже всі однаково розуміють, бо «дискримінація» походить з латинської мови й означає обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за різними ознаками: расової або національної належності, статі, соціального походження, політичних поглядів тощо [101, с. 47]. Але, застосувати цей принцип в конкретних життєвих реаліях однаково до всіх

прошарків населення просто неможливо, тому обов'язково виникають ситуації, коли людині необхідно звернутися до судових органів із позовом поновлення, як ей здається, її порушених прав.

В цьому сенсі важливу роль грають національні судові органи, але не меншою мірою й Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), рішення якого розширюють уявлення категорії дискримінація в освіті та стають орієнтиром не тільки для прийняття справедливих рішень іншими сулами, але й критерієм для подальшого усвідомлення міжнародно-правового принципу недискримінації в освіті.

Ось як визначає категорію «дискримінація» з поточної судової практики ЄСПЛ: «Дискримінація означає різне поводження без об'єктивного і розумного виправдання з особами, які перебувають у відносно подібному становищі, і що різниця в поводженні не має «об'єктивного й обґрунтованого виправдання», якщо вона не переслідує «законної мети» або якщо не існує «обґрунтованого пропорційного співвідношення між вжитими заходами та метою, яку прагнули досягти» [102]. До речі, у наведеному вище визначенні викликає також багато питань словосполучення «об'єктивне та розумне виправдання», «законна мета» та «обґрунтоване пропорційне співвідношення між вжитими заходами та метою, яку прагнули досягти». Розкриття цих словосполучень та дослідження їхнього змісту є майбутньою справою науковців.

У вищенаведеному документі ЄСПЛ на підставі прийнятих рішень по конкретних справах дається розкриття складових «дискримінації в освіті», а саме: етнічне походження (The Case of D.H. and Others v. the Czech Republic; The Case of Sampanis and others v. Greece; The Case of Oršuš and Others v. Croatia тощо); особи з інвалідністю (The Case of Çam v. Turkey; The Case of G.L. v. Italy; The Case of T.H. v. Bulgaria та ін.); адміністративний статус і громадянство (The Case of Ponomaryovi v. Bulgaria); генетичні особливості (The Case of Moraru v. Romania,); мова (The Case of Džibuti and Others v. Latvia, Case of Djeri and Others v. Latvia та ін.).

Для подолання дискримінації в освіті дуже важливим моментом є міжнародне співробітництво держав, коли на підставі прийнятих міжнародно-правових стандартів виробляється певна загальна, так би мовити, технологія спільної протидії цьому негативному явищу всупереч існуванню суттєвих національних особливостей та традицій (історичних, культурних, економічних, патріархальних тощо), що можуть заважати спільним та скоординованим міжнародним діям.

У справі стосовно вироблення спільних міжнародних заходів щодо ліквідації дискримінації по відношенню до жінок вже є певні напрацювання, які свідчать про тривалий шлях від становлення принципу недискримінації і рівності прав жінок та чоловіків до їх сучасної міжнародно-правової регламентації. Велике значення у сучасних умовах для здійснення принципу рівності прав жінок і чоловіків має також система консультативного обслуговування держав-членів ООН та міжнародних неурядових організацій. З теоретичних позицій вже обґрунтовано доцільність поділу міжнародно-правових актів ООН та її спеціалізованих установ із захисту прав жінок на дві категорії: акти, спрямовані на забезпечення рівноправ'я жінок, та акти, що мають на меті захист спеціальних прав жінок [103, с. 172].

Говорячи про забезпечення прав людини на освіту, можна підмітити дуже цікавий момент, коли гарантування та реалізація права на освіту залежить від самої освіти. Наприклад, задля успішної імплементації правових стандартів ООН щодо рівності жінок і чоловіків необхідно, крім прийняття відповідного національного законодавства, розвивати гендерну освіту. Тобто, право на освіту жінок та чоловіків не в останню чергу гарантується й через гендерну освіту, коли вживаються необхідні освітянські заходи для зміни шкідливих культурних стереотипів суспільної свідомості й поведінки, що, безумовно, можливо тільки шляхом поширення гендерних знань серед населення й відповідного розвитку гендерної освіти [104, с. 237].

Висновки по 1 розділу

Дослідивши теоретико-методологічні засади імплементації міжнародних стандартів у сферу національного законодавства про освіту, можна стверджувати про таке:

1. Без розвинутої, якісної та налагодженої сучасної системи освіти зайняти передові позиції серед економічно розвинутих та передових і демократичних країн світу неможливо, оскільки освіта стає найважливішим чинником розвитку бідь-якої держави, а її якість суттєво впливає на майбутнє цілих поколінь. З іншого боку, отримання гідного місця у світовому рейтингу розвитку людського потенціалу виходить не стільки престижним, скільки вигідним з економічної точки зору. Країна, що матиме високий рейтинг у сфері освіти, буде мати більше шансів для налагоджування взаємовигідних економічних стосунків з іншими державами. Досягти високого рівня освітянської діяльності можливо завдяки своєчасної та повної імплементації міжнародно-правових стандартів у забезпечення права людини на освіту, бо у запозичених стандартах сконцентрований узагальнений передовий світовий досвід, втілення якого у національні освітні системи є найперспективнішим шляхом розвитку держави.

2. Виходячи зі змісту понять «міжнародні стандарти» та «міжнародні стандарти прав людини», дефініцію «міжнародні стандарти права людини на освіту» можна сформулювати у *широкому, деталізованому, більш деталізованому та вузькому* сенсах. У *широкому* – це певні мінімальні вимоги у сфері освіти, що містяться в міжнародних договорах та інших джерелах міжнародного права та згідно з якими держави зобов'язані здійснювати правове регулювання освітянської діяльності. У *деталізованому або класично прийнятому* варіанті, – це мінімальний набір міжнародних норм та принципів, закріплених у міжнародних джерелах, що відображають сучасні методи, передові практики та інструментарій, розроблених для забезпечення високого рівня освіти в різних країнах і відповідно до яких держави

зобов'язані забезпечувати право людини на освіту. У ще *більш деталізованому* сенсі – це закріплені в міжнародних документах уніфіковані та загальноприйняті принципи та норми, які закріплюють мінімально необхідний перелік умов, яким має відповідати національне законодавство стосовно права людини на освіту та процедура захисту цього права, і котрі є обов'язковими для держав-учасниць певного міжнародного зобов'язання (конвенції, договору, пакту), за порушення чи невиконання яких передбачені санкції правового чи юридичного характеру. За результатами детально проведеного аналізу та дослідження міжнародних джерел, наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців можна сформулювати власне *вузьке* бачення дефініції «міжнародно-правові стандарти права людини на освіту». Це – сукупність закріплених у міжнародних джерелах (актах і документах), науково обґрунтованих та узгоджених за встановленими правилами із суб'єктами міжнародного права мінімально необхідних та основоположних принципів та норм, які за допомогою системи категорій науки міжнародного права визначають необхідний на національному рівні обсяг прав людини у сфері освіти, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку держав та суспільства, а також встановлюють обов'язки країн та їх урядів щодо забезпечення, охорони й захисту права на освіту та передбачають за їх порушення політико-юридичні санкції.

3.У Концепції Кабінету Міністрів України «Державна цільова науково-технічна програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року» зазначено, що пріоритетними сферами, в яких виконуються завдання державної політики щодо розвитку галузі штучного інтелекту, крім інших, є освіта. Але в цьому документі немає навіть натяку на необхідність врахування міжнародних стандартів, а є лише посилання на повідомлення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів про сприяння європейському підходу до штучного інтелекту щодо проблем, які вимагають їхнього розв'язання на державному

рівні під час застосування ШІ. Аналіз існуючих джерел свідчить, що на міжнародному рівні поки ще не існує повноправної розробленої системи стандартів щодо використання ШІ у сфері освіти, а також стосовно забезпеченню прав людини на освіту. Але процес їхньої розробки вже почався, хоча б на науковому рівні. Зараз вже можна говорити про розроблені деякі підходи щодо використання ШІ в певних сферах, у тому числі й в галузі освіти. Здається, що у найближчий час увага до питань використання ШІ у сфері освіти на принципах міжнародного права та міжнародно-правових стандартах буде поступово набирати обертів, бо за цією технологією проглядається велике майбутнє.

4. Світова та європейська спільноти поряд із встановленням інших міжнародних стандартів у суміжних сферах (культура, наука, здоров'я, труд, відпочинок тощо) накопичили найбагатший досвід розробки, узгодження та прийняття міжнародно-правових стандартів щодо права людини на освіту та їх імплементації у національні законодавства. Серед основних та спочатку найперших джерел знаходиться Загальна декларація прав людини 1948 року (Universal Declaration of Human Rights), у якій були проголошені основні природні права людини, зокрема й право на освіту. Сформульоване власне у вузькому сенсі поняття «міжнародно-правові стандарти прав людини на освіту» в цілому охоплює основні положення статті 26 Декларації, яку можна вважати одним з перших джерел міжнародних стандартів у сфері освіти. У ній відображено, але без детального розкриття, такі категорії-складові, як: освіта, право на освіту; доступність освіти; вік людини, що претендує на освіту; спрямованість та сприяння освіти; вибір виду освіти. У наступних міжнародних джерелах зміст статті 26 Декларації стосовно складових права на освіту, платної (безоплатної) освіти, початкової та загальної освіти, обов'язковості освіти, технічної та професійної освіти, спрямованості освіти на сприяння взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами тощо розкриваються та трактується більш детально.

5.«Транснаціональна освіта», «транскордонна вища освіта» – категорії, які об’єктивно з’явилися у міжнародних документах в основному після прийняття Лісабонської конвенції (1997 р.), Сорбонської декларації (1998 р.) та Болонської декларації (1999 р.). Ці категорії почали характеризувати появу та подальший розвиток нового унікального явища у житті сучасного світового та європейського суспільства, коли усуваються перешкоди для мобільності студентів, викладачів і дослідників поміж країнами-учасницями, коли знімаються віртуальні кордони між історично різними освітніми системами, а це, у свою чергу, вимагає введення чіткої і зрозумілої для всіх учасників процесу системи дипломів, прозорість присудження наукових ступенів, еквівалентність кваліфікацій і таке інше. Саме після прийняття цих міжнародних документів у забезпеченні права людини на освіту було здійснено кардинальні позитивні зрушення, які продовжуються й по цей день. Але, в міжнародних джерелах-стандартах на негативні можливі наслідки впровадження «транснаціональної освіти» або створення системи «транскордонної вищої освіти» практично не звертається уваги, а навпаки, тільки визначаються можливі позитивні аспекти. Сучасна практика вже переконливо доказала та продовжує й далі надавати приклади того, що негативні наслідки поряд із позитивними мають місце, і держави починають цьому процесу створювати перепони, докладати зусиль для протидії цьому явищу.

6. У теперішній час зростає увага до міжнародних документів, що регламентують право на освіту дітей-сиріт, трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей та осіб з інвалідністю. Саме ці документи регулюють право на освіту найбільш незахищених верств населення, які у сучасних умовах більше когось страждають від дискримінації, міграційної кризи, що набула зараз гуманітарної катастрофи, яка викликана масовим напливом мігрантів до Європи з охоплених війнами країн Африки і Близького Сходу, важких умов, з якими стикаються особи з інвалідністю, які піддаються численним або загостреним формам дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри,

статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного, етнічного, аборигенного чи соціального походження, майнового стану, народження, віку або іншої ознаки. Дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належного правового захисту її права на освіту як до, так і після народження, бо дитина самостійно не може здобути необхідні знання та навички для життя в суспільстві або придбати без сторонньої допомоги якості гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності. Для повного і гармонійного розвитку своєї особи дитині необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння. Міжнародні правові акти як частини національних законодавств, а також резолюції, декларації, які мають статус рекомендаційних документів, значною мірою впливають на формування державної політики в галузі освіти стосовно цих категорій людей. У той же час існує багато не врегульованих ще міжнародним правом аспектів гарантування людині її права на освіту, а це, у свою чергу, заважає процесам удосконалення національних законодавств, оскільки якісне законодавство може бути прийнято лише на підставі цілісної системи розроблених, узгоджених та прийнятих міжнародних стандартів.

7. Аналіз конституційних положень кількох країн світу та ЄС щодо забезпечення права людини на освіту показав, що основні закони (конституції) дають певні орієнтири законотворцям, але останні, прописуючи норми права, не можуть вийти за межі правових приписів, що знаходяться у міжнародних стандартах, якщо вони визнані та ратифіковані національними парламентами. Для національного законотворця процес законотворення складається з подвійного напрямку та подвійного контролю, тобто вони зобов'язані: безумовно дотримуватися конституційних приписів та не розширювати та не звужувати зміст міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення права людини на освіту.

8. Держави, які задля вирішення соціально-економічних прав намагаються на конституційному рівні відсунути гарантування та забезпечення права

людини на освіту на другий план, неминуче зрештою стикаються із проблемою бідності, бо відсталість у налагодженні сучасної освіти населення призводить до зниження рівня суспільства в інших соціально-економічних правах. Право на освіту є міжгалузевим правом, але якщо воно має першорядний пріоритет, то й пов'язані з ним громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права також будуть розвиватися пропорційно розвитку права на освіту. Право на освіту також взаємопов'язано із свободою думки, релігії, вільного створення асоціацій і забезпечення людської рівності. Право на освіту має бути пріоритетним правом, бо саме воно дає поштовх для розвитку та гарантування інших прав, мотивує реструктуризацію всієї системи суспільства, створює умови для подолання расово-дискримінаційного та нерівного минулого. Право на освіту є не просто питанням забезпечення доступу до навчальних закладів, воно також поширюється на захист людиною своєї гідності.

9. Основоположні міжнародно-правові принципи у сфері забезпечення права людини на освіту можна умовно поділити на дві групи. *Перша група* стосується питань ефективного навчання правам людини учнів середніх шкіл, під якими розуміється молодь, що відвідує школу у віці приблизно від 12 до 18 років, а також всіх інших, хто отримує вищу, професійну освіту. До цих принципів відносяться положення Декларації ООН щодо освіти та навчання у галузі прав людини від 19 грудня 2011р. та у стислому вигляді це освіта про права людини (Education about human rights), освіта через права людини (Education through human rights) та освіта з питань прав людини (Education for human rights). *Другу групу* становлять також перелічені у міжнародних документах керівні принципи, але вони є загальновизнаними для забезпечення будь-яких інших прав людини, а саме: універсальність і невід'ємність; неподільність; взаємозалежність і взаємозв'язок; рівність і недискримінація; участь і включення усіх; відповідальність і дотримання верховенства права тощо.

10. Розглянувши та дослідивши такі основоположні принципи у сфері забезпечення права людини на освіту як доступність, рівність, справедливість, інклюзивність, гендерна рівність та недискримінація, встановлено, що всі ці міжнародно-правові принципи є фундаментальними для розвитку людства, оскільки майбутнє держави прямо залежить від рівня розвитку, здібностей, талантів, культури та свідомості майбутніх поколінь. Звідси припускається наукова гіпотеза про те, що зараз вже є ознаки того, що формується нова правова галузь або підгалузь у міжнародному праві. Назвами нової галузі (підгалузі) можуть бути такими: міжнародне освітянське право або міжнародне освітнє право, – останнє вже зустрічається у наукових виданнях.

11. Для подолання дискримінації в освіті дуже важливим моментом є міжнародне співробітництво держав, коли на підставі прийнятих міжнародно-правових стандартів виробляється певна загальна, так би мовити, технологія спільної протидії цьому негативному явищу всупереч існуванню суттєвих національних особливостей та традицій (історичних, культурних, економічних, патріархальних тощо), що можуть заважати спільним та скоординованим міжнародним діям.

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У НАЦІОНАЛЬНІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОСВІТУ

2.1. Роль міжнародних організацій у створенні системи міжнародних стандартів у сфері освіти.

Механізмами застосування норм та принципів міжнародного права є сукупності встановлених у певному визначеному порядку юридичних дій, які здійснюються компетентними міжнародними та національними суб'єктами, щоб перетворити норми права на засіб регулювання міжнародних та внутрішньодержавних суспільних відносин. Це, по суті, правова, владна, організаційна або інституційна діяльність, спрямовані на конкретизацію норм та принципів міжнародного права та прийняття індивідуальних юридичних рішень в умовах реалій, що складаються у конкретній державі в певний період часу.

Використання міжнародних механізмів імплементації міжнародно-правових стандартів у національні законодавства про освіту має дуже важливе значення, бо воно у вигляді правозастосування продовжує, після нормотворчості, процес впливу норм та принципів міжнародного права на врегулювання суспільних відносин, як на міжнародному, так й на національному рівнях, у сфері освітянської діяльності.

Система механізмів імплементації складається з трьох груп: *правові механізми, організаційні механізми та інституційні механізми.*

Правові механізми містяться в нормах міжнародно-правових актів та мають загальнообов'язкове значення як для міжнародної спільноти, так й для національних спільнот, які приймають та ратифікують такі акти в національних законодавствах.

Організаційні механізми формуються у вигляді різних форм взаємодії суб'єктів міжнародного права у сфері забезпечення прав людини на освіту, зокрема у вигляді різноманітних стратегічних програм ООН, конференцій та інших моделей відносин між суб'єктами міжнародного права.

Інституційні механізми реалізуються в конкретній діяльності окремих структурних підрозділів ООН, регіональних та інших міжнародних організацій з метою реалізації прийнятих норм та принципів міжнародного права у сфері забезпечення права людини на освіту, що є одним із основних напрямів їх діяльності.

У даному підрозділі будуть досліджені питання діяльності міжнародних організацій у створенні системи міжнародних стандартів у сфері освіти, що є за змістом одним із напрямів *інституційного механізму* імплементації міжнародно-правових стандартів у національні законодавства про освіту.

Серед міжнародних організацій, що опікуються правом людини на освіту, безперечно головною та основною є Організація Об'єднаних Націй в особі її спеціалізованої установи ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), членом якої Україна є від 1954 року.

Згідно із Конституцією ЮНЕСКО (далі – Конституція) метою діяльності спеціалізованої установи є сприяння миру та безпеці шляхом сприяння співпраці між націями *через освіту, науку та культуру* для розвитку загальної поваги до справедливості, до верховенства права та за права людини та основні свободи для всіх народів світу, незалежно від раси, статі, мови чи релігії, відповідно до статуту ООН [105, п. 1, ст. 1].

Зазначимо, що у наведеному вище положенні співпраця між націями визначена спочатку через освіту, а вже потім через науку та культуру, тобто освіта знаходиться на першому місці. Оскільки освіта, наука та культура є взаємопов'язаними явищами, тому не випадково в Конституції вони подаються у зв'язці.

Для реалізації мети в Конституції визначено дев'ять функцій ЮНЕСКО, шість з яких безпосередньо відносяться до сфері освіти (позначено курсивом), а саме:

1) співпрацює у просуванні взаємного знання та розуміння народів, через усі засоби масової комунікації та рекомендує такі міжнародні угоди, які можуть бути необхідними для сприяння вільний обміну ідеями словом і зображенням;

2) дає новий імпульс народній освіті та поширенню культури;

3) співпрацює з членами, на їхнє прохання, у розвитку освітньої діяльності;

4) встановлює співпрацю між націями для просування ідеалу рівності освітніх можливостей для всіх незалежно від раси, статі чи будь-яких відмінностей економічних чи соціальних;

5) пропонує методи навчання, які найкраще підходять для підготовки дітей у всьому світі до вільного волевиявлення;

6) підтримує, збільшує та поширює знання;

7) забезпечує збереження та захист світової спадщини книг, творів мистецтва та пам'яток історії та науки та рекомендує зацікавленим націям необхідні міжнародні конвенції;

8) заохочує співпрацю між націями в усіх галузях інтелектуальної діяльності, у тому числі міжнародний обмін особами, які працюють у галузі освіти, науки і культури та обмін публікаціями, предметами художнього і наукового інтересу та інші інформаційні матеріали;

9) започатковує методи міжнародного співробітництва, спрямованих на надання людям з усіх країн доступу до друкованих і виданих матеріалів [105, п. 2, ст. 1].

Дуже цікавим є пункт 3 статті 2 Конституції, у якій зазначено, що з метою збереження незалежності, доброчесності та плідної різноманітності культур і освітніх систем держав-членів ЮНЕСКО, Організації забороняється втручатися в справи, які по суті знаходяться в межах їх внутрішньої

юрисдикції. Інакше кажучи, освітянська діяльність є виключно внутрішньою справою держав-членів, у яку не може ніхто втручатися. Звідси виходить, що зміст прийнятих Організацією документів не може містити обов'язкових до виконання положень, а тільки рекомендаційного або інформаційного характеру.

Але, в Конституції є стаття 8, яка зобов'язує кожену державу-члена періодично звітувати перед Організацією. Форма звіту визначається Генеральною конференцією. У звіті надається інформація щодо прийнятих законів держави, положень та статистичних даних, що стосуються освітньої, наукової та культурної діяльності та установ, а також про дії, вжиті згідно з рекомендаціями та конвенціями. Можна побачити, що хоча стаття має характер зобов'язання, проте вона аж ніяк не претендує на втручання Організації у внутрішні справи будь-якої країни.

У виданнях та наукових працях по-різному трактують функції, завдання та повноваження ЮНЕСКО, але в основному показують три напрями, а саме:

- досліджує, які форми освіти, науки, культури і комунікації потрібні у майбутньому, та забезпечує обмін дослідженнями між державами;
- готує та ухвалює рекомендації;
- надає експертні послуги державам-членам для визначення їхньої політики з розвитку та розроблення проектів тощо [106].

Отже, досліджує, готує та ухвалює, надає послуги, але не більше.

З моменту створення ЮНЕСКО прийняла низку документів в сфері освіти, зокрема, Конвенцію з подолання дискримінації в освіті (1960 р.), Рекомендацію щодо розвитку освіти дорослих (1976 р.), Конвенцію про технічну і професійну освіту (1989 р.), Саламанську декларацію і Рамки дій осіб з особливими потребами (1994 р.) тощо.

Аналіз прийнятих документів свідчить, що в них, крім суто рекомендаційного характеру, містяться також положення із елементами зобов'язань. Так, у Конвенції з подолання дискримінації в освіті (1960 р.)

читаємо: З метою усунення та запобігання дискримінації у значенні цієї Конвенції держави-учасниці *зобов'язуються*:

а) *скасувати* всі законодавчі положення та адміністративні інструкції та припинити будь-яку адміністративну практику дискримінаційного характеру в галузі освіти;

б) законодавчо *забезпечити* відсутність дискримінації під час прийому учнів до закладів освіти;

в) *не допускати* жодних відмінностей у ставленні державних органів до громадян у питаннях оплати навчання, надання стипендій чи інших форм допомоги, а також необхідних дозволів і умов для здійснення навчання в зарубіжних країнах, за винятком відмінностей у заслугах або потребах учнів;

г) при будь-якій формі державної допомоги, що надається закладам освіти, *не допускати* жодних обмежень чи переваг виключно на підставі належності учнів до певної групи;

г) *надавати* іноземним громадянам, які проживають на їхній території, такий самий доступ до освіти, як і їхнім власним громадянам [107, ст. 3].

Отже, звернемо увагу щодо використання дієслів у міжнародному документі (виділені нами курсивом), а саме: *зобов'язуються скасувати, зобов'язуються забезпечити, зобов'язуються не допускати, зобов'язуються надавати* тощо. Тобто, явно є елементи імперативності у формулюваннях статті.

Так само за імперативною формою визначені положення й в статті 4 Конвенції: держави-учасниці *зобов'язуються*:

а) *зробити* початкову освіту безкоштовною та обов'язковою; *зробити* середню освіту в її різних формах досяжною та доступною для всіх; *зробити* вищу освіту однаково доступною для всіх на основі індивідуальних можливостей; *забезпечувати* дотримання передбаченого законом обов'язку відвідувати навчання;

б) *забезпечити* однакові освітні стандарти у всіх державних освітніх установах одного рівня, а також рівні умови якості наданої освіти;

в) *заохочувати та інтенсифікувати* відповідними методами навчання осіб, які не здобули початкову освіту або не завершили її повний курс, та продовження їх навчання на основі індивідуальних здібностей;

г) *забезпечити* недискримінаційну підготовку до професії вчителя [107, ст. 4].

Треба зазначити, що хоча наведені вище положення Конвенції за формою є імперативними, але вони жодним чином не передбачають втручання у внутрішні справи держав-учасниць, не кажучи вже про будь-яку відповідальність за невиконання або часткове невиконання положень міжнародного документа.

Стосовно призначення та надзвичайної ролі ЮНЕСКО у сфері освіти влучно зазначила науковиця В. О. Пількевич: Основна робота ЮНЕСКО у сфері освіти направлена на скорочення розриву між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. Організація робить акцент на людський фактор: культурну та мовну різноманітність інформації, доступ до неї і її використання суспільством. ЮНЕСКО – це міжнародна організація системи ООН, яка здійснює свій внесок у збереження миру у світі шляхом поширення освітніх, культурних та наукових зв'язків між країнами [108, с. 152].

Значний вклад зроблено ЮНЕСКО під час виконання Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), що були офіційно встановлені на Саміті Тисячоліття у 2000 році, де була прийнята Декларація тисячоліття ООН, в якій було представлено вісім цілей. Стосовно освіти (ціль № 2) було поставлено завдання – «To ensure that children universally – including both boys and girls – will be able to complete a full course of primary education by 2015» [109].

Робота над виконанням країнами-учасницями ООН ЦРТ завершилася у 2015 році. 25 вересня 2015 року Генеральна Асамблея ООН підбила підсумки виконання ЦРТ та прийняла резолюцію, яка затвердила новий проект «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development», у якому за номером 4 було поставлена наступна ціль: «Goal 4. Ensure inclusive

and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all».

Згідно із цією ціллю необхідно до 2030 року зробити таке:

– щоб усі дівчатка та хлопчики отримали безкоштовну, рівну та якісну початкову та середню освіту, що призводить до відповідних та ефективних результатів навчання;

– щоб усі дівчатка та хлопчики мали доступ до якісного розвитку, догляду та дошкільної освіти в ранньому дитинстві, щоб вони були готові до початкової освіти;

– щоб був рівний доступ для всіх жінок та чоловіків до доступної та якісної технічної, професійної та вищої освіти, включаючи університетську;

– збільшити кількість молоді та дорослих, які мають відповідні навички, включаючи технічні та професійні навички, для працевлаштування, гідної роботи та підприємництва;

– ліквідувати гендерну нерівність в освіті та забезпечити рівний доступ до всіх рівнів освіти та професійної підготовки для вразливих верств населення, включаючи осіб з інвалідністю, корінні народи та дітей у вразливому становищі;

– забезпечити, щоб уся молодь та значна частина дорослих, як чоловіків, так і жінок, досягли рівня грамотності та математичної грамотності;

– забезпечити, щоб усі учні отримали знання та навички, необхідні для сприяння сталому розвитку. розвиток, включаючи, серед іншого, через освіту для сталого розвитку та сталого способу життя, права людини, гендерну рівність, сприяння культурі миру та ненасильства, глобальне громадянство та визнання культурного різноманіття та внеску культури у сталий розвиток;

– побудувати та модернізувати навчальні заклади, які враховують потреби дітей, людей з інвалідністю та гендерні питання, а також забезпечують безпечне, ненасильницьке, інклюзивне та ефективне навчальне середовище для всіх;

– суттєво розширити у світі кількість стипендій, доступних для країн, що розвиваються, зокрема найменш розвинених країн, малих острівних держав,

що розвиваються, та африканських країн, для зарахування до вищих навчальних закладів, включаючи професійну підготовку та програми з інформаційно-комунікаційних технологій, технічні, інженерні та наукові програми, у розвинених країнах та інших країнах, що розвиваються;

– суттєво збільшити кількість кваліфікованих вчителів, зокрема шляхом міжнародного співробітництва у сфері підготовки вчителів у країнах, що розвиваються, особливо найменш розвинених країнах та малих острівних державах, що розвиваються [110].

Як бачимо, у порівнянні із ЦРТ, де було сформульовано лише одна ціль, новий проект за ціллю № 4 стосовно забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти та сприяння можливостям навчання протягом усього життя для всіх вже передбачає аж 10 завдань. Є всі підстави сподіватися, що завдяки зусиллям ЮНЕСКО всі завдання нового проекту до 2030 року буде виконано.

Взагалі під егідою ЮНЕСКО розроблено тринадцять основних «крупних програм», що постійно реалізуються у рамках середньострокових планів. Три крупних програми безпосередньо належать до освіти, але ще існують різноманітні комплексні складові інших програм.

Перша крупна програма – «Освіта для всіх», яка є головною освітньою програмою ЮНЕСКО, тому що в межах її реалізації здійснюються заходи, безпосередньо спрямовані на досягнення стратегічної мети – ліквідацію неписьменності.

У рамках першої програми є підпрограма «Демократизація освіти», яка спрямована на вивчення загальних проблем розвитку освітніх систем і розробку теоретичних та практичних підходів щодо їх реформування або вдосконалення, тоді як в інших підпрограмах проблеми освіти розглядаються в їх різноманітних конкретних аспектах: боротьба з неписьменністю через загальне охоплення початковою освітою; навчання дорослих; жінка й освіта; неперервна освіта та ін.

Друга крупна програма – «Розробка та втілення політики в галузі освіти», яка спрямована на постійну підтримку діяльності держав-членів щодо розробки

послідовної, практично та теоретично збалансованої політики в галузі освіти, а також щодо створення відповідних інфраструктур та пошуку коштів, необхідних для успішного функціонування освітніх систем.

Третя освітня крупна програма – «Освіта, підготовка кадрів і суспільство», яка об'єднує заходи та дослідницькі проекти, що стосуються головних аспектів взаємодії між діяльністю у галузі освіти і процесами, що відбуваються у суспільстві: освіта й економіка; освіта й проблеми її соціальної адаптації; освіта і сфера праці; освіта і культура; освіта, наука і техніка; освіта і комунікація; освіта і спорт [111].

Треба зазначити, що основну роль у всіх трьох програмах щодо їх реалізації мають грати уряди зацікавлених держав, а ЮНЕСКО є лише координаційним штабом і центром акумулювання світового досвіду. Але це не применшує її ролі як потужної міжнародної організації у сфері забезпечення права людини на освіту.

Про лідируючу роль ЮНЕСКО у сфері розвитку освіти як міжнародної організації свідчить той факт, що вона зараз наголошує про необхідність переосмислення всієї системи предметних дисципліни, які існують у державах, модернізацію наявних підручників з врахуванням взаємопов'язаних проблем, з якими стикається сучасне суспільство в усьому світі. Наприклад, у підручниках суспільних дисциплін слід орієнтуватися на об'єднанні спільноти людства й зміцнення солідарності не лише в межах окремої спільноти, а й у глобальному масштабі. Це своєю чергою веде до усвідомлення того, що глобальні проблеми вимагають глобальних рішень і співпраці, а також бажання активно працювати з громадянами й іншими країнами для мирного й стійкого майбутнього [112, с. 23].

Наступною дуже впливовою структурою ООН у сфері прав людини на освіту є Рада з прав людини ООН (далі – Рада), яка була заснована у 2006 році Генеральною Асамблеєю з метою посилення просування та захисту прав людини в усьому світі.

Серед основних функцій Ради є призначення Спеціальних процедур – незалежних експертів з прав людини, які служать очима та вухами Ради, здійснюючи моніторинг ситуацій у конкретних країнах або розглядаючи конкретні теми. Рада складається з різних механізмів та структур, як зазначено в пакеті заходів щодо «Інституційного будівництва Ради з прав людини ООН (Резолюція 5/1) 2007 року [113].

До них належать, крім інших, Спеціальні процедури – це окремі особи або групи, які не працюють в ООН і висловлюються з таких тем, як освіта, охорона здоров'я, свобода слова та торгівля людьми, а також щодо ситуації в країнах, зокрема в Україні, КНДР, Еритреї та Ірані.

Яскравим прикладом застосування Радою механізму захисту прав у сфері освіти є прийняття 1 липня 2015 року на 29-й сесії Ради ООН з прав людини історичної Резолюції під назвою «Заохочення та захист усіх прав людини, цивільних, політичних, економічних, соціальних та культурних прав, включаючи право на розвиток» [114], в якій Рада закликала усі держави регулювати і проводити моніторинг діяльності приватних освітніх закладів, а також визнала загрози комерціалізації освіти. Резолюція, у якій визнається потенційний широкомасштабний вплив комерціалізації освіти на реалізацію права на освіту, була прийнята консенсусом 47 членів Ради. Вперше в історії завдяки Резолюції Ради було уделено увагу на розповсюдження приватизації та комерціалізації освіти. Це явище, і, зокрема, поява великомасштабних комерційних «недорогих» мереж приватних шкіл в країнах, що розвиваються, за останній час привернуло до себе підвищену увагу, як з боку організацій громадянського суспільства, так і з боку експертних органів ООН.

Ось як з цього приводу висловились впливові світові діячі щодо значення прийнятої Радою Резолюції.

Представник «Глобальної кампанії за освіту» Камілла Кросо підтримала резолюцію: «Швидке, неконтрольоване зростання приватних закладів у сфері освіти вже спричиняє, і створює умови для порушення права людей на освіту, загрожуючи нівелювати досягнення останніх 50 років в питаннях доступу до

освіти. Прийняття цієї резолюції демонструє, що держави усвідомили, що вони повинні діяти зараз, для того, щоб регулювати діяльність таких закладів – поки не стало надто пізно». Сільвен Обрі із «Глобальної ініціативи за економічні, соціальні і культурні права» додає: «Наше дослідження переконливо показує, що приватизація в сфері освіти призводить до соціально-економічної сегрегації і дискримінації щодо дітей з найбідніших сімей, чим порушує зобов'язання держав. У резолюції, прийнятій сьогодні, принципово підкреслюється зобов'язання забезпечити можливості для отримання освіти для всіх без дискримінації». Анджело Гавриелатос із Інтернаціоналу освіти пояснює: «Факти очевидні. Зростаюча комерціалізація та приватизація освіти підриває право на якісну освіту. Не можна дозволити, щоб уряди забували про свої зобов'язання забезпечити якісну державну освіту для кожної дитини. Як визнано в договорах з прав людини, освіта є фундаментальною основою гідного життя і повинна бути належним чином захищена» [115].

Наступним потужним структурним підрозділом ООН, що забезпечує права людини у сфері освіти, є Комітет ООН з прав людини (далі – Комітет). Цей орган є організацією, яка складається з 18 незалежних експертів, які здійснюють моніторинг виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права країнами-учасницями (далі – Пакт). Комітет відповідає за нагляд за реалізацією цього Пакту, який є одним з ключових міжнародних документів у сфері прав людини. Комітет оцінює доповіді про виконання Пакту, які подаються країнами-учасницями, складає коментарі до Пакту («зауваження загального порядку») і висловлює за скаргами держав і приватних осіб про порушення Пакту країнами, які ратифікували Перший факультативний протокол до Пакту, міркування. Члени комітету мають право висловлювати особливі думки, що додаються до міркувань.

Наприклад, під час майбутньої 145-ї сесії (13 жовтня 2025 р. – 7 листопада 2025 р.) згідно із порядком денним Комітет має заслухати державні доповіді кількох держав про стан виконання положень Пакту. Стосовно Республіки Молдова попередньо до неї Комітетом був надісланий перелік питань до

звітності. Перелік складається з 24 пунктів. В останньому пункті під назвою «Права меншин» (стаття 27 Пакту) пропонується відповісти на такі питання: «Please provide information on measures taken to ensure that ethnic, linguistic and religious minorities, including Roma, are adequately represented in elected bodies and public authorities, and are able to meaningfully participate in the conduct of public affairs. Please indicate steps taken to ensure that minorities are able to effectively access public services, including measures taken to strengthen access to education in minority languages and to ensure that language is not a barrier to accessing higher education. Please report on progress achieved in addressing the marginalization of the Roma community and guaranteeing the rights of all minorities, including through implementation of the National Programme of Support for the Roma Population 2022–2025 and the Programme on the Implementation of the Strategy for Consolidation of Inter-ethnic Relations in the Republic of Moldova 2017–2027» [116, п. 24].

Як бачимо, серед інших Молдові пропонується відповісти та надати інформацію на питання про заходи, вжиті для забезпечення ефективного доступу меншин до державних послуг, включаючи заходи, вжиті для розширення доступу до освіти мовами меншин, та для забезпечення того, щоб мова не була перешкодою для доступу до вищої освіти.

До основних міжнародних організацій, що опікуються правами людини на освіту відносяться Рада Європи, ЮНІСЕФ, ЄСПЛ, Організація з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітня асоціація «ШКОЛА – територія миру», різні фонди та організації, які працюють у сфері захисту дітей та молоді, як-то Amnesty International, Європейська асоціація вищих навчальних закладів, Європейський студентський союз тощо.

В ряді міжнародних договорів та у власних ініціативах держав-членів Ради Європи (РЄ), зазначено, що РЄ як міжнародна організація, повинна активно сприяти забезпеченню права людини на освіту, підтримувати розвиток освіти з прав людини, пропагувати побудову демократичного громадянства, а також сприяти впровадженню у життя положень

Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), визначальним з яких є право на освіту.

Ключовим документом РЄ є «Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини» (2010 р.), яка визначає головні напрями діяльності та спонукає держави-члени до дій щодо поширення позитивних практик і підвищення стандартів освіти у Європі та поза її межами.

У Хартії зазначається, що викладені в неї завдання, принципи та політика освіти повинні застосовуватися з належною повагою до конституційних структур кожної держави-члена, використовуючи відповідні для цих структур засоби [117].

Важливим документом РЄ є Європейська соціальна хартія (далі - Хартія), як була відкрита для підписання державами-членами 18 жовтня 1961 року, а у 1996 році їй було надано нового імпульсу, тобто вона була переглянута [118]. Стосовно права людини на освіту у Хартії зазначено, що мінімальний вік прийняття на роботу дітей та підлітків становить 15 років, за винятком тих, які залучаються до виконання робіт, визнаних легкими роботами, які не завдають шкоди здоров'ю дітей, їхній моралі або освіті (п.1, ст. 7); заборонити застосування праці осіб, які ще здобувають обов'язкову освіту, на роботах, що можуть порушити процес їхнього повного навчання (п.3, ст. 7); започаткувати професійно-технічну підготовку або сприяти професійно-технічній підготовці всіх осіб, включаючи інвалідів, а також створити умови для доступу до вищої технічної та університетської освіти виключно на основі особистих здібностей (п. 1, ст. 10); вжити необхідних заходів для забезпечення особам з інвалідністю орієнтування, освіти та професійної підготовки, коли це можливо, у межах загальних програм або, коли це видається неможливим, у державних або приватних спеціалізованих закладах (п.1, ст. 15); вжити заходів для забезпечення дітям і підліткам, з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків, догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема

шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, достатніх та адекватних для досягнення цієї мети (п.1 а), ст. 17) тощо.

Міжнародна організація ЮНІСЕФ (United Nations International Children's Emergency Fund), будучи дитячим фондом ООН, працює для захисту прав та підтримки дітей у всьому світі. ЮНІСЕФ допомагає дітям у сфері освіти, охорони здоров'я, води та санітарії, а також захищає їх від насильства та експлуатації. ЮНІСЕФ активно працює для забезпечення права на освіту для кожної дитини, особливо в умовах конфліктів та криз. Вони надають допомогу в поверненні дітей до навчання, підтримують освіту онлайн та у громадах, забезпечують безпечні умови навчання та допомагають сім'ям покривати витрати на освіту.

ЮНІСЕФ спільно з управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) підтримує сім'ї з дітьми через програму «Грошова допомога на розвиток та освіту дитини».

Мета Програми: надання підтримки для покриття витрат на освіту та догляд за дітьми, у вигляді грошових виплат, спрямованих на полегшення доступу до навчання та догляду за дітьми для всіх дітей віком від 0 до 17 років, які не отримують дитячу допомогу. Ця грошова допомога має на меті допомогти з витратами, пов'язаними зі школою, такими як: основне шкільне приладдя, шкільне харчування, транспортні витрати, позакласні заходи та/або облаштування дитячого простору для навчання. Грошову допомогу можуть отримати усі біженці (включаючи бенефіціарів тимчасового захисту), шукачі притулку та особи без громадянства, якщо вони є батьками або опікунами дитини [119].

Прикладом діяльності ЮНІСЕФ в Україні є її ініціатива із МОН України «Спільно до навчання», щоб підтримати дітей у новому навчальному році. Ініціатива спрямована на захист прав кожної дитини, створення можливостей для безперервного навчання навіть під час війни та підтримки освітнього процесу в навчальному році. У межах ініціативи зосередяться на освітньому процесі у школі (там, де це буде безпечно), онлайн та на рівні громади, щоб

надати додаткові можливості для взаємодії. «Спільно до навчання» передбачає підтримку освіти за трьома ключовими напрямками:

1. Надання дітям і вчителям інструментів та матеріалів, які необхідні для безперешкодного доступу до якісної, безпечної та орієнтованої на дитину освіти.

2. Створення безпечного освітнього середовища за допомогою ремонтування та обладнання приміщень під бомбосховища у школах.

3. Зміцнення емоційної стійкості дітей та їхніх сімей, що допоможе їм впоратися із труднощами та покращить їхній добробут [120].

Говорячи про міжнародні структури щодо захисту прав людини на освіту не можна залишити поза увагою рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Судова практика ЄСПЛ у сфері права на освіту включає низку важливих рішень щодо захисту цього права та його обмежень, зокрема, щодо мовної освіти, інклюзивної освіти та участі батьків у вихованні дітей. ЄСПЛ підкреслює, що право на освіту є фундаментальним, але не абсолютним, і може підлягати обмеженням, якщо вони відповідають законним цілям та не порушують суть права.

Так, науковиця А. А. Біла-Кисельова, проаналізувавши одинадцять рішень ЄСПЛ, дійшла до висновку, що національним судам під час розгляду справ, пов'язаних із порушенням права на освіту, варто враховувати розвиток міжнародного і європейського права за допомогою досягнення консенсусу в питаннях мови, освіти, навчання, які демонструє ЄСПЛ. Варто звертати, на думку науковиці, увагу на те, що Суд у тлумаченні загальних норм права неодноразово спирався на міжнародно-правові документи, які стосуються прав національних меншин, прав дитини, а також прав осіб з інвалідністю, використовувати ці міжнародні документи у зв'язку із сучасною ситуацією, що склалася в Україні [121].

Рішення суду у сфері захисту права на освіту, як зазначає Т. В. Коваль, стосуються різних аспектів освітнього процесу, зокрема мови викладання, відсутності дискримінації, поваги до релігійних і світоглядних переконань

тощо. Важливо, що ЄСПЛ не прагне до уніфікації освітнього законодавства різних країн. Розглядаючи кожну справу, він враховує конкретні умови, за яких має бути реалізовано право на освіту, що й робить напрацьований ним досвід завжди актуальним та необхідним для вивчення [122, с. 79 - 80].

Дійсно, рішення ЄСПЛ є суттєвим орієнтиром та аргументом для прийняття справедливих рішень по справах, що розглядаються у національних судових органах стосовно порушених прав людини на освіту.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) активно займається питаннями освіти та розвитку. Її позиція щодо права на освіту є важливою для багатьох країн, зокрема й України. ОЕСР акцентує на необхідності забезпечення якісної, доступної та безкоштовної освіти, а також на важливості інвестицій у освіту, щоб досягти сталого розвитку та підвищити конкурентоспроможність.

ОЕСР, у своєму документі «Consumer Education: Policy Recommendations of the OECD's Committee on Consumer Policy» при дослідженні споживчої освіти у країнах-членах Європейського Союзу, розглядала такі форми освіти: 1) формальна освіта (освіта, яка забезпечується шляхом проведення навчальних занять в навчальних закладах); 2) неформальне навчання (освіта, яка забезпечується шляхом проведення позакласних заходів в навчальних закладах); 3) інформальне навчання (освіта, яка забезпечується шляхом отримання досвіду поза навчальними закладами); 4) цільова освіта (освіта, яка фокусується на конкретних питаннях або групах); 5) освіта впродовж життя (освіта, яка охоплює мінливі освітні потреби споживачів на різних етапах життя) [123, с. 4].

Як зазначає науковець Р. В. Пожоджук, перелічені у вище наведеному документі ОЕСР форми освіти загалом повинні забезпечувати право на споживчу освіту, де фактично перша форма безпосередньо пов'язана із забезпеченням державою, а друга і третя форми можуть як бути забезпеченими безпосередньо державою, так і іншими суб'єктами без її участі [124, с. 273].

До речі, визначені у документі ОЕСР форми (види) освіти розкрито у статті 8 під назвою «Види освіти» Закону України «Про освіту» [83].

Всесвітня асоціація «Школа – територія миру», Федерація всесвітнього миру (ФВМ) – міжнародна громадська організація, створена з метою побудови миру в усьому світі, де всі будуть жити у гармонії, співпраці та загальному добробуті. Головними цілями ФВМ є:

- сприяння встановленню партнерських відносин між урядами, громадськими організаціями, представниками різних релігій, з метою розвитку суспільства у відповідності до універсальних цінностей людства;
- співпраця з ООН;
- міжнародна та міжрелігійна співпраця;
- встановлення культури миру через освіту, спорт, культуру, ЗМІ та допомогу іншим;
- запобігання конфліктам;
- створення міцних сімей, як вклад кожного у справу встановлення миру;
- виховання характеру впродовж усього життя [125].

«Міжнародна амністія» (англ. – Amnesty International, AI) – неурядова організація, яка була заснована у 1961 році в Британії. Основною метою AI є досліджування стану та збір інформації щодо порушення прав людини. На підставі аналізу зібраної інформації AI здійснює заходи щодо запобігання грубим порушенням прав людини, а також допомагає тим, чий права було порушено. AI захищає також право людини на освіту, вважаючи його фундаментальним правом людини. Організація активно виступає проти порушень цього права, зокрема, в контексті російської агресії в Україні. Яскравим прикладом сучасної діяльності AI є критика дій РФ щодо спроби незаконної ідеологічної обробки школярів і школярок у Росії та на окупованих Росією українських територіях. AI наголосила, що новий підручник з історії, у якому, з-поміж іншого, виправдовується російська агресивна війна в Україні, як правомірний акт самозахисту, та порушуються права дітей на належну і якісну освіту, є небезпечною спробою ідеологічної

обробки майбутніх поколінь. Підручник рясніє офіційними кліше російської пропаганди та намагається виправдовувати незаконні дії Росії, від анексії Криму у 2014 році до повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році. За словами Анни Райт, дослідниці AI у регіоні Східної Європи та Центральної Азії, «цей підручник приховує правду та неправильно представляє факти стосовно грубих порушень прав людини й злочинів за міжнародним гуманітарним правом, скоєних російськими військами проти українців і українок. Ідеологічна обробка дітей на вразливій стадії їхнього розвитку – цинічна спроба викоринити українську культуру, спадок та ідентичність, а також порушення права на освіту» – заявила Анна Райт [126].

Європейська асоціація університетів (European University Association, EUA) – міжнародна організація, яка об'єднує вищі навчальні заклади з різних європейських країн. Вона має на меті сприяти співпраці та обміну досвідом між університетами, а також впливати на європейську політику у сфері вищої освіти та науки. Об'єднує понад 850 вищих навчальних закладів з 47 країн Європи. Членами Асоціації є університети, національні асоціації ректорів та інші організації, що працюють у сфері вищої освіти та науки. EUA також співпрацює з іншими європейськими та міжнародними організаціями. Основні напрями діяльності: співпраця та обмін досвідом; розробка та реалізація політики вищої освіти та науки; сприяння глобальному сталому розвитку; дослідження, аналіз та моніторинг політики у сфері вищої освіти, а також напрацювання пропозицій для європейських установ.

Європейський студентський союз (The European Students 'Union – ESU) – організація, що об'єднує 44 національні студентські союзи (NUS) з 40 країн. Метою ESU є представлення та просування освітніх, соціальних, економічних та культурних інтересів студентів на європейському рівні перед усіма відповідними органами, зокрема перед Європейським Союзом, Групою подальших дій Болонського процесу, Радою Європи та ЮНЕСКО. Через своїх членів ESU представляє майже 20 мільйонів студентів у Європі [127].

Серед наднаціональних (міжнародних) організацій та програм, які задіяні у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти, можна назвати такі: INQAAHE (International Network for Quality Assurance in Higher Education), ENAQ (European Network for Quality Assurance), CEE Network (Network of Central and Eastern European Quality Assurance Agencies in Higher Education), які окликані створювати єдині механізми оцінювання і акредитації для підвищення якості освітніх послуг; ENIC Network (мережа національних інформаційних центрів академічного визнання і мобільності під егідою Ради Європи і ЮНЕСКО) та NARIC Network (Мережа національних академічних інформаційних центрів Європейської комісії), які були створені для поліпшення процесу визнання кваліфікацій і розширення мобільності; міжнародна програма обміну студентами SOCRATES/ERASMUS та розвитку і реструктуризації систем вищої освіти країн Центральної і Східної Європи, а також країн СНД та Монголії TEMPUS/TACIS [128, с. 123 - 124].

2.2. Аналіз сучасних форм та механізмів міждержавної співпраці у сфері освіти.

У міру розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини на освіту зміцнюються та удосконалюються форми та механізми міждержавної співпраці, бо у вузьких національних рамках без врахування позитивного закордонного досвіду, без знання передових освітянських технологій неможливо побудувати сучасну розвинуту освітню систему в окремо взятій державі, яка б відповідала якісним світовим характеристикам та була б спроможною задовольнити зростаючі потреби бажаючих отримати необхідні знання та певну кваліфікацію за фахом.

Завдяки інтернаціоналізації вищої освіти вже стало масовим соціальним явищем, коли людина поряд із отриманням першої вищої освіти в рідній країні намагається одержати другу й, навіть, третю освіту в іншій державі, роблячи тим самим гарантію того, що вона не залишиться без роботи та коштів до

існування у форс-мажорних обставинах. До того ж можливість почерпнути додаткові знання в іншій країні суттєво підвищує можливості людини залишитися серед тих, хто буде спроможний пристосуватися до будь-яких мінливих ситуацій у сучасному складному житті. До речі, як зазначає науковиця О. Ю. Красовська, студенти здобувають вищу освіту в зарубіжних країнах, а застосовують отримані знання, працюючи у міжнародних компаніях по всьому світу. Європейський Союз розробив спеціальні стипендії і програми, стимулюючі студентів вчитися за межами своєї країни. У провідних ВНЗ Великобританії, США, Канади до 80% студентів – іноземні громадяни [129, с. 4].

Розв'язання глобальних економічних проблеми з часом все більше потребує наповнення всіх сфер виробництва підготовленими та освіченими кадрами, без яких жодна країна не в змозі протистояти жорсткій конкуренції, особливо у створення сучасних проривних інноваційних технологій, що також підштовхує шукати шляхи підвищення рівня освіти поза межами встановлених окремою державою рамок.

На порядку денному сучасного розвитку світового суспільства вже давно постало питання отримання людиною освіти протягом всього життя. І це все має бути врегульовано правовими нормами з урахуванням міжнародно-правових стандартів. Не може бути штучно створених ким-небудь меж і перешкод у здобутті знань, у тому числі й в межах національних кордонів, а правова норма повинна повністю цьому сприяти, бо право на освіту, як було зазначено в попередніх підрозділах, є одним із основних та гарантованих конституційними законами.

Міжнародна (міждержавна) співпраця в освіті є перманентним об'єктивним процесом, що регулюється нормами та принципами міжнародного права, постійно розвивається та ускладнюється, в якому різні країни об'єднують свої зусилля, набутий досвід для досягнення спільних освітніх цілей. Вона може включати різні напрями, починаючи від простих форм (наприклад, обмін студентами та викладачами), та закінчуючи більш

складними (наприклад, спільні дослідницькі проекти, розвиток спільних освітніх програм та стандартів, а також обмін досвідом та найкращими практиками тощо).

На теперішній час не існує загальної класифікації елементів або напрямів міжнародної співпраці у сфері освіти, але початкові кроки вже промальовуються. Так, на сайтах Міністерства освіти і науки України (далі – МОН України) стосовно міжнародної співпраці визначено два підходи або дві групи напрямів. *Перша група*: Євроатлантична інтеграція; Європейська інтеграція; Двостороння співпраця; Декларація про безпеку шкіл; Міжнародна технічна допомога (МТД); Освітній дайджест: регулярний огляд політик та досягнень у сфері освіти України; Партнери з розвитку; Підтримка освіти і науки України під час війни; Співпраця з міжнародними організаціями; Стипендійні можливості [130].

Друга група: Міжнародні освітні проекти; Можливості отримання освітнього гранту; Двостороння співпраця; Співпраця з міжнародними організаціями; Міжнародні наукові проекти; Проекти, що підтримуються урядовими донорами та агентствами розвитку; Міжнародна технічна допомога (МТД); Україна: підтримка освіти та науки у воєнний час [131].

Не дивлячись на деякі поодинокі схожі напрями, дві вище зазначені групи сформовані МОН України за кардинально різними підходами.

Аналізуючи наукові напрацювання та практику міжнародної співпраці у сфері освіти країн-членів ЄС, у тому числі й України, можна визначити третю групу, до якої доцільно включити такі напрями: Обмін студентами та викладачами; Спільні дослідницькі проекти; Розробка спільних освітніх програм та стандартів; Обмін досвідом та найкращими практиками; Участь у міжнародних проектах; Залучення інвестицій у розвиток освіти тощо.

Отже, форм та напрямів міжнародної освіти існує доволі багато. Для дослідження всієї сукупності необхідна окрема фундаментальна наукова праця на рівні дисертації. У даному підрозділі ми обмежимося лише деякими.

Попередньо треба зазначити, що на міжнародну співпрацю дуже серйозно впливає процес інтернаціоналізації вищої освіти, який приймає у XXI столітті нові риси і зазнає зміни. До таких змін, на думку дослідниці О. Ю. Красовської, відносяться:

- зміна мотивів інтернаціоналізації – від культурних і освітніх до економічних. Ці економічні мотиви можуть бути як короткостроковими (прагнення ВНЗ отримати додатковий дохід від плати іноземних студентів за своє навчання), так і довгостроковими (встановлення партнерських відносин між регіонами і підготовка робочої сили і фахівців відповідної кваліфікації);

- розвиток і зміцнення конкурентного міжнародного ринку освітніх послуг. Транснаціональна освіта перетворюється на крупний бізнес, що використовує зарубіжні і офшорні кампуси, франчайзинг і дистанційне навчання. Ці нові методи пропозиції освітніх послуг ставлять питання про контроль якості освіти, що надається з-за кордону або по комп'ютерних мережах, а також питання захисту і безпеки інформації;

- на вищу освіту впливає процес глобалізації економіки. Регіональні і глобальні договори й альянси стимулюють мобільність професійних послуг і фахівців так само, як рух товарів, капіталу і громадян через національні кордони. Виникають міжнародні системи ліцензування й акредитації як засіб зміцнення міжнародної мобільності фахівців. Лібералізація торгівлі все більше виявляється і в торгівлі освітніми послугами. Вимоги відкритості ринків освітніх послуг, ставлення до зарубіжних провайдерів так само, як і до національних, важко вписується в національні системи регулювання освіти;

- змінюється і роль уряду в регулюванні вищої освіти. В багатьох країнах це регулювання зменшилося останніми роками, посилені автономія і незалежність ВНЗ, використовуються ринкові механізми регулювання. Загострення конкуренції, глобалізація економіки і скорочення державного фінансування спонукають вищі навчальні заклади розширювати свою діяльність за національні кордони;

- змінюються профіль і вік студентів. Створення інформаційного суспільства і завдання безперервної освіти привели як на національному, так і на європейському рівнях, а також на міжнародному рівні до більшої різноманітності в освітніх програмах, більшій гнучкості у термінах і завданнях освіти, включаючи оцінку попередньої освіти, перерахування кредитів тощо [129, с. 15 - 16].

Отже, суто економічні інтереси та отримання суттєвого прибутку, коли «транснаціональна освіта перетворюється на крупний бізнес» завдяки поширеній «торгівлі освітніми послугами», штовхають суб'єктів надання освітянських послуг стрімко налагоджувати міждержавні зв'язки, щоб випередити конкурентів та зайняти вільні ринкові ніші в цьому привабливому бізнесі, що енергійно розвивається.

Механізми міждержавної співпраці у сфері освіти чітко відображається у чинних міжнародних угодах, деклараціях, договорах, меморандумах, програмах тощо. До речі, Одеський державний університет внутрішніх справ тільки у 2022 році уклав угоди, меморандуми та протоколи із п'ятьма закордонними навчальними закладами, у тому числі із E-SCIENCE SPACE – консалтинговою компанією в сфері публікаційної діяльності: «During 2022, the following agreements were concluded on the cooperation of OSUIA with foreign institutions of higher education, in particular: 1) Memorandum on cooperation between OSUIA and E-SCIENCE SPACE; 2) Memorandum on cooperation between OSUIA and the Higher School of Management in Warsaw; 3) Agreement on cooperation between OSUIA and Batumi State University named after Shota Rustaveli; 4) Protocol on cooperation between OSUIA and the University of Administrative Service in Bavaria; 5) Agreement on cooperation between the OSUIA and the Academy of the Ministry of Internal Affairs (Republic of Bulgaria); 6) Agreement on cooperation between the OSUIA and the State Police College of Latvia» [132, с. 250].

Проаналізуємо деякі з них з позиції визначення механізмів міждержавної співпраці у сфері освіти.

Почнемо із *міждержавних декларацій* у сфері освіти, які є документами про визначення основних принципів, цілей та напрямків співробітництва між державами в галузі освіти. Вони може містити зобов'язання сторін щодо забезпечення якості та доступності освіти, підтримки інновацій, обміну досвідом та інших питань.

Яскравим прикладом подібного міжнародного документу може слугувати «Інчхонська декларація: концепція розвитку освіти до 2030 року» (далі – Декларація), де визначені спільні принципи і наміри між державами-підписантами. Вона містить положення про співпрацю, взаємодію, політичні, економічні, соціальні та інші сфери, що цікавлять учасниць у сфері освіти, а саме:

- забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти та створення можливостей для навчання протягом усього життя для всіх;

- надання 12-річного безкоштовного, фінансованої державою освіти, забезпечуючи доступ до рівноправного якісній початковій та середній освіті, причому тривалість обов'язкової освіти, що забезпечує відповідні результати навчання, має становити не менше дев'яти років;

- зобов'язання щодо боротьби з усіма формами відчуження та маргіналізації, нерівноправності та нерівності в галузі доступу, участі та результатів навчання; жодна мета у сфері освіти не повинна вважатися досягнутою, доки вона не досягнута всіма;

- визнання важливості гендерної рівності у забезпеченні права на освіту для всіх;

- створення можливостей якісного навчання на протягом усього життя для всіх, у всіх структурах та на всіх рівнях освіти тощо [133].

Отже, у Декларації визначено загальні принципи та напрями механізму міжнародної співпраці у сфері освіти як правило на тривалу перспективу.

Тепер перейдемо до *угод* міждержавної співпраці у сфері освіти. Наприклад, 22.10.2024 року була підписана Угода між Кабінетом Міністрів

України та Урядом ФРН про співробітництво у сферах науки, технологій, інновацій та вищої освіти (далі – Угода).

Особливістю Угоди є те, що вона широко визначає, крім інших питань, форми, засади та види співробітництва. Стосовно сфери освіти до форм співробітництва віднесено такі:

- обмін і взаємне відрядження спеціалістів, експертів для реалізації програм;
- спільна організація та проведення семінарів, конференцій, симпозіумів та інших заходів;
- реалізація спільних проектів у сферах вищої освіти;
- підтримка програм у сфері вищої освіти;
- розвиток партнерства та прямого співробітництва між закладами вищої освіти [134, ст. 3].

Засадами співробітництва визначено:

- взаємна користь завдяки урівноваженню переваг;
- спільне фінансування заходів співробітництва в рамках наявних можливостей;
- взаємне запрошення для участі в заходах співробітництва;
- справедливе й належне ставлення до учасників;
- завчасний обмін інформацією, що може стосуватися заходів співробітництва;
- залучення третіх осіб до заходів співробітництва [134, ст. 4].

Видами співробітництва є:

- будь-які заходи, що сприяють просуванню спільних цілей у сферах вищої освіти;
- укладання окремих домовленостей, зокрема, фахових домовленостей, що регулюють питання тематики, форм і фінансових умов проведення спільних науково-дослідних робіт, поводження із правами інтелектуальної власності та правилами користування спільними науково-технічними об'єктами [134, ст. 5].

Як бачимо, форми, засади та заходи співробітництва відображають широкий спектр складових механізму міжнародної співпраці двох держав.

Тепер звернемося до такої форми міжнародного співробітництва як *меморандум*. У якості прикладу візьмемо Меморандум між Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України та Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Об'єднаних Арабських Еміратів про співробітництво в галузі вищої освіти і наукових досліджень 2012 року (далі – Меморандум).

У Меморандумі визначено принципи співпраці, до яких належать принципи паритетності і взаємної вигоди [135, ст. 1].

Напрями співробітництва:

- обмін досвідом у сфері реалізації освітньої політики та забезпечення якості освіти;

- сприяння викладанню української та арабської мов, включаючи обмін досвідом з мовознавства;

- обмін досвідом в сфері педагогіки і викладання, підготовка спільних видань спеціалізованих навчальних матеріалів;

- сприяння обміну між вищими навчальними та науково-дослідними установами відповідно до узгоджених програм;

- сприяння співробітництву у сфері акредитації вищих навчальних закладів та забезпечення якості освіти [135, ст. 1].

Якщо порівняти наведені вище два міжнародних документи (Угоду та Меморандум), то стає зрозумілим, що, незважаючи на різні їх форми, за змістом та визначеними механізмами співпраці вони майже не відрізняються та передбачають, в цілому, перелік однакових заходів у вигляді широких можливостей до застосування. Отже, за юридичною силою обидва документи не відрізняються та підлягають виконанню сторонами. У той же час вони відрізняються від Декларації, яка визначає найзагальніші напрями та принципи, охоплює значну кількість держав-підписантів та розрахована на тривалу перспективу.

Договори, як форма встановлення механізмів міждержавної співпраці у сфері освіти, зустрічаються досить рідко. Прикладом може слугувати Договір між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері науки і технологій від 1993 року (далі – Договір), у якому зазначається, що з метою здійснення науково-технічного співробітництва Договірні Сторони сприятимуть, в разі необхідності, укладанню угод між державними та відомствами, науково-дослідними інститутами, вищими навчальними закладами, підприємствами та іншими організаціями як у формі окремих проектів, так і у формі довгострокових програм [136, ст. 4]. Отже, у Договорі визначається правова можливість укладання, у разі необхідності, угоди між вищими навчальними закладами стосовно міждержавної співпраці у сфері освіти.

Говорячи про *міжнародні протоколи* у сфері освіти, то на відміну від інших форм міжнародних документів вони є комплексом керівних вказівок, що визначають кращі практики для документування процесів в освіті або встановлюють конкретні кількісні показники та терміни щодо взаємного обміну студентами або встановлюють стипендій або визначають розробку програм навчання тощо з метою забезпечення єдиного підходу до документації, обробки матеріалів, використання електронних навчальних матеріалів тощо. Прикладом міжнародного протоколу може слугувати Протокол про співробітництво у сфері освіти та науки між Міністерством освіти і науки України та Міністерством людських ресурсів Угорщини на 2015-2017 роки [137], де визначається таке:

– щорічно на конкурсній основі здійснювати на основі взаємності обмін науковцями для проведення науково-дослідної роботи загальним терміном до 10 місяців. Мінімальний термін одного відрядження становитиме не менше одного місяця (стаття 1);

– щорічно надавати на основі взаємності 3 стипендії (по одному місяцю кожна) для обміну досвідом та підвищення кваліфікації викладачів україністики та гунгарології (стаття 3);

– щорічно надавати на основі взаємності 5 місць терміном на 2-4 тижні для студентів та викладачів вищих навчальних закладів, які займаються україністикою та гунгарологією, для участі в роботі літніх мовних курсів (літніх університетів) (стаття 4);

– сприяти на взаємній основі вивченню та викладанню української мови в Угорщині та угорської мови в Україні і прийняттю викладачів цих мов у таких навчальних закладах (далі йде перелік вищих навчальних закладів двох країн) (стаття 7) тощо.

Насамкінець, міжнародні документи, що встановлюють механізми міжнародного співробітництва у сфері освіти, можуть прийматися у вигляді програм, у яких визначаються правила та умови співпраці між різними країнами або організаціями. Такі програми можуть включати фінансування, обмін студентами та викладачами, спільні дослідницькі проекти тощо.

У якості прикладу можна навести Програму співробітництва між Міністерством освіти і науки України та Міністерством науки, освіти та молоді республіки Хорватія у сфері науки та технологій від 11.09.2024 року, де визначено шляхи співпраці, а саме:

- a) укладання програм та проектів науково-технологічного розвитку у взаємно узгоджених сферах;
- b) обмін науковцями, дослідниками та експертами;
- c) обмін науково-технічною інформацією та документацією;
- d) погодження тимчасового користування приміщень, наукового обладнання та витратних матеріалів, необхідних для здійснення співробітництва;
- e) організація спільних наукових конференцій, симпозіумів, семінарів, практикумів, виставок;
- f) створення спільних науково-дослідних центрів і тимчасових наукових та дослідницьких груп;
- g) інші форми науково-технічного співробітництва, взаємно погоджені сторонами [138, ст. 2].

Говорячи про *програми* як міжнародні документи, що встановлюють механізми співпраці у сфері освіти, неможливо не сказати про Програму Європейського Союзу «ЕРАЗМУС+», яка підтримує проекти партнерства, заходи і мобільність у сфері освіти, підготовки, молоді і спорту. 25 березня 2021 р. Європейська Комісія офіційно оголосила про відкриття нового етапу Програми Еразмус+ на 2021-2027 рр. Завдяки бюджету понад 26 мільярдів євро, нова Програма буде не лише міжнародною, але й більш інклюзивною, цифровою та екологічною. «Еразмус+» на 2021-2027 рр. підтримуватиме викладання, навчання та проведення досліджень з питань європейської інтеграції, зокрема щодо майбутніх викликів та можливостей Європейського Союзу. Разом з понад 150 країнами світу, Україна є однією з країн-партнерів (Partner Countries) Програми «Еразмус+» [139].

Для заснування Програми «Еразмус+» Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу прийняли Регламент, у якому зазначено таке:

– Програма повинна включати сильний міжнародний вимір, особливо щодо вищої освіти, щоб не лише підвищити якість європейської вищої освіти для досягнення ширших цілей ЕТ 2020 та привабливості Союзу як місця навчання, але й сприяти взаєморозумінню між людьми та зробити внесок у сталий розвиток вищої освіти в країнах-партнерах, а також у їх ширший соціально-економічний розвиток, зокрема шляхом стимулювання «циркуляції мізків» через заходи мобільності з громадянами країн-партнерів [140, п. 8];

– для підтримки мобільності, рівності та високого рівня навчання, Союз повинен створити на пілотній основі *Механізм гарантування* студентських позик, щоб дозволити студентам, незалежно від їхнього соціального походження, здобувати ступінь магістра в іншій країні, для якої відкрита участь у Програмі («Країна Програми»). *Механізм гарантування* студентських позик повинен бути доступним для фінансових установ, які погоджуються пропонувати позики на магістерське навчання в інших країнах Програми на вигідних для студентів умовах [140, п. 11];

– для кращого вирішення проблеми безробіття серед молоді в Союзі особливу увагу слід приділяти транснаціональній співпраці між вищими та професійно-технічними навчальними закладами та підприємствами з метою покращення працевлаштування студентів та розвитку підприємницьких навичок [140, п. 14];

– для покращення доступу до Програми, гранти на підтримку мобільності осіб повинні бути скориговані з урахуванням витрат на проживання та існування в країні перебування. Відповідно до національного законодавства, держави-члени також слід заохочувати до звільнення цих грантів від будь-яких податків та соціальних зборів [140, п. 40].

У статті 10 Регламенту визначено напрями діяльності щодо реалізації програми Жана Моне (одна з освітніх програм Європейського Союзу, мета якої полягає в підвищенні рівня знань та поінформованості суспільства в ЄС та поза його межами з питань європейської інтеграції, через стимулювання викладання, дослідницької діяльності з європейської інтеграції, зокрема стосунків ЄС з іншими країнами, та міжлюдського та міжкультурного діалогу), які спрямовані на:

– сприяння викладанню та дослідженням з питань європейської інтеграції в усьому світі серед фахівців-науковців, учнів та громадян, зокрема шляхом створення кафедр Жана Моне та інших академічних заходів, а також шляхом надання допомоги іншим заходам з розвитку знань у вищих навчальних закладах;

– підтримання діяльності академічних установ або асоціацій, що діють у сфері досліджень європейської інтеграції, та підтримувати знак Жана Моне за досконалість;

– підтримання установ, що прагнуть досягти мети, що відповідає європейським інтересам: Європейський університетський інститут Флоренції; Коледж Європи (кампуси в Брюгге та Натоліні); Європейський інститут державного управління (EIPA), Маастрихт; Академія європейського права, Трір; Європейське агентство з розвитку освіти для дітей з особливими потребами, Оденсе; Міжнародний центр європейської підготовки (CIFE), Ніцца;

– сприяння політичним дебатам та обміну думками між академічним світом та політиками щодо пріоритетів політики Союзу.

Механізм міжнародної співпраці у сфері освіти неможливий без впровадження в країнах-членах Програми інструментів прозорості та визнання Союзу. До таких інструментів відносяться: єдина рамка Союзу для прозорості кваліфікацій та компетенцій (Europass), Європейська рамка кваліфікацій (EQF), Європейська система переказу та накопичення кредитів (ECTS), Європейська система кредитів у професійній освіті та навчанні (ECVET), Європейська рамка забезпечення якості професійної освіти та навчання (EQAVET), Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти (EQAR) та Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти (ENQA) [140, ст. 9].

Отже, дослідження міжнародних документів, які містять визначення механізмів міжнародної співпраці у сфері освіти, показує, що, незважаючи на їх різноманітність за формами (декларації, угоди, меморандуми, договори, протоколи, програми), вони за змістом майже однакові та складають єдину нормативно-правову систему. Ця система постійно поповнюється новими елементами та надає можливість країнам-членам ЄС активно залучати до співпраці уряди, заклади освіти, громадські організації, впливових політиків та експертів для створення загального європейського освітянського середовища. Сукупність вже існуючих міжнародних документів є певною міжнародною правовою базою, якою можуть повністю скористатися ти, хто бажає отримати освіту в іншій країні ЄС. У найближчому майбутньому очікується значне розширення цієї міжнародно-правової бази, бо у геометричній прогресії підвищується інтерес широких верств населення ЄС до питань забезпечення права людини на освіту.

Розгляд питань сучасних форм та механізмів міждержавної співпраці у сфері освіти не можна вважати повноцінним, якщо не торкнутися проблеми протидії корупції, бо завдяки поширенню цього жахливого протиправного

соціального явища може суттєво постраждати весь механізм міжнародного співробітництва.

Розвиток міжнародно-правових стандартів щодо протидії корупції у сфері освіти здійснювався паралельно із розвитком міжнародних відносин в освітянській галузі. Як тільки надання освітянських послуг почало давати значний надприбуток відразу поширилася протиправна діяльність, яка не залишилася непомітною для фахівців міжнародного права. Останні чітко помітили загрозливі моменти для розвитку міжнародної співпраці у сфері освіти, якщо не розробити та не втілити у практичну діяльність попереджувальні та профілактичні правові заходи щодо протидії корупції. Ось чому з'явилися міжнародні документи, які містили узгоджені норми та принципи, спрямовані на боротьбу з цим негативним явищем.

Як влучно зазначають укладачі огляду «Модуль 9. Корупція у сфері освіти», «корупція в освіті може мати далекосяжні наслідки для суспільства – вона робить знання непотрібними, призводить до хибного застосування людських навичок в економіці, посилює соціальну нерівність і плекає ще більшу корупцію» [141, с. 7].

Міжнародними документами боротьби з корупцією у сфері освіти є, зокрема, Конвенція ООН проти корупції, Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією та Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією. Ці документи встановлюють стандарти та механізми для запобігання та боротьби з корупцією, а також сприяють міжнародному співробітництву у цій сфері.

Ключовими чинниками, що обумовлюють корупцію у сфері освіти, є такі:

– *Висока норма прибутку.* Люди сподіваються знайти високооплачувану роботу завдяки дипломам про освіту й деякі з них готові платити хабарі або бути причетними до інших корупційних практик, аби покращити інформацію про себе бодай на папері або отримати формальну освітню кваліфікацію.

– *Низька зарплата державних службовців та освітян.* У деяких країнах зарплата освітян не забезпечує навіть елементарних засобів до існування, або ж вона сприймається як несправедливо низька в порівнянні з навантаженням – усе це може призводити до того, що освітяни користуватимуться своїм службовим становищем для вимагання платежів та інших вигід.

– *Низький рівень етичних норм і верховенства права.* Там, де корупція є поширеною, значно послаблюється моральний опір участі в ній. Цей чинник ускладнює боротьбу з корупцією в багатьох галузях і країнах, у тому числі там, де тривають економічна криза або політичний перехідний період.

– *Складність освітнього процесу та відсутність прозорого управління.* Множинність цілей закладів освіти та надмірна централізація чи децентралізація процесів ухвалення рішень часто призводять до непрозорості інституційних правил стосовно бенефіціарів та громадськості в цілому. Підзвітність розподілено між багатьма бенефіціарами освіти та регуляторними органами, а отже незрозуміло, перед ким насправді несуть відповідальність школи та університети.

– *Масштаби і розподіл освітніх ресурсів.* Школи, персонал і супровідні адміністративні органи – це ресурси, які зазвичай поширюються «уздовж і поперек» цілих країн. Це ускладнює відстеження ресурсів і нагляд за потенційною корупційною поведінкою [141, с. 12 - 13].

Ось як визначає та пояснює причини корупції у сфері освіти науковиця Н. О. Максименцева, наводячи такі фактори:

– *Низька оплата праці викладачів:* Викладачі часто мають низькі заробітні плати та велике навантаження, що викликає спокусу заробляти додатково через академічну корупцію.

– *Недостатність можливостей для самореалізації:* Висококваліфіковані фахівці можуть відчувати обмеження в можливостях розвитку в університетському середовищі, що спонукає їх до незаконних дій.

– *Попит студентів на незаконні послуги:* Деякі студенти можуть шукати способи отримати високі оцінки чи дипломи без достатньої праці та зусиль, що спонукає викладачів до корупційних дій.

– *Деформація ринкових відносин:* Надмірна кількість випускників та низький попит на них на ринку праці можуть знижувати ринкову вартість вищої освіти, спонукаючи студентів та викладачів до корупції.

– *Бездіяльність студентів:* Деякі студенти можуть не відвідувати заняття або не намагатися здобути знання, що створює попит на корупційні послуги.

– *Деформація нормативної системи:* Незадовільна робота антикорупційних законів та внутрішнього контролю може сприяти безкарності корупційних дій.

– *Деформація ціннісної системи:* Знецінення моральних цінностей та низька цінність освіти та знань можуть зменшувати мотивацію до чесного навчання та викладання.

– *Особливості освітнього процесу:* Деякі аспекти навчання, такі як державне замовлення та суб'єктивне оцінювання, можуть створювати сприятливий ґрунт для корупційних практик у вищих навчальних закладах [142, с. 567].

Як бачимо, підходи щодо причин корупції у сфері освіти у двох джерелах, за деякими відзнаками, майже однакові.

Боротьба з корупцією у сфері освіти здійснюється із застосуванням різних заходів, аж до застосування сил та засобів правоохоронних органів. Але, на рівні інституційних та організаційно-адміністративних заходів до інструментів запобігання і виявлення корупції можна віднести такі: фізичні перевірки освітніх процесів; відстеження державних витрат; співставлення показників діяльності на основі звітності з реальними показниками; опитування з запитаннями про досвід корупції та інформування про неї тощо [141, с. 14 - 15].

На теперішній час повного або вичерпного переліку заходів протидії корупції у сфері освіти ані в міжнародно-правових джерелах, ані в

національних законодавствах не існує. Тому, необхідно наполегливо продовжувати науковий пошук дійсно ефективних та дієвих заходів протидії цьому негативному суспільному явищу.

2.3. Проблеми імплементації міжнародно-правових стандартів освіти у законодавство України.

На проголошеному Україною євроінтеграційному шляху вже багато імплементовано міжнародно-правових стандартів у різні сфери суспільного життя взагалі та забезпечення права людини на освіту зокрема.

Якщо проаналізувати українське законодавство, починаючи з моменту проголошення незалежності, можна уявити чітку закономірність удосконалення національної правової бази на освіту саме, в першу чергу, на підставі імплементації міжнародно-правових стандартів.

Наприклад, візьмемо Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року [143], у якому одразу бачимо знайомі нам формулювання з міжнародних джерел щодо доступності повної загальної середньої освіти: це і право на здобуття повної загальної освіти (стаття 6), і заборона дискримінації у сфері загальної середньої освіти (стаття 7), і забезпечення територіальної доступності (стаття 8), і забезпечення рівного доступу до здобуття повної загальної освіти (стаття 9), і побудова виховного процесу на загальнолюдських цінностях вільного демократичного суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина (стаття 15) тощо.

Перелічене дає підстави науковцям та фахівцям у сфері освітянської діяльності стверджувати, що Україні вдалося продемонструвати стійкість та відданість взятим на себе перед європейськими структурами зобов'язанням щодо реформування вищої освіти, попри усі виклики, пов'язані з війною. Цей факт відзначають також і в Єврокомісії, у звіті якого йдеться про те, що Україна «помірно підготовлена у сфері науки та досліджень і має певний рівень підготовки в освіті та культурі». Спостерігається значний прогрес України в реалізації реформ у рамках Болонського процесу, який має на меті

гармонізацію систем освіти країн Європи та створення єдиного європейського простору вищої освіти. Порівнюючи процеси реформування вищої освіти в Україні з аналогічними реформами, що відбуваються в таких країнах-кандидатах в члени Євросоюзу, як Албанія та Північна Македонія, фахівці наголошують, що нашій країні вдалося продемонструвати значний прогрес і за більшістю показників зайняти лідируючі позиції [144].

У той же час, констатується факт того, що далеко не все ще зроблено для досягнення європейських стандартів у забезпечення права людини на освіту. Так, В. Попко, професор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка зазначає, що в Україні все ще існують значні прогалини в реформуванні у вигляді недостатнього фінансування наукових досліджень, недостатній рівень інноваційності закладів вищої освіти, «відтоку мізків» – процесу міграції найкращих студентів та дослідників за кордон, незавершеність реформи управління університетам та певні обмеження університетської автономії [145].

Дійсно, багато чого зроблено, але й залишається багато того, що необхідно ще зробити для набуття дійсно світових та європейських стандартів у забезпеченні права людини на освіту.

В цьому сенсі привертають увагу нормативно-правові документи «Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» (далі – Концепція) та «Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації» (далі – Стратегія).

Метою Концепції є забезпечення проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти за такими напрямками:

– ухвалення нових державних стандартів загальної середньої освіти, розроблених з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;

- запровадження нового принципу педагогіки партнерства, що ґрунтується на співпраці учня, вчителя і батьків;
- підвищення мотивації вчителя шляхом підвищення рівня його оплати праці, надання академічної свободи та стимулювання до професійного зростання;
- запровадження принципу дитиноцентризму (орієнтація на потреби учня);
- удосконалення процесу виховання;
- створення нової структури школи, що дасть змогу засвоїти новий зміст освіти і набути ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;
- децентралізація та ефективне управління загальною середньою освітою, що сприятиме реальній автономії школи;
- справедливий розподіл публічних коштів, що сприятиме рівному доступу усіх дітей до якісної освіти;
- створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, вчителів і батьків;
- створення необхідних умов для навчання учнів безпосередньо за місцем їх проживання, зокрема у сільській місцевості, або забезпечення регулярного підвезення до шкіл [146].

У Концепції стосовно розроблення принципово нових державних стандартів загальної середньої освіти, які повинні ґрунтуватися на компетентнісному та особистісно-орієнтованому підході до навчання, враховувати вікові особливості психофізичного розвитку учнів, передбачати здобуття ними умінь і навичок, необхідних для успішної самореалізації в професійній діяльності, особистому житті, громадській активності, зазначається, що стандарти повинні ґрунтуватися на «Рекомендаціях 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року» [147].

Згідно із Концепцією до 2029 року передбачається, крім іншого, прийняти нові Закони України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», а також розробити та запровадити новий державний стандарт профільної освіти з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості, що сприятиме створенню передумов для скорочення тривалості (навантаження) бакалаврських програм вищої освіти в середньому на 45 кредитів.

У Стратегії зазначається, що інтеграція до європейського співтовариства потребує істотної перебудови усіх соціальних інституцій та процесів на нових, демократичних принципах, вільних від будь-якої форми дискримінації, зокрема за ознакою статі. Такою є політика держав - членів Європейського Союзу, які проголосили одним з основних засобів демократизації суспільства політику гендерного мейнстрімінгу (gender mainstreaming policy) як системну стратегію створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, подолання асиметрії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та дискримінації за ознакою статі в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Саме тому в контексті європейського спрямування розвитку українського суспільства особливої значущості набуває впровадження у сфері освіти принципів забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

У Стратегії сформульовано чотири стратегічних цілей, яких необхідно досягнути у сфері освіти до 2030 року:

Стратегічна ціль 1. Комплексне впровадження принципів, політики і заходів щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, поваги до людської гідності та недискримінації у нормативно-правових документах у сфері освіти як одне з ключових питань фундаментальних прав і пріоритетів у контексті євроінтеграції. Задля досягнення цієї цілі передбачається внесення змін до 45 нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої

та післядипломної освіти та діяльність органів управління освітою, та проведення гендерно-правової експертизи всієї існуючої нормативної бази.

Стратегічна ціль 2. Посилення ролі закладів освіти у координації дій суб'єктів реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти, запобігання та протидії насильству і дискримінації та вдосконалення освітнього процесу на засадах рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, поваги до людської гідності, недискримінації, інклюзивності та протидії насильству, зокрема за ознакою статі. Передбачається, крім іншого, розробити та прийняти 20 гендерно-чутливих політик та програм для формування недискримінаційного освітнього середовища.

Стратегічна ціль 3. Посилення компетенції і можливості професійної спільноти фахівчинь і фахівців з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, розширення міжнародного співробітництва у напрямі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Задля досягнення цілі, крім іншого, передбачається створити 12 ресурсних центрів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, розробити 30 освітніх програм з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків для стажування педагогічного та керівного персоналу закладів освіти.

Стратегічна ціль 4. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидія будь-якій дискримінації, впровадження практик інклюзивності у сфері освіти як основи для подолання наслідків військових дій і післявоєнної відбудови України. Для досягнення цілі, крім іншого, передбачається оновити майже 300 об'єктів освітньої інфраструктури з урахуванням недискримінаційного, інклюзивного, безбар'єрного підходу, а також вимог щодо безпеки, енергоефективності та до нової української школи [148].

До речі, орієнтирами з питань, що визначено у Концепції та Стратегії, була Резолюція ООН під назвою «Перетворення нашого світу: «Порядок

денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» (2015), у якій серед 17 Цілей сталого розвитку стосовно права людини на освіту визначено цілі № 4 «Якісна освіта» та № 5 «Гендерна рівність» [149].

Стосовно «Якісної освіти» визначено 8 завдань, а саме:

Завдання 1. Забезпечення доступу дітей до якісних послуг дошкільної освіти.

Завдання 2. Забезпечення доступу дітей та підлітків до якісної загальної середньої освіти.

Завдання 3. Зменшення освітніх втрат та освітніх розривів серед різних груп здобувачів освіти, що виникли, зокрема, у зв'язку з епідемією гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-COV-2 та збройною агресією Російської Федерації проти України.

Завдання 4. Забезпечення доступу населення до якісної професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти.

Завдання 5. Сприяння формуванню компетентностей, необхідних для професійної самореалізації населення.

Завдання 6. Створення у закладах освіти сучасного інклюзивного освітнього середовища.

Завдання 7. Забезпечення доступу дітей до позашкільної освіти.

Завдання 8. Сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності, зокрема шляхом впровадження програм громадянської освіти.

Стосовно «Гендерної рівності» сформульовано 7 завдань, а саме:

Завдання 1. Забезпечення реалізації ефективної державної політики у всіх сферах життєдіяльності суспільства для зменшення проявів нерівності жінок та чоловіків і недопущення дискримінації.

Завдання 2. Зниження рівня насильства за ознакою статі та домашнього насильства, забезпечення ефективного запобігання його проявам та надання своєчасної допомоги постраждалим.

Завдання 3. Розширення доступу населення до послуг із планування сім'ї та зниження рівня підліткової народжуваності.

Завдання 4. Забезпечення надання державної підтримки для розвитку інфраструктури дошкільної освіти та здійснення догляду за дітьми та членами сім'ї, які потребують сторонньої допомоги, а також заохочення до рівного розподілу домашньої роботи та такого догляду.

Завдання 5. Забезпечення рівних можливостей представництва жінок і чоловіків на вищих рівнях прийняття рішень у політичному та суспільному житті.

Завдання 6. Розширення економічних можливостей жінок.

Завдання 7. Забезпечення наскрізності принципів гендерної рівності в освіті.

Отже, цілі №№ 4 та 5 Резолюції ООН, які були включені в «Завдання та індикатори досягнення цілей сталого розвитку в Україні на період до 2030 року», наочно свідчать про те, що в Концепції та Стратегії вони, як міжнародно-правові стандарти, також біли включені та набули або набудуть розширеної конкретизації задля подальшої реалізації в прийнятих організаційних планах.

Дослідивши джерела, у яких містяться міжнародно-правові стандарти, та порівнявши їх із національним українським законодавством у сфері забезпечення права людини на освіту, можна стверджувати, що вітчизняний законотворець сумлінно намагався імплементувати норми та принципи міжнародного права по мірі їх прийняття та узгодження суб'єктами міжнародних відносин. Майже в кожному законодавчому та нормативно-правовому акті України стосовно освіти можна знайти віддзеркалення міжнародних стандартів. Тобто, серйозних проблем з імплементациєю немає.

Але, одна справа імплементувати міжнародні стандарти у вітчизняне законодавство, а зовсім інша – реалізувати його, щоб людина могла відчувати справжню охорону та захист права на освіту.

В цьому сенсі значну роль має грати публічна адміністрація, завдяки діям якої здійснюється реалізація прийнятих правових норм у сфері забезпечення прав людини на освіту.

У сучасному розумінні термін «публічна адміністрація» зводиться до сукупності публічних органів (державних і недержавних), які діють з метою забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства загалом.

Ось як публічну владу трактує науковець А. А. Приходько, посилаючись на розуміння категорії європейськими дослідниками. Публічну адміністрацію, на його думку, можна розглядати у трьох іпостасях: як сукупність органів, установ та організацій, які здійснюють адміністративні функції; як адміністративну діяльність, що здійснюється цією адміністрацією в інтересах суспільства та як сферу управління публічним сектором тією самою публічною адміністрацією [150].

Приблизно в тому ж ракурсі надається поняття публічній адміністрації в Рекомендаціях № R(84)15 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно публічно-правової відповідальності за спричинену шкоду, прийнятих 11 вересня 1984 року:

The term "public authority" means: a. any entity of public law of any kind or at any level (including state; region; province; municipality; independent public entity); and b. any private person, when exercising prerogatives of official authority [151].

Отже, публічна адміністрація відіграє ключову роль у реалізації права на освіту, оскільки, як зазначається у Загальній декларації прав людини (1948), саме вона визначає механізми управління та контролю в освітній сфері. Одним із основних напрямків діяльності публічної адміністрації є розробка освітньої політики, яка встановлює принципи рівного доступу до знань, стандарти навчання та державне фінансування.

Основними завданнями публічної адміністрації у сфері освіти є такі:

– Гарантування доступу до освіти – забезпечення рівного доступу до навчальних закладів незалежно від соціального статусу громадян.

– Регулювання навчального процесу – встановлення стандартів якості освіти, програм навчання, вимог до педагогічного складу.

– Фінансування освіти – виділення бюджетних коштів на підтримку шкіл, університетів, дослідницьких центрів та стипендійних програм.

– Контроль та оцінювання освітньої діяльності – моніторинг якості навчального процесу та оцінювання роботи закладів освіти відповідно до міжнародних стандартів.

Одним із ключових принципів діяльності публічної адміністрації є правова визначеність. У сфері освіти це означає, як стверджує науковиця Т. М. Кравцова, чітку регламентацію прав та обов'язків освітніх установ, викладачів та студентів. Наявність правових норм гарантує стабільність системи освіти та захист прав учнів та студентів [152].

Державні органи зобов'язані забезпечувати відкритий доступ громадян до інформації про освітні заклади, програми навчання, умови вступу та можливості фінансової підтримки [153].

Це сприяє підвищенню довіри до системи освіти та зменшенню корупційних ризиків. Адміністративне право встановлює чіткі процедури для роботи навчальних закладів, що дозволяє уникати свавільних рішень та корупційних схем. Завдяки адміністративному праву уряди можуть реалізовувати освітні реформи та гарантувати відповідність національної системи освіти міжнародним стандартам. Державні освітні програми часто фінансуються через централізовані механізми публічної адміністрації. Наприклад, у країнах Європейського Союзу існують фонди для підтримки освіти та наукових досліджень, які розподіляються відповідно до встановлених правових процедур [154].

Відкритість публічної адміністрації означає її доступність для дослідження виходячи з різноманіття аспектів і точок зору, а її прозорість при детальному вивченні передбачає зручність і зрозумілість для цілей контролю і нагляду. Необхідно підкреслити, що прозорість є якість, що характеризується ясністю, очевидністю, зрозумілістю, переконливістю і відсутністю двозначності.

Говорячи про відкритість, варто згадати винятки у вигляді персональної інформації, яка не підлягає оприлюдненню третім особам, а також інформації, пов'язаної з питаннями національної безпеки. В іншому, відкритість і прозорість служать з одного боку захисту публічного інтересу від неефективного управління і корупції, а з іншого - захист та конфіденційність, за допомогою надання інформації про процедуру оскарження, і наявності обов'язкової мотивувальної частини в кожному адміністративному рішенні зачіпають права і обов'язки приватних осіб.

Адміністративні дії повинні бути обґрунтованими і здійснені належним компетентним органом. Публічні реєстри повинні бути доступні громадськості. Уповноважені особи зобов'язані ідентифікувати себе при здійсненні повноважень. Цивільні службовці повинні дотримуватися обмеження по вилученню прибутку в результаті приватної діяльності, відомості про яку повинні бути ними своєчасно розкриті.

Особливо важливою формою реалізації принципу відкритості є зобов'язання публічних осіб обґрунтовувати свої рішення письмово, що передбачає послідовне виклад юридичних фактів, супровід їх обґрунтованим тлумаченням, яке мотивує до прийняття певного рішення посадовою особою. Публічна особа або орган зобов'язаний пояснювати і обґрунтовувати свої дії іншому - ось суть принципу підзвітності.

У контексті адміністративного права це означає що орган публічної адміністрації у відповіді за його діяльність перед іншими суб'єктами права, в тому числі судовими органами. Принцип підзвітності також означає що жоден

публічний орган не може бути звільнений від вивчення його діяльності і перегляду його рішень. Даний принцип може бути реалізований за допомогою безлічі різних правових механізмів серед інших включаючи судовий перегляд, скаргу до вищого адміністративного органу, розслідування омбудсмена, інспекцію спеціальної палатою або комісією, парламентське розслідування.

Підзвітність виконує роль індикатора для принципів верховенства закону, відкритості, прозорості, неупередженості та рівності. Також принцип підзвітності гарантує реалізацію правових цінностей, таких як ефективність, корисність, надійність і передбачуваність публічної адміністрації.

Структура розглянутого принципу є комплексом формальних адміністративних процедур, серед яких особливе місце займають процедури нагляду. Процедури нагляду дозволяють реалізувати принцип підзвітності публічної адміністрації, переконатися, що адміністративні органи здійснюють свої повноваження належним чином відповідно до закону, дотримуючись запропоновані процедури.

Оскільки держава стала виробником і постачальником публічних послуг, ідеї про продуктивність стали частиною науки публічної адміністрації. У зв'язку з чим, визначення корисності та ефективності діяльності публічної адміністрації в сфері надання публічних послуг суспільству в даний час є предметом ретельного дослідження. Корисність можна характеризувати як управлінський принцип, який полягає в підтримці правильного співвідношення між використовуваними ресурсами і одержуваними результатами.

Що ж стосується ефективності, то вона, перш за все характеризується тим, що діяльність публічної адміністрації успішна в досягненні поставлених урядом цілей та вирішенні суспільних проблем в рамках своєї компетенції.

Європейське прецедентне право також дає дещо інше тлумачення принципу, зокрема, в контексті застосування директив і регламентів. Рішення

по справі Єврокомісії проти Бельгії зобов'язало кілька країн змінити деякі з їх адміністративних структур і процедур прийняття рішення з метою більш ефективного застосування європейського законодавства і взаємодії інститутів Євросоюзу.

Розглянуті принципи, їх компоненти, стандарти поведінки державних службовців в їх взаємозв'язку і при безсумнівних позитивних результатах діяльності Європейського суду правосуддя сприяють формуванню в Євросоюзі єдиного європейського адміністративного простору.

Отже, публічна адміністрація є ключовим механізмом забезпечення права на освіту, оскільки саме вона формує освітню політику, здійснює регулювання діяльності навчальних закладів, контролює якість освітнього процесу та забезпечує його фінансування. Відповідно до міжнародних стандартів, право на освіту є одним із фундаментальних прав людини, а тому його реалізація значною мірою залежить від ефективності адміністративно-правового регулювання.

Історичний розвиток публічної адміністрації свідчить про її еволюцію від хаотичних механізмів управління освітою до чітко структурованої системи, в якій адміністративне право регламентує всі аспекти освітньої діяльності. Це включає як створення стандартів якості освіти, так і розподіл ресурсів, забезпечення доступу до навчальних закладів для всіх категорій населення та механізми підзвітності. Саме завдяки адміністративному праву державні органи можуть встановлювати прозорі процедури для реалізації освітніх програм, що є запорукою рівного доступу до знань.

Ключовими принципами ефективною публічної адміністрації у сфері освіти є правова визначеність, підзвітність, відкритість і прозорість. Вони гарантують, що громадяни мають доступ до інформації про можливості навчання, а державні органи зобов'язані діяти в рамках закону та забезпечувати якість освітніх послуг.

Одним із найважливіших аспектів є фінансування освітнього процесу, яке має здійснюватися на основі ефективного розподілу бюджетних ресурсів, а також підтримки міжнародних освітніх ініціатив і грантових програм.

Значну роль у забезпеченні права на освіту відіграє й міжнародний досвід, зокрема практика країн Європейського Союзу, де діють єдині стандарти якості освіти, що сприяють мобільності студентів і викладачів. Використання цих практик у національному законодавстві дозволяє підвищити рівень освіти та адаптувати її до вимог сучасного суспільства.

Таким чином, ефективна публічна адміністрація у сфері освіти є важливим інструментом для розвитку суспільства, оскільки вона забезпечує не лише виконання державних функцій, а й сприяє формуванню освіченого, соціально активного та конкурентоспроможного населення. Впровадження прогресивних адміністративних реформ, підвищення прозорості та підзвітності органів управління освітою є важливими умовами для подальшого розвитку освітньої сфери та її відповідності міжнародним стандартам.

Розвиток міжнародного освітнього простору вимагає ефективних механізмів взаємного визнання дипломів та сертифікатів. Це особливо важливо у контексті інтеграції України до європейського ринку праці та освіти.

1. *Глобалізація освітніх стандартів.* Франція та Італія, як частина Європейського Союзу, дотримуються загальних принципів взаємного визнання дипломів, що дозволяє їхнім випускникам легко працевлаштовуватися у країнах-членах ЄС. Основою для цього стало підписання Лісабонської конвенції 1997 року, яка встановлює принципи взаємного визнання кваліфікацій між країнами Ради Європи та ЮНЕСКО [155]. Україна також є підписантом цієї угоди, однак її реалізація ще не повною мірою відповідає європейським стандартам. Основні проблеми визнання українських дипломів у ЄС пов'язані з відмінностями у системах

оцінювання, рівнях акредитації закладів освіти та недостатньою інтеграцією адміністративних процедур між країнами.

2. *Визнання сертифікатів як форма міжнародного правового регулювання у сфері освіти.* Франція та Італія мають міждержавні угоди з країнами ЄС, які дозволяють безперешкодно визнавати освітні документи. Наприклад, у Франції існує система «Diploma Recognition Procedures», яка автоматично підтверджує дипломи, отримані в акредитованих європейських університетах [156]. Україна, в свою чергу, здійснює визнання іноземних дипломів через Міністерство освіти і науки України, що передбачає нострифікацію – процес підтвердження відповідності іноземних кваліфікацій українським стандартам [157]. Однак ця процедура досі залишається складною та забюрократизованою.

3. *Публічна адміністрація та її роль у гармонізації освітніх стандартів.* Франція та Італія розглядають публічну адміністрацію як посередника між системою освіти та ринком праці, що дозволяє ефективно регулювати кваліфікаційні вимоги до випускників. В Україні така взаємодія поки що недостатньо розвинена. Одним із ключових рішень для України може стати створення електронних реєстрів дипломів, які дозволять роботодавцям швидко перевіряти достовірність освітніх сертифікатів та їх відповідність міжнародним стандартам.

4. *Використання досвіду Франції та Італії для України.* Для гармонізації української освітньої системи з міжнародними стандартами можна застосувати такі кроки:

– автоматичне визнання кваліфікацій у рамках регіональних угод. У Франції та Італії діють міждержавні договори про автоматичне визнання дипломів без додаткових процедур;

– цифровізація процесу підтвердження дипломів. В Італії впроваджена електронна система перевірки сертифікатів, що значно зменшує бюрократичні бар'єри;

– синхронізація національних стандартів освіти з європейськими. Це включає уніфікацію навчальних програм і акредитацію закладів освіти відповідно до норм ЄС.

Особливе значення має також правове регулювання нових сфер відносин, яке потребує зміни самого поняття «адміністративне право». При цьому, у даному аспекті існують декілька глобальних проблем. Доцільно відзначити, що сьогодні НПО (науково-промислові об'єднання) займають перше місце серед так званих «позадержавних груп впливу», вони об'єднують населення в органи, що здатні обслуговувати самі себе; задовольнити себе працею, дозвіллям та особистісним зростом. Таким чином, можна виділити, що саме на базі НПО ведеться залучення кваліфікованих осіб до державного обслуговування.

По-перше, різний характер правових актів, що регулюють НПО. Діяльність НПО та НКО (некомерційні організації) регулюється в різних країнах правовими нормами різного походження (в тому числі нормами різних галузей права - комерційного, приватного, адміністративного, податкового, валютного тощо). У Франції діяльність НПО регламентується «Законом про благодійництво», в якому встановлені критерії надання юридичні статусу: в Італії – законом 1987 года, а також «протоколами про поведінку», що впливають з нього, і відомчими інструкціями, причому НПО інтерпретуються як «корпорації без часткового капіталу». Інший законодавчий акт Італії – «Про прибутковий податок» – визначає розмір і порядок виплати податків для всіх комерційних і некомерційних організацій. Діють також спеціальні провінційні і територіальні закони. У Франції діяльність НПО регулюється законодавством про асоціації, традиційний характер якого змушує шукати рішення проблем по лінії розширеної

інтерпретації його правових норм. На сьогодні існує навіть комплекс обмежувальних норм для НПО, таким чином, основні важелі впливу на публічну адміністрацію залишаються в руках державної влади. До подібних обмежувальних норм входять неучасть у політичній діяльності і нестатутних діяльність як основа розпуску, невідповідність діяльності за-ленним цілям, діяльність по вилученню прибутку і її розділу. У більшості країн континентальної Європи ця робота ведеться на загальних підставах, в інших – прийняті спеціальні закони з більшою або меншою деталізацією прав і відповідальності НПО. Внесення будь-яких систематичних і спрямованих змін в законодавство різних країн з цього питання на сучасному етапі не простежується.

По-друге, важливим чинником є різниця правового регулювання функцій та цілей публічної адміністрації у різних країнах. Як було нами зазначено, навіть дві досить близькі за історичним розвитком та правовими системами держави, які до того ж входять до Європейського Союзу, мають відмінне одне від одного ставлення до сутності публічної адміністрації. Слід враховувати результат від загальної відмінності правових систем і властиву їм невідповідність негативного і позитивного розуміння прав (частково це пояснює наявність або відсутність спеціального законодавства, ступінь його розробленості). В одному випадку правове регулювання спирається безпосередньо на Конституцію (Італія), в іншому (Франція) – на специфічні системи взаємодій між різними органами влади, заснованими на традиціях. Необхідно також відзначити, що на сьогодні існує тенденція збільшення ролі міністерств фінансів, внутрішніх або закордонних справ, які фактично залишаються «незамінними». Характерно те, що така ситуація більше підходить системі внутрішньодержавних відносин Італії, де міністерства відрізняються своєю незалежністю.

Також стандартною проблемою численних громадських організацій, НПО, НКО та інших проявів самоврядування громадянського суспільства

залишається те, що сенс, що вкладається в дане поняття законодавцем, може різнитися кардинально навіть у близьких за правовими системами країнах. Важливо зазначити, що така ж ситуація вбачається і у проблемі поняття «публічна адміністрація». Отже, основною задачею світового співтовариства на сьогодні залишається зближення у розумінні даних понять, адже без наявного теоретичного базису, формування будь-якої надбудови буде неможливим. Наприклад, у Франції виділяються асоціації трьох типів – незареєстровані, зареєстровані і асоціації, визначені, як суспільно корисні. Як можна здогадатися, основним акцент робиться на бюрократичних аспектах сутності громадянських об'єднань, а не на юридичних.

Отже, сучасні зміни в аспектах державогенезу є досить хаотичними. Навіть у Європейському Союзі не існує загальних норм, які хоча б теоретично визначали на регіональному рівні сутність тих чи інших понять. Тому, через своєрідну монополію держави щодо впливу на публічну адміністрацію, важелі впливу почали створюватися знизу, із громадянського суспільства. Таким чином, юридична неврегульованість взаємодії держави і населення, слабкі доктринальні позиції сучасної держави та невизначеність сутності таких глобальних державних елементів, як публічна адміністрація, можуть призвести до колапсу Західної системи державного впорядкування.

Публічна адміністрація в умовах глобалізації стає одним із ключових механізмів забезпечення стабільного розвитку держави, особливо у сфері освіти. Франція та Італія є яскравими прикладами країн, які ефективно адаптували свої освітні системи до вимог європейського та міжнародного ринків. Їхній досвід може бути корисним для України, яка поступово інтегрується у європейський освітній простір і реформує свою публічну адміністрацію для гармонізації освітніх стандартів.

Одним із найбільших викликів для України є взаємне визнання сертифікатів про освіту. Незважаючи на підписання Лісабонської конвенції 1997 року, існують суттєві бар'єри, що ускладнюють підтвердження

українських дипломів у країнах ЄС. Відмінності у системах акредитації, критерії оцінювання знань, а також складні бюрократичні процедури створюють значні перешкоди для мобільності студентів і фахівців.

Водночас Франція та Італія впровадили ефективні механізми автоматичного визнання кваліфікацій через міждержавні угоди та цифрові системи перевірки дипломів.

Важливу роль у цьому процесі відіграє публічна адміністрація, яка відповідає за регулювання освітніх стандартів, контроль якості навчання та взаємодію з міжнародними освітніми структурами. В Україні необхідно посилити роль адміністративних органів у гармонізації освітніх стандартів, зокрема через:

- автоматизацію процесу визнання дипломів та сертифікатів. Запровадження електронних реєстрів освітніх документів дозволить зменшити бюрократичні процедури та зробить перевірку кваліфікацій більш прозорою і швидкою;

- уніфікацію стандартів оцінювання знань та акредитації навчальних закладів відповідно до європейських вимог. Це спростить процедуру нострифікації українських дипломів та сприятиме інтеграції української освітньої системи у міжнародний простір;

- запровадження міждержавних угод про взаємне визнання дипломів із країнами ЄС. Французька та італійська моделі управління освітніми кваліфікаціями можуть стати основою для створення спільного механізму визнання дипломів між Україною та країнами ЄС;

- підвищення прозорості адміністративних процесів у сфері освіти. Це сприятиме зниженню корупційних ризиків, покращенню контролю за якістю освіти та підвищенню довіри до українських дипломів з боку міжнародної спільноти.

Глобалізація освітнього простору є неминучим процесом, і країни, які швидше адаптуються до міжнародних вимог, отримують значні конкурентні переваги. Україна має всі передумови для створення ефективної системи визнання дипломів, яка забезпечить мобільність студентів і випускників на міжнародному рівні.

Значну роль у цьому процесі відіграють цифрові технології та європейські практики адміністрування освіти. Впровадження таких ініціатив, як «Diploma Recognition Procedures» у Франції та електронні бази сертифікатів в Італії, може значно спростити міжнародний обіг освітніх документів і сприяти залученню іноземних студентів до українських університетів.

Таким чином, реформи у сфері публічної адміністрації, які спрямовані на визнання сертифікатів про освіту, можуть стати одним із ключових факторів інтеграції України в міжнародний освітній простір. Вони сприятимуть зростанню міжнародного авторитету української освіти, підвищенню мобільності студентів і фахівців та розширенню можливостей для співпраці з провідними європейськими університетами та роботодавцями.

З лютого 2022 року вже четвертий рік Україна знаходиться в умовах військової агресії з боку Росії. В Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року зазначається, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [158, п. 3].

Тобто, право кожного на освіту (стаття 53 Конституції України) на період дії правового режиму воєнного стану може бути тимчасово обмежено. Але, це

обмеження діє відносно певних вікових категорій громадян і не зачіпає права інших. Крім того, держава зобов'язана встановлювати доцільний та розумний зв'язок між встановленими обмеженнями прав і свобод людини, а також зусиллями держави щодо збройного протистояння України окупантам. Важливим є розуміти необхідність забезпечення прав людини за будь-яких обставин, особливо коли населення є найбільш уразливим через повномасштабні воєнні дії [159, с. 169].

Але, як правильно зазначає науковиця І. О. Терещенко, порушення реалізації права на освіту в умовах війни може мати довгострокові наслідки для України. Для запобігання таким порушенням важливо вжити заходів для захисту освітніх закладів, забезпечення безпеки освітнього персоналу, забезпечення доступу до освіти для всіх громадян, незалежно від обставин, забезпечення якості освітнього процесу. Успішне забезпечення права на освіту в умовах воєнного стану вимагає спільних зусиль уряду, міжнародних організацій, громадськості та місцевих громад. Пріоритетом має стати безпека освітніх закладів та забезпечення доступу до якісної освіти для всіх, хто опинився в умовах війни [160, с. 133].

Думку І. О. Терещенко підтримує професорка О. Ф. Мельничук та робить слушну пропозицію стосовно удосконалення чинного законодавства у сфері забезпечення права людини на освіту, з якою можна цілком погодитися: «В умовах війни право на доступність освіти зазнало трансформації і значною мірою залежить від безпекової ситуації. Передусім його реалізація пов'язана із можливістю фізичного доступу до освітньої інфраструктури, яка обмежена у зв'язку із веденням бойових дій, обстрілами російськими військами цивільного населення, руйнуванням і знищенням закладів освіти. Правовий режим воєнного стану є підставою для можливого обмеження права на освіту в інтересах національної безпеки та безпеки учасників освітнього процесу. У зв'язку з цим необхідно привести у відповідність Закон України «Про освіту»

до ст. 64 Конституції України та внести до ч. 9 ст. 3 цього закону доповнення: крім випадків, передбачених Конституцією України» [161, с. 637].

Отже, незважаючи на колосальні фізичні, матеріальні та моральні позбавлення необхідно докладати всіх зусиль щодо збереження та подальшого розвитку освітньої української системи в умовах воєнного стану, яка увібрала в себе кращий світовий та європейський досвід, а також всю сукупність міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення права людини на освіту. Це є завданням, яке може бути досягнуте лише за умови спільної, наполегливої праці та взаємного розуміння всіх зацікавлених сторін, починаючи від посадовців державних органів та закінчуючи пересічними громадянами. Від того, як ефективно ці заходи будуть реалізовані, залежить не лише майбутнє окремих осіб, але й майбутнє нашої держави.

Висновки по 2 розділу

Розглянувши питання другого розділу можна зробити наступні висновки:

1. Використання міжнародних механізмів імплементації міжнародно-правових стандартів у національні законодавства про освіту має дуже важливе значення, бо воно у вигляді правозастосування продовжує, після нормотворчості, процес впливу норм та принципів міжнародного права на врегулювання суспільних відносин, як на міжнародному, так й на національному рівнях, у сфері освітньої діяльності.

2. Система механізмів імплементації складається з трьох груп: *правові механізми, організаційні механізми та інституційні механізми*. *Правові механізми* містяться в нормах міжнародно-правових актів та мають загальнообов'язкове значення як для міжнародної спільноти, так й для національних спільнот, які приймають та ратифікують такі акти в національних законодавствах. *Організаційні механізми* формуються у

вигляді різних форм взаємодії суб'єктів міжнародного права у сфері забезпечення прав людини на освіту, зокрема у вигляді різноманітних стратегічних програм ООН, конференцій та інших моделей відносин між суб'єктами міжнародного права. *Інституційні механізми* реалізуються в конкретній діяльності окремих структурних підрозділів ООН, регіональних та інших міжнародних організацій з метою реалізації прийнятих норм та принципів міжнародного права у сфері забезпечення права людини на освіту, що є одним із основних напрямів їх діяльності.

3. Серед міжнародних організацій, що опікуються правом людини на освіту, безперечно головною та основною є Організація Об'єднаних Націй в особі її спеціалізованої установи ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), членом якої Україна є від 1954 року. В Конституції ЮНЕСКО визначено дев'ять функцій, шість з яких безпосередньо відносяться до сфері освіти, а саме:

- 1) дає новий імпульс народній освіті та поширенню культури;
- 2) співпрацює з членами, на їхнє прохання, у розвитку освітньої діяльності;
- 3) встановлює співпрацю між націями для просування ідеалу рівності освітніх можливостей для всіх незалежно від раси, статі чи будь-яких відмінностей економічних чи соціальних;
- 4) пропонує методи навчання, які найкраще підходять для підготовки дітей у всьому світі до вільного волевиявлення;
- 5) підтримує, збільшує та поширює знання;
- 6) заохочує співпрацю між націями в усіх галузях інтелектуальної діяльності, у тому числі міжнародний обмін особами, які працюють у галузі освіти, науки і культури та обмін публікаціями, предметами художнього і наукового інтересу та інші інформаційні матеріали.

Аналіз прийнятих ЮНЕСКО документів свідчить, що в них, крім суто рекомендаційного характеру, містяться також положення із елементами зобов'язань.

4. Під егідою ЮНЕСКО розроблено тринадцять основних «крупних програм», що постійно реалізуються у рамках середньострокових планів. Три крупних програми безпосередньо належать до освіти, але ще існують різноманітні комплексні складові інших програм.

Перша крупна програма – «Освіта для всіх», яка є головною освітньою програмою ЮНЕСКО, тому що в межах її реалізації здійснюються заходи, безпосередньо спрямовані на досягнення стратегічної мети – ліквідацію неписьменності.

Друга крупна програма – «Розробка та втілення політики в галузі освіти», яка спрямована на постійну підтримку діяльності держав-членів щодо розробки послідовної, практично та теоретично збалансованої політики в галузі освіти, а також щодо створення відповідних інфраструктур та пошуку коштів, необхідних для успішного функціонування освітніх систем.

Третя освітня крупна програма – «Освіта, підготовка кадрів і суспільство», яка об'єднує заходи та дослідницькі проекти, що стосуються головних аспектів взаємодії між діяльністю у галузі освіти і процесами, що відбуваються у суспільстві: освіта й економіка; освіта й проблеми її соціальної адаптації; освіта і сфера праці; освіта і культура; освіта, наука і техніка; освіта і комунікація; освіта і спорт

5. Впливовими структурами ООН у сфері прав людини на освіту є Рада з прав людини ООН та Комітет ООН з прав людини, які здійснюють моніторинг ситуацій у конкретних країнах або розглядають конкретні теми та здійснюють моніторинг виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права країнами-учасницями.

6. До основних міжнародних організацій, що опікуються правами людини на освіту, відносяться Рада Європи, ЮНІСЕФ, ЄСПЛ, Організація з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітня асоціація «ШКОЛА – територія миру», різні фонди та організації, які працюють у сфері захисту дітей та молоді, як-то Amnesty International, Європейська асоціація вищих навчальних закладів, Європейський студентський союз. Вони

реалізують політику ООН та її впливових структур у забезпеченні прав людини на освіту в конкретних умовах окремих країн Європейського Союзу.

7. У міру розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини на освіту зміцнюються та удосконалюються форми та механізми міждержавної співпраці, бо у вузьких національних рамках без врахування позитивного закордонного досвіду, без знання передових освітянських технологій неможливо побудувати сучасну розвинуту освітню систему в окремо взятій державі, яка б відповідала якісним світовим характеристикам та була б спроможною задовольнити зростаючі потреби бажаючих отримати необхідні знання та певну кваліфікацію за фахом. Міжнародна (міждержавна) співпраця в освіті є перманентним об'єктивним процесом, що регулюється нормами та принципами міжнародного права, постійно розвивається та ускладняється, в якому різні країни об'єднують свої зусилля, набутий досвід для досягнення спільних освітніх цілей. Вона може включати різні напрями, починаючи від простих форм (наприклад, обмін студентами та викладачами), та закінчуючи більш складними (наприклад, спільні дослідницькі проекти, розвиток спільних освітніх програм та стандартів, а також обмін досвідом та найкращими практиками тощо). Механізми міждержавної співпраці у сфері освіти чітко відображається у чинних міжнародних угодах, деклараціях, договорах, меморандумах, програмах тощо.

8. Завдяки інтернаціоналізації вищої освіти вже стало масовим соціальним явищем, коли людина поряд із отриманням першої вищої освіти в рідній країні намагається одержати другу й, навіть, третю освіту в іншій державі, роблячи тим самим гарантію того, що вона не залишиться без роботи та коштів до існування у форс-мажорних обставинах. До того ж можливість почерпнути додаткові знання в іншій країні суттєво підвищує можливості людини залишитися серед тих, хто буде спроможний пристосуватися до будь-яких мінливих ситуацій у сучасному складному житті.

9. Розвиток міжнародно-правових стандартів щодо протидії корупції у сфері освіти здійснювався паралельно із розвитком міжнародних відносин в

освітянській галузі. Як тільки надання освітянських послуг почало давати значний надприбуток відразу поширилася протиправна діяльність, яка не залишилася непомітною для фахівців міжнародного права. Останні чітко помітили загрозливі моменти для розвитку міжнародної співпраці у сфері освіти, якщо не розробити та не втілити у практичну діяльність попереджувальні та профілактичні правові заходи щодо протидії корупції. Ось чому з'явилися міжнародні документи, які містили узгоджені норми та принципи, спрямовані на боротьбу з цим негативним явищем.

10. Україні вдалося продемонструвати стійкість та відданість взятим на себе перед європейськими структурами зобов'язанням щодо реформування вищої освіти, попри усі виклики, пов'язані з війною. Цей факт відзначають також і в Єврокомісії, у звіті якого йдеться про те, що Україна «помірно підготовлена у сфері науки та досліджень і має певний рівень підготовки в освіті та культурі». Спостерігається значний прогрес України в реалізації реформ у рамках Болонського процесу, який має на меті гармонізацію систем освіти країн Європи та створення єдиного європейського простору вищої освіти. Порівнюючи процеси реформування вищої освіти в Україні з аналогічними реформами, що відбуваються в таких країнах-кандидатах в члени Євросоюзу, як Албанія та Північна Македонія, фахівці наголошують, що нашій країні вдалося продемонструвати значний прогрес і за більшістю показників зайняти лідируючі позиції.

11. Значну роль у забезпеченні у найближчому майбутньому права людини на освіту відіграло в Україні прийняття таких нормативно-правових документів, як «Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» та «Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації». Ці епохальні правові документи імплементували в себе майже всі основні міжнародно-правові норми та принципи у сфері освіти, а також позитивний світовий та європейський освітянський досвід.

12. Незважаючи на те, що правовий режим воєнного стану є підставою для можливого обмеження права на освіту в інтересах національної безпеки та безпеки учасників освітнього процесу, в Україні накопичений унікальний позитивний досвід збереження та подальшого розвитку освітньої української системи в умовах війни, який увібрав в себе кращий світовий та європейський досвід, а також всю сукупність міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення права людини на освіту.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено всебічне наукове дослідження міжнародно-правових стандартів забезпечення права людини на освіту та механізмів їх імплементації у національний правопорядок України. Робота дозволила комплексно осмислити феномен права на освіту в сучасній системі міжнародного права, розкрити його зміст, структуру, складові, взаємозалежність матеріальних, процедурних і інституційних гарантій, а також визначити місце та роль міжнародних стандартів у формуванні державної політики у сфері освіти. Отримані результати забезпечили не лише теоретичне узагальнення наявних підходів, але й дозволили сформувати власне бачення імплементаційних механізмів, що відповідають реаліям України, зокрема умовам воєнного стану, трансформації державного управління, децентралізації, цифровізації та стратегічного курсу на європейську інтеграцію.

Здійснений аналіз міжнародно-правових актів — від універсальних договорів ООН та конвенцій ЮНЕСКО до регіональних стандартів Ради Європи, рішень ЄСПЛ і документів Європейського Союзу — дав змогу систематизувати міжнародний фундамент права на освіту як багаторівневу нормативну систему. Уточнено, що міжнародні стандарти функціонують у трьох взаємопов'язаних площинах: як матеріальні гарантії (доступність, прийнятність, якість, адаптивність, недискримінація, автономія), як процедурні вимоги (прозорість, підзвітність, ефективні засоби правового захисту, участь здобувачів), а також як інституційні механізми контролю та оцінювання (моніторингові органи, судові інституції, квазісудові процедури, системи акредитації та якості освіти). Саме таке триєдине трактування дозволило розглядати міжнародні стандарти не як абстрактні декларації, а як чітко структуровану систему з вимірюваними очікуваннями щодо поведінки держави.

У роботі проаналізовано співвідношення міжнародних норм і українського законодавства. Доведено, що Україна використовує змішану модель імплементації, у якій міжнародний договір має пріоритет, але його практичне застосування потребує деталізації через внутрішні процедури, судову інтерпретацію та інституційну адаптацію. Значну увагу приділено аналізу практики Європейського суду з прав людини як ключового джерела конкретизації змісту права на освіту. Виявлено, що судова практика — це не додатковий матеріал, а фактичний канал імплементації, який задає межі дискреції держави, визначає стандарти недискримінації, формує критерії пропорційності обмежень, а також створює орієнтири для національних судів та органів публічної адміністрації.

На основі порівняльного аналізу зарубіжного досвіду окреслено, що ефективні моделі впровадження міжнародних стандартів зазвичай поєднують кілька елементів: нормативну транспозицію, адміністративні процедури, зміцнення інституційної спроможності, незалежний моніторинг, прозору систему якості, участь здобувачів освіти та наявність судових і квазісудових механізмів захисту. Це стало підґрунтям для формування власних пропозицій щодо вдосконалення української моделі.

Особливе місце у дослідженні займає вивчення впливу війни на реалізацію міжнародних стандартів. Показано, що воєнний стан не скасовує права на освіту, а лише трансформує його реалізацію, вимагаючи від держави спеціальних підходів: забезпечення безперервності навчання в умовах переміщення, дистанційних форматів, тимчасових окупацій, руйнування інфраструктури, втрати документів чи навчальних результатів. Міжнародні стандарти, зокрема стандарти гуманітарного права, визначають мінімальний обсяг зобов'язань держави щодо захисту дітей і молоді, недискримінації та доступу до освіти за будь-яких умов. Здійснений аналіз дозволив сформулювати практичні орієнтири для відновлення й модернізації системи освіти України у повоєнний період.

Обґрунтовано необхідність інтеграції правозахисного підходу у всі етапи освітньої політики. Уточнено, що право на освіту має бути забезпечене не лише у формально-декларативному вигляді, але й у вимірі реальних можливостей. Національна політика має спиратися на принципи рівного доступу, якості, прозорості, підзвітності та участі. Встановлено, що забезпечення цих принципів потребує єдиного підходу до нормативних актів, фінансування, цифрових рішень, інклюзії, інституційної взаємодії між центральними та місцевими органами влади, а також між державою та закладами освіти.

Важливим елементом дослідження стала розробка узагальненої моделі імплементації міжнародних стандартів. Це не просто механістичне перенесення норм у національне законодавство, а складний багаторівневий процес, який передбачає адаптацію інституцій, трансформацію управлінських підходів, підвищення кваліфікації персоналу, удосконалення судової практики, формування механізмів моніторингу, оцінювання ефективності та корекції політики. Доведено, що ефективна імплементація — це не разовий акт, а циклічний процес, що потребує постійної актуалізації та перегляду.

Подальший аналіз дозволив визначити практичне значення отриманих результатів. Розроблені підходи можуть бути застосовані у нормотворчості, підготовці урядових та регіональних стратегій, удосконаленні процедур акредитації, судовій практиці, підготовці фахівців у галузі освіти та публічного управління. Інтегрована модель стандартів надає чіткі орієнтири для реформ закладів освіти, впровадження внутрішніх процедур недискримінації, створення механізмів розгляду скарг, захисту академічних свобод і підвищення прозорості прийняття рішень.

Дослідивши теоретичні та практичні завдання дисертаційного дослідження можна зробити наступні консолідовані висновки:

1. Без розвинутої, якісної та налагодженої сучасної системи освіти зайняти передові позиції серед економічно розвинутих та передових і

демократичних країн світу неможливо, оскільки освіта стає найважливішим чинником розвитку будь-якої держави, а її якість суттєво впливає на майбутнє цілих поколінь. З іншого боку, отримання гідного місця у світовому рейтингу розвитку людського потенціалу виходить не стільки престижним, скільки вигідним з економічної точки зору. Країна, що матиме високий рейтинг у сфері освіти, буде мати більше шансів для налагоджування взаємовигідних економічних стосунків з іншими державами. Досягти високого рівня освітянської діяльності можливо завдяки своєчасної та повної імплементації міжнародно-правових стандартів у забезпечення права людини на освіту, бо у запозичених стандартах сконцентрований узагальнений передовий світовий досвід, втілення якого у національні освітні системи є найперспективнішим шляхом розвитку держави.

2. Виходячи зі змісту понять «міжнародні стандарти» та «міжнародні стандарти прав людини», дефініцію «міжнародні стандарти права людини на освіту» можна сформулювати у широкому, деталізованому, більш деталізованому та вузькому сенсах. У широкому – це певні мінімальні вимоги у сфері освіти, що містяться в міжнародних договорах та інших джерелах міжнародного права та згідно з якими держави зобов'язані здійснювати правове регулювання освітянської діяльності. У деталізованому або класично прийнятому варіанті, – це мінімальний набір міжнародних норм та принципів, закріплених у міжнародних джерелах, що відображають сучасні методи, передові практики та інструментарій, розроблених для забезпечення високого рівня освіти в різних країнах і відповідно до яких держави зобов'язані забезпечувати право людини на освіту. У ще більш деталізованому сенсі – це закріплені в міжнародних документах уніфіковані та загальноприйняті принципи та норми, які закріплюють мінімально необхідний перелік умов, яким має відповідати національне законодавство стосовно права людини на освіту та процедура захисту цього права, і котрі є обов'язковими для держав-учасниць певного міжнародного зобов'язання (конвенції, договору, пакту), за порушення чи невиконання яких передбачені санкції правового чи

юридичного характеру. За результатами детально проведеного аналізу та дослідження міжнародних джерел, наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців можна сформулювати власне вузьке бачення дефініції «міжнародно-правові стандарти права людини на освіту». Це – сукупність закріплених у міжнародних джерелах (актах і документах), науково обґрунтованих та узгоджених за встановленими правилами із суб'єктами міжнародного права мінімально необхідних та основоположних принципів та норм, які за допомогою системи категорій науки міжнародного права визначають необхідний на національному рівні обсяг прав людини у сфері освіти, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку держав та суспільства, а також встановлюють обов'язки країн та їх урядів щодо забезпечення, охорони й захисту права на освіту та передбачають за їх порушення політико-юридичні санкції.

3. У Концепції Кабінету Міністрів України «Державна цільова науково-технічна програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року» зазначено, що пріоритетними сферами, в яких виконуються завдання державної політики щодо розвитку галузі штучного інтелекту, крім інших, є освіта. Але в цьому документі немає навіть натяку на необхідність врахування міжнародних стандартів, а є лише посилання на повідомлення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів про сприяння європейському підходу до штучного інтелекту щодо проблем, які вимагають їхнього розв'язання на державному рівні під час застосування ШІ. Аналіз існуючих джерел свідчить, що на міжнародному рівні поки ще не існує повноправної розробленої системи стандартів щодо використання ШІ у сфері освіти, а також стосовно забезпеченню прав людини на освіту. Але процес їхньої розробки вже почався, хоча б на науковому рівні. Зараз вже можна говорити про розроблені деякі підходи щодо використання ШІ в певних сферах, у тому числі й в галузі освіти. Здається, що у найближчий час увага до питань використання ШІ у сфері освіти на принципах

міжнародного права та міжнародно-правових стандартах буде поступово набирати обертів, бо за цією технологією проглядається велике майбутнє.

4. Світова та європейська спільноти поряд із встановленням інших міжнародних стандартів у суміжних сферах (культура, наука, здоров'я, труд, відпочинок тощо) накопичили найбагатший досвід розробки, узгодження та прийняття міжнародно-правових стандартів щодо права людини на освіту та їх імплементації у національні законодавства. Серед основних та спочатку найперших джерел знаходиться Загальна декларація прав людини 1948 року (Universal Declaration of Human Rights), у якій були проголошені основні природні права людини, зокрема й право на освіту. Сформульоване власне у вузькому сенсі поняття «міжнародно-правові стандарти прав людини на освіту» в цілому охоплює основні положення статті 26 Декларації, яку можна вважати одним з перших джерел міжнародних стандартів у сфері освіти. У ній відображено, але без детального розкриття, такі категорії-складові, як: освіта, право на освіту; доступність освіти; вік людини, що претендує на освіту; спрямованість та сприяння освіти; вибір виду освіти. У наступних міжнародних джерелах зміст статті 26 Декларації стосовно складових права на освіту, платної (безоплатної) освіти, початкової та загальної освіти, обов'язковості освіти, технічної та професійної освіти, спрямованості освіти на сприяння взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами тощо розкриваються та трактується більш детально.

5. «Транснаціональна освіта», «транскордонна вища освіта» – категорії, які об'єктивно з'явилися у міжнародних документах в основному після прийняття Лісабонської конвенції (1997 р.), Сорбонської декларації (1998 р.) та Болонської декларації (1999 р.). Ці категорії почали характеризувати появу та подальший розвиток нового унікального явища у житті сучасного світового та європейського суспільства, коли усуваються перешкоди для мобільності студентів, викладачів і дослідників поміж країнами-учасницями, коли

знімаються віртуальні кордони між історично різними освітніми системами, а це, у свою чергу, вимагає введення чіткої і зрозумілої для всіх учасників процесу системи дипломів, прозорість присудження наукових ступенів, еквівалентність кваліфікацій і таке інше. Саме після прийняття цих міжнародних документів у забезпеченні права людини на освіту було здійснено кардинальні позитивні зрушення, які продовжуються й по цей день. Але, в міжнародних джерелах-стандартах на негативні можливі наслідки впровадження «транснаціональної освіти» або створення системи «транскордонної вищої освіти» практично не звертається уваги, а навпаки, тільки визначаються можливі позитивні аспекти. Сучасна практика вже переконливо доказала та продовжує й далі надавати приклади того, що негативні наслідки поряд із позитивними мають місце, і держави починають цьому процесу створювати перепони, докладати зусиль для протидії цьому явищу.

6. У теперішній час зростає увага до міжнародних документів, що регламентують право на освіту дітей-сиріт, трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей та осіб з інвалідністю. Саме ці документи регулюють право на освіту найбільш незахищених верств населення, які у сучасних умовах більше когось страждають від дискримінації, міграційної кризи, що набула зараз гуманітарної катастрофи, яка викликана масовим напливом мігрантів до Європи з охоплених війнами країн Африки і Близького Сходу, важких умов, з якими стикаються особи з інвалідністю, які піддаються численним або загостреним формам дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного, етнічного, аборигенного чи соціального походження, майнового стану, народження, віку або іншої ознаки. Дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належного правового захисту її права на освіту як до, так і після народження, бо дитина самостійно не може здобути необхідні знання та навички для життя в суспільстві або придбати без сторонньої допомоги якості гідності, терпимості, свободи,

рівності і солідарності. Для повного і гармонійного розвитку своєї особи дитині необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння. Міжнародні правові акти як частини національних законодавств, а також резолюції, декларації, які мають статус рекомендаційних документів, значною мірою впливають на формування державної політики в галузі освіти стосовно цих категорій людей. У той же час існує багато не врегульованих ще міжнародним правом аспектів гарантування людині її права на освіту, а це, у свою чергу, заважає процесам удосконалення національних законодавств, оскільки якісне законодавство може бути прийнято лише на підставі цілісної системи розроблених, узгоджених та прийнятих міжнародних стандартів.

7. Аналіз конституційних положень кількох країн світу та ЄС щодо забезпечення права людини на освіту показав, що основні закони (конституції) дають певні орієнтири законотворцям, але останні, прописуючи норми права, не можуть вийти за межі правових приписів, що знаходяться у міжнародних стандартах, якщо вони визнані та ратифіковані національними парламентами. Для національного законотворця процес законотворення складається з подвійного напрямку та подвійного контролю, тобто вони зобов'язані: безумовно дотримуватися конституційних приписів та не розширювати та не звужувати зміст міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення права людини на освіту.

8. Держави, які задля вирішення соціально-економічних прав намагаються на конституційному рівні відсунути гарантування та забезпечення права людини на освіту на другий план, неминуче зрештою стикаються із проблемою бідності, бо відсталість у налагодженні сучасної освіти населення призводить до зниження рівня суспільства в інших соціально-економічних правах. Право на освіту є міжгалузевим правом, але якщо воно має першорядний пріоритет, то й пов'язані з ним громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права також будуть розвиватися пропорційно розвитку права на освіту. Право на освіту також взаємопов'язано

із свободою думки, релігії, вільного створення асоціацій і забезпечення людської рівності. Право на освіту має бути пріоритетним правом, бо саме воно дає поштовх для розвитку та гарантування інших прав, мотивує реструктуризацію всієї системи суспільства, створює умови для подолання расово-дискримінаційного та нерівного минулого. Право на освіту є не просто питанням забезпечення доступу до навчальних закладів, воно також поширюється на захист людиною своєї гідності.

9. Основоположні міжнародно-правові принципи у сфері забезпечення права людини на освіту можна умовно поділити на дві групи. Перша група стосується питань ефективного навчання правам людини учнів середніх шкіл, під якими розуміється молодь, що відвідує школу у віці приблизно від 12 до 18 років, а також всіх інших, хто отримує вищу, професійну освіту. До цих принципів відносяться положення Декларації ООН щодо освіти та навчання у галузі прав людини від 19 грудня 2011р. та у стислому вигляді це освіта про права людини (Education about human rights), освіта через права людини (Education through human rights) та освіта з питань прав людини (Education for human rights). Другу групу становлять також перелічені у міжнародних документах керівні принципи, але вони є загальновизнаними для забезпечення будь-яких інших прав людини, а саме: універсальність і невід'ємність; неподільність; взаємозалежність і взаємозв'язок; рівність і недискримінація; участь і включення усіх; відповідальність і дотримання верховенства права тощо.

10. Розглянувши та дослідивши такі основоположні принципи у сфері забезпечення права людини на освіту як доступність, рівність, справедливість, інклюзивність, гендерна рівність та недискримінація, встановлено, що всі ці міжнародно-правові принципи є фундаментальними для розвитку людства, оскільки майбутнє держави прямо залежить від рівня розвитку, здібностей, талантів, культури та свідомості майбутніх поколінь. Звідси припускається наукова гіпотеза про те, що зараз вже є ознаки того, що формується нова

правова галузь або підгалузь у міжнародному праві. Назвами нової галузі (підгалузі) можуть бути такими: міжнародне освітянське право або міжнародне освітнє право, – останнє вже зустрічається у наукових виданнях.

11. Для подолання дискримінації в освіті дуже важливим моментом є міжнародне співробітництво держав, коли на підставі прийнятих міжнародно-правових стандартів виробляється певна загальна, так би мовити, технологія спільної протидії цьому негативному явищу всупереч існуванню суттєвих національних особливостей та традицій (історичних, культурних, економічних, патріархальних тощо), що можуть заважати спільним та скоординованим міжнародним діям

12. Використання міжнародних механізмів імплементації міжнародно-правових стандартів у національні законодавства про освіту має дуже важливе значення, бо воно у вигляді правозастосування продовжує, після нормотворчості, процес впливу норм та принципів міжнародного права на врегулювання суспільних відносин, як на міжнародному, так й на національному рівнях, у сфері освітянської діяльності.

13. Система механізмів імплементації складається з трьох груп: *правові механізми, організаційні механізми та інституційні механізми*. *Правові механізми* містяться в нормах міжнародно-правових актів та мають загальнообов'язкове значення як для міжнародної спільноти, так й для національних спільнот, які приймають та ратифікують такі акти в національних законодавствах. *Організаційні механізми* формуються у вигляді різних форм взаємодії суб'єктів міжнародного права у сфері забезпечення прав людини на освіту, зокрема у вигляді різноманітних стратегічних програм ООН, конференцій та інших моделей відносин між суб'єктами міжнародного права. *Інституційні механізми* реалізуються в конкретній діяльності окремих структурних підрозділів ООН, регіональних та інших міжнародних організацій з метою реалізації прийнятих норм та принципів міжнародного

права у сфері забезпечення права людини на освіту, що є одним із основних напрямів їх діяльності.

14. Серед міжнародних організацій, що опікуються правом людини на освіту, безперечно головною та основною є Організація Об'єднаних Націй в особі її спеціалізованої установи ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), членом якої Україна є від 1954 року. В Конституції ЮНЕСКО визначено дев'ять функцій, шість з яких безпосередньо відносяться до сфері освіти, а саме:

- 1) дає новий імпульс народній освіті та поширенню культури;
- 2) співпрацює з членами, на їхнє прохання, у розвитку освітньої діяльності;
- 3) встановлює співпрацю між націями для просування ідеалу рівності освітніх можливостей для всіх незалежно від раси, статі чи будь-яких відмінностей економічних чи соціальних;
- 4) пропонує методи навчання, які найкраще підходять для підготовки дітей у всьому світі до вільного волевиявлення;
- 5) підтримує, збільшує та поширює знання;
- 6) заохочує співпрацю між націями в усіх галузях інтелектуальної діяльності, у тому числі міжнародний обмін особами, які працюють у галузі освіти, науки і культури та обмін публікаціями, предметами художнього і наукового інтересу та інші інформаційні матеріали.

Аналіз прийнятих ЮНЕСКО документів свідчить, що в них, крім суто рекомендаційного характеру, містяться також положення із елементами зобов'язань.

15. Під егідою ЮНЕСКО розроблено тринадцять основних «крупних програм», що постійно реалізуються у рамках середньострокових планів. Три крупних програми безпосередньо належать до освіти, але ще існують різноманітні комплексні складові інших програм.

Перша крупна програма – «Освіта для всіх», яка є головною освітньою програмою ЮНЕСКО, тому що в межах її реалізації здійснюються заходи, безпосередньо спрямовані на досягнення стратегічної мети – ліквідацію неписьменності.

Друга крупна програма – «Розробка та втілення політики в галузі освіти», яка спрямована на постійну підтримку діяльності держав-членів щодо розробки послідовної, практично та теоретично збалансованої політики в галузі освіти, а також щодо створення відповідних інфраструктур та пошуку коштів, необхідних для успішного функціонування освітніх систем.

Третя освітня крупна програма – «Освіта, підготовка кадрів і суспільство», яка об'єднує заходи та дослідницькі проекти, що стосуються головних аспектів взаємодії між діяльністю у галузі освіти і процесами, що відбуваються у суспільстві: освіта й економіка; освіта й проблеми її соціальної адаптації; освіта і сфера праці; освіта і культура; освіта, наука і техніка; освіта і комунікація; освіта і спорт

16. Впливовими структурами ООН у сфері прав людини на освіту є Рада з прав людини ООН та Комітет ООН з прав людини, які здійснюють моніторинг ситуацій у конкретних країнах або розглядають конкретні теми та здійснюють моніторинг виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права країнами-учасницями.

17. До основних міжнародних організацій, що опікуються правами людини на освіту, відносяться Рада Європи, ЮНІСЕФ, ЄСПЛ, Організація з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітня асоціація «ШКОЛА – територія миру», різні фонди та організації, які працюють у сфері захисту дітей та молоді, як-то Amnesty International, Європейська асоціація вищих навчальних закладів, Європейський студентський союз. Вони реалізують політику ООН та її впливових структур у забезпеченні прав людини на освіту в конкретних умовах окремих країн Європейського Союзу.

18. У міру розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини на освіту зміцнюються та удосконалюються форми та механізми

міждержавної співпраці, бо у вузьких національних рамках без врахування позитивного закордонного досвіду, без знання передових освітянських технологій неможливо побудувати сучасну розвинуту освітню систему в окремо взятій державі, яка б відповідала якісним світовим характеристикам та була б спроможною задовольнити зростаючі потреби бажаючих отримати необхідні знання та певну кваліфікацію за фахом. Міжнародна (міждержавна) співпраця в освіті є перманентним об'єктивним процесом, що регулюється нормами та принципами міжнародного права, постійно розвивається та ускладнюється, в якому різні країни об'єднують свої зусилля, набутий досвід для досягнення спільних освітніх цілей. Вона може включати різні напрями, починаючи від простих форм (наприклад, обмін студентами та викладачами), та закінчуючи більш складними (наприклад, спільні дослідницькі проекти, розвиток спільних освітніх програм та стандартів, а також обмін досвідом та найкращими практиками тощо). Механізми міждержавної співпраці у сфері освіти чітко відображається у чинних міжнародних угодах, деклараціях, договорах, меморандумах, програмах тощо.

19. Завдяки інтернаціоналізації вищої освіти вже стало масовим соціальним явищем, коли людина поряд із отриманням першої вищої освіти в рідній країні намагається одержати другу й, навіть, третю освіту в іншій державі, роблячи тим самим гарантії того, що вона не залишиться без роботи та коштів до існування у форс-мажорних обставинах. До того ж можливість почерпнути додаткові знання в іншій країні суттєво підвищує можливості людини залишитися серед тих, хто буде спроможний пристосуватися до будь-яких мінливих ситуацій у сучасному складному житті.

20. Розвиток міжнародно-правових стандартів щодо протидії корупції у сфері освіти здійснювався паралельно із розвитком міжнародних відносин в освітянській галузі. Як тільки надання освітянських послуг почало давати значний надприбуток відразу поширилася протиправна діяльність, яка не залишилася непомітною для фахівців міжнародного права. Останні чітко помітили загрозові моменти для розвитку міжнародної співпраці у сфері

освіти, якщо не розробити та не втілити у практичну діяльність попереджувальні та профілактичні правові заходи щодо протидії корупції. Ось чому з'явилися міжнародні документи, які містили узгоджені норми та принципи, спрямовані на боротьбу з цим негативним явищем.

21. Україні вдалося продемонструвати стійкість та відданість взятим на себе перед європейськими структурами зобов'язанням щодо реформування вищої освіти, попри усі виклики, пов'язані з війною. Цей факт відзначають також і в Єврокомісії, у звіті якого йдеться про те, що Україна «помірно підготовлена у сфері науки та досліджень і має певний рівень підготовки в освіті та культурі». Спостерігається значний прогрес України в реалізації реформ у рамках Болонського процесу, який має на меті гармонізацію систем освіти країн Європи та створення єдиного європейського простору вищої освіти. Порівнюючи процеси реформування вищої освіти в Україні з аналогічними реформами, що відбуваються в таких країнах-кандидатах в члени Євросоюзу, як Албанія та Північна Македонія, фахівці наголошують, що нашій країні вдалося продемонструвати значний прогрес і за більшістю показників зайняти лідируючі позиції.

22. Значну роль у забезпеченні у найближчому майбутньому права людини на освіту відіграло в Україні прийняття таких нормативно-правових документів, як «Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» та «Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації». Ці епохальні правові документи імплементували в себе майже всі основні міжнародно-правові норми та принципи у сфері освіти, а також позитивний світовий та європейський освітянський досвід.

23. Незважаючи на те, що правовий режим воєнного стану є підставою для можливого обмеження права на освіту в інтересах національної безпеки та безпеки учасників освітнього процесу, в Україні накопичений унікальний позитивний досвід збереження та подальшого розвитку освітньої української

системи в умовах війни, який увібрав в себе кращий світовий та європейський досвід, а також всю сукупність міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення права людини на освіту.

З огляду на масштабність і системність виявлених проблем сформульовано узагальнені пропозиції, які можуть бути основою для законодавчих і управлінських рішень у сфері освіти:

1. Закріпити у законодавстві єдину рамку дефініцій і принципів права на освіту з прямими посиланнями на міжнародні стандарти, а також передбачити обов'язковість їх застосування у діяльності органів влади та закладів освіти.

2. Запровадити обов'язкову процедуру HRIA щодо всіх рішень, які впливають на реалізацію права на освіту, а також застосовувати тест пропорційності для визначення правомірності будь-яких обмежень.

3. Інституційно закріпити принцип недискримінації, створити загальнонаціональні та локальні політики інклюзії, забезпечити процедури розумного пристосування, ефективний доступ до правової допомоги та прозорі механізми розгляду скарг.

4. Зміцнити систему забезпечення якості освіти шляхом інтеграції правозахисних індикаторів, запровадження зовнішніх аудитів, прозорості даних, участі здобувачів освіти у моніторингу та періодичному оновленні стандартів.

5. Забезпечити єдині підходи до цифровізації освітніх послуг: інтероперабельність реєстрів, доступність інтерфейсів, захист персональних даних, відкритість інформації та створення офлайн-альтернатив для вразливих груп.

6. Визначити спеціальні гарантії доступу до освіти під час війни та повоєнного відновлення: гнучкі траєкторії навчання, перезарахування результатів, міждержавні механізми визнання, підтримку дітей із тимчасово окупованих територій, ветеранів, ВПО та осіб з інвалідністю.

7. Забезпечити судову та адміністративну інтеграцію міжнародних стандартів через систематичне посилання на міжнародні джерела у рішеннях судів, підвищення кваліфікації суддів і держслужбовців та розробку методичних рекомендацій для органів влади.

Підсумовуючи, дослідження демонструє, що міжнародні стандарти права на освіту відіграють визначальну роль у формуванні сучасної системи освіти в Україні. Їхня імплементація є не лише юридичним обов'язком держави, а й передумовою якості людського розвитку, інноваційного потенціалу та стійкості суспільства. Умови війни лише підсилюють актуальність цих стандартів, вимагаючи від держави створення адаптивної, інклюзивної, прозорої та підзвітної системи освіти, яка забезпечить безперервність навчання та рівні можливості для всіх. Запропоновані у дисертації концептуальні та практичні рішення формують основу для довгострокової модернізації освітнього сектору, його інтеграції у європейський правовий простір і реалізації стратегічної мети — побудови людиноцентричної, інноваційної та стійкої освітньої системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жидкова О. О., Турута О. В. Місце та роль освіти у розвитку суспільства та житті сучасної людини. *Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА»*. Випуск 2(35), 2023. С. 161 – 172.
2. Волощук О. Т., Колесник В. Ю. Право на освіту у XXI столітті: поняття, стандарти та проблеми реалізації. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації*. С. 67 – 90. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-210-7/67-90>
3. Хто першим запропонував HDI? *Стандарти гідності. Search*. 2025. URL: <https://bard.kultura.cx.ua/maysternist/khto-pershim-zaproponuvav-hdi.html>
4. Україна залишається країною з високим Індексом людського розвитку. Звіт UNDP. United Nations Development Programme. 13 березня 2024 р. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayina-zalyshayetsya-krayinoyu-z-vysokym-indeksom-lyudsko-ho-rozvytku-zvit-undp>
5. Енциклопедія міжнародного права : У 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 3. М—Я. Київ : Академ періодика, 2019. 992 с.
6. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України. Питання теорії Прав людини*. № 1 (84) 2016. С. 19 – 29. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/vapny_2016_1_4.pdf
7. Чорна С. З. Міжнародні стандарти прав людини та їх імплементація у процесі реалізації правозахисної функції судової влади в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис. Проблеми становлення*

правової демократичної держави. № 2, 2020. С. 20 – 24. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.2.4>

8. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/3716/1/%d0%9c%d0%9f%d0%a1%d0%9f%d0%9b_%d0%bd%d0%b0%d0%b2%d1%87.%20%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba_05.06.19.pdf

9. Мішко М. С. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. 2021. С. 76 – 79. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ebc592f-0445-4018-8c37-d941b2513ca6/content>

10. Наливайко О. І., Братішко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. С. 411 – 416. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.71>

11. Устав ООН (повний текст). *Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй*. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>

12. Jack Donnelly and Daniel J. Whelan, International Human Rights. Sixth Edition published 2020 by Routledge 52 Vanderbilt Avenue, New York. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/9780429266072_previewpdf.pdf

13. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Joupy G. Z Mambu, Novita Marven Mongdong. The Influence of International Human Rights Instruments on Domestic Legislation: A Comparative Study of Four Countries. *The Easta Journal Law and Human Rights (ESLHR)*. Vol.

1, No. 03, June 2023: pp.99 – 107. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/The_Influence_of_International_Human_Rights_Instru.pdf

15. Tilmann Altwicker, Transnationalizing Rights: International Human Rights Law in Cross-Border Contexts. *European Journal of International Law*, Volume 29, Issue 2, May 2018, Pages 581 – 606. URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chy004>

16. Stephen P Marks, Human rights and development. *Research Handbook on International Human Rights Law*. Edward Elgar Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA. 2010. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r32535.pdf>. 167 – 195.

17. Human Rights Standards: Learning from Experience, 2006. *International Council on Human Rights Policy*. Versoix, Switzerland. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2006/09/human-rights-standards-learning-from-experience.pdf>

18. Mohamad Almohawes, International relations and its effect on enforcement of international law: the case studies of Ukraine and Syria. (2025). *Access to Justice in Eastern Europe*. Pp. 32. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1736955473.pdf

19. Парпан У. М. Право людини на освіту в умовах асоціації України і Європейського Союзу: сутність та принципи. С. 92 – 98. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_850_17.pdf

20. Якушина О. С. Міжнародно-правове регулювання права на освіту. *Європейські перспективи. Теорія, історія держави і права, конституційне право*. № 3, 2017. С. 58 – 63. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/evpe_2017_3_12.pdf

21. Заболотна Л. В. Генеза міжнародного правового забезпечення права на освіту. *Правова позиція*, № 4 (37), 2022. С. 265 – 270. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.50>
22. Safarova Shakhlo Pulatovna, International standards concerning education in the field of human rights and their significance in the contemporary period. *Yuridik fanlar axborotnomasi-Вестник юридических наук-Review of Law Sciences*. 1 (2019), pp. 59-63. URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/international-standards-concerning-education-in-the-field-of-human-rights-and-their-significance-in-the-contemporary-period.pdf>
23. Gerison Lansdown, Ziba Vagri, Article 28: The Right to Education. *Springer Nature Linc*. 2022. Pp. 247 – 260. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-84647-3_26
24. Rika Joubert, Incorporating international standards into national education law in South Africa: The accountability of the state. (2014) 29 *SAPL*. P. 18. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/ebothat,+sapr1_v29_n1_a2.pdf
25. Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів від 13 квітня 2024 року № 320-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2024-%D1%80#Text>
26. Драч, І., Петроє, О., Бородієнко, О., Регейло, І., Базелюк, О., Базелюк, Н., & Слободянюк, О. Використання штучного інтелекту у вищій освіті. Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 15 (2023). REVIEW ARTICLE. С. 66 – 82. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82>

27. Universal Declaration of Human Rights. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
28. Красняков Є. Міжнародні нормативно-правові акти про освіту та їхній вплив на формування державної політики в галузі освіти України. *Комітет з питань освіти, науки та інновацій Верховної Ради України*. 04 вересня 2012р. URL: https://kno.rada.gov.ua/news/Publikatsiji/VI_skl/73183.html
29. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042?find=1&text=%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#Text
30. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043?find=1&text=%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2#Text
31. Наконечна А. М. міжнародний білль про права людини крізь призму потребового підходу. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 25, № 3, 2018. С. 28 – 45. DOI: 10.31359/1993-0909-2018-25-3-28
32. TOMÁŠEK, M., ŠMEJKAL, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024, 1780 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf
33. ВЕЛИКА ХАРТІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ 2020. Переклад виконано Донецьким національним університетом імені Василя Стуса, 14 жовтня 2022 р., м. Вінниця, Україна. URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/MCU2020%20-%20Ukrainian%20-%20English.pdf>

34. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні. Ліссабон, 11 квітня 1997 року. *Збірка договорів Ради Європи*.

Парламентське видавництво, Київ 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_308#Text

35. Спільна Декларація «Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти» чотирьох міністрів, що представляють Великобританію, Німеччину, Францію і Італію. Сорбонська декларація. URL: <https://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes/sorbonska-deklaracziya.html>

36. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти». Болонська декларація. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text

37. Т. Огаркова Болонський процес - ідея «п'ятої свободи» в сучасному суспільстві знань. ОСВІТА.UA. URL: https://osvita.ua/vnz/high_school/4902/

38. Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті. Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти, Льовен та Лювен-ля-Ньов, 28-29 квітня 2009 року. Європейський освітній портал. URL: [http://www.edupolicy.org.ua/files/Louvain_Communique\(2009\).pdf](http://www.edupolicy.org.ua/files/Louvain_Communique(2009).pdf)

39. Лапшина І. Транснаціональна освіта як одна із стратегій нарощування людського капіталу. *Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання*. С. 246 – 253. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/f8147e57-6869-4db9-a28d-04197aace1e8/content>

40. Транскордонне співробітництво: правові основи та успішні практики: посібник / Євчак Ю.Б., Зарді А., Лазур Я.В., Очкаї Д.,

Санченко А.Є., Сошников А.О., Устименко В.А., Фетько Ю.І. / за заг. ред. В.А. Устименка; ред.-упоряд. Гук А.К., Санченко А.Є. Київ, 2020. 152 с. URL: <https://rm.coe.int/posibnuk-tks/1680aedce1>

41. Транскордонне співробітництво у сфері вищої освіти. Огляд кращих практик в галузі. *Educational University Romanian-Ukrainian Cross-Border Cooperation*. URL: <http://univer-u.org/en/news/cross-border-cooperation-in-higher-education-overview-of-good-practices-in-the-field>

42. Транскордонна дипломатична місія в єдиному університеті Української Бессарабії. Інформаційне повідомлення пресслужби Ізмаїльського державного гуманітарного університету. 21 лютого 2025 р. URL: <https://mon.gov.ua/news/transkordonna-dyplomatychna-misiia-v-iedynomu-universyteti-ukrainskoi-bessarabii>

43. Конвенція про права дитини. Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#Text

44. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей. Конвенція № 995_203 від 18.12.1990. ZAKON ONLINE. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/156096___156096

45. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів. *Вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307?find=1&text=%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#Text

46. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. *Вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_j82#Text

47. Рада ЄС схвалила новий пакт про міграцію та притулок. *Forbs*. 14 травня 2024. URL: <https://forbes.ua/news/rada-es-skhvalila-noviy-pakt-pro-migratsiyu-ta-pritulok-14052024-21150>
48. Всесвітня доповідь 2016: Євросоюз. Події 2015 р. URL: <https://www.hrw.org/ru/world-report/2016/country-chapters/286136>
49. Лісовська Мирослава, Захист прав трудових мігрантів: європейський досвід. Європейські та міжнародні підходи до захисту прав людини, м. Київ, 7 квітня 2017 р. С. 73 – 77. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84467682.pdf>
50. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
51. Марченко Р. В. Міжнародно-правове регулювання права на освіту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія ПРАВО. Випуск 86: частина 5. С. 294 – 299. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.42>
52. Міжнародні стандарти освіти. *Офіційний сайт American international school and university*. 24 вересня, 2024. URL: <https://aisu.school/mizhnarodni-standarty-osvity/>
53. Bysaga Yu. M. The right to education: international standards and their influence on the constitutional legislation of the member states of the Council of Europe. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 79: частина 2. С. 303 – 307. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.47>
54. Що конституція США говорить про державну освіту? *Перевірені факти*. 2025. URL: <https://real.social.cx.ua/maysternist/shho-konstituciya-ssha-govorit-pro-derzhavnu-osvitu.html>

55. Право на освіту. Огляд законодавства Індії про освіту. Вебсайт Міністерства освіти Індії. Department of School Education & Literacy. URL: <https://dsel.education.gov.in/rte>
56. COSTITUZIONE DELLA REPUBBLICA ITALIANA. Ottobre 2023. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/Costituzione_della_Repubblica_italiana.pdf
57. KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
58. USNESENÍ předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součásti ústavního pořádku České republiky. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/7330>
59. Constitution du 4 octobre 1958. Titre V : Des rapports entre le Parlement et le Gouvernement (Articles 34 à 51). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/article_lc/LEGIARTI000006527502/1958-10-05
60. Аріанна Капоралі, Освітня політика: Франція (2014). Національний інститут демографічних досліджень (INED). URL: <https://splash-db.eu/policydescription/educational-policies-france-2014/>
61. Заболотна Л. В. Право на освіту у французькій республіці: теорія та практика. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2023 р., № 3 (81). С. 142 – 147. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.21>
62. Давиденко Г. В. Правові основи інтегрованого навчання у Французькій республіці. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Збірник наукових праць*. С. 26 – 35. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/2>
63. Constituția României. Parlamentul României - Constituția din 31 octombrie 2003. Constituția din 2003. În vigoare de la 31 octombrie 2003. Publicat

în Monitorul Oficial, Partea I nr. 767 din 31 octombrie 2003. URL: <https://www.presidency.ro/ro/presedinte/constitutia-romaniei>

64. Конституция на Република България. (Обн., ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г., в сила от 13.07.1991 г., изм. и доп., бр. 85 от 26.09.2003 г., изм. и доп., бр.18 от 25.02.2005 г., изм. и доп., бр. 27 от 31.03.2006 г., бр.78 от 26.09.2006 г. - Решение № 7 на Конституционния съд от 2006 г., изм. и доп. бр. 12 от 6.02.2007 г., изм. и доп. бр.100 от 18 .12.2015 г, изм. и доп. бр. 106 от 22.12.2023 г., бр.66 от 06.08.2024 г. - Решение № 13 на Конституционния съд от 2024 г.). URL: <https://www.parliament.bg/bg/const>

65. Eesti Vabariigi põhiseadus Vastu võetud 28.06.1992. RT 1992, 26, 349 jõustumine 03.07.1992. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002>

66. Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Satversmes Sapulces 1922. gada 15. februāra kopsēdē pieņemtā. URL: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>

67. Lietuvos Respublikos Konstitucija įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d. Skelbta: Lietuvos Aidas, 1992, Nr. 220 (1992-11-10); Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30). URL: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

68. Особливості системи освіти в Німеччині. MIGRANT.BIZ/UA. Робота, міграція, туризм і навчання в країнах світу. 08.02.2025. URL: <https://migrant.biz.ua/nimechina/navchannya-de/osvita-v-nimechchyni.html>

69. GRUNDGESETZ für die Bundesrepublik Deutschland. Textausgabe mit Stichwortregister Stand: Dezember 2022. URL: <https://www.bpb.de/shop/buecher/grundgesetz/34367/grundgesetz-fuer-die-bundesrepublik-deutschland/>

70. Грицай Я. О. нормативно-правова база функціонування вищої освіти в Німеччині. *Загальна педагогіка та історія педагогіки. Інноваційна*

педагогіка. Випуск 17. Т. 2. 2019. С. 13 – 18. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-2-2>

71. Філіпчук О. Р. Міжнародні перспективи позашкільної освіти: зарубіжний досвід. *Академічні студії*. Серія «Педагогіка», Вип. 4, 2024. С. 105 – 110. DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.4.15>

72. Резніченко В. О. Європейський досвід забезпечення вищої освіти. *Юридична наука. Адміністративне право; фінансове право; інформаційне право*. № 8(110)/2020. С. 163 - 168. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-110-8.20

73. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG) Approved by the Ministerial Conference in Yerevan, 14 - 15 May 2015. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf

74. Rika Joubert, Incorporating international standards into national education law in South Africa: The accountability of the state. (2014) 29 SAPL. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/ebothat,+sapr1_v29_n1_a2.pdf

75. THE INTERNATIONAL RIGHT TO EDUCATION. OIDEL 2015. Pp. 272. URL: https://www.oidel.org/wordpress/wp-content/uploads/2016/02/Code_version-2_ang.pdf

76. Інклюзивна освіта. *Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України*. URL: https://ispukr.org.ua/?page_id=331

77. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки. *Шостий апеляційний адміністративний суд, Судові новітки*. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/560-koruptsiya-v-sistemi-vishchoji-osviti-sutnist-prichini-ta-naslidki.html>

78. Дем'янчук Ю. В. Міжнародні практики запобігання та протидії корупції у системі початкової освіти. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць*. Серія «Педагогічні науки». ПОЧАТОК. С. 44 – 51. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717188/1/%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%9D%D0%98%D0%9A_4_33_2017_%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82_%D0%9F%D0%95%D0%94%D0%90%D0%93%D0%9E%D0%93%D0%98%D0%9A%D0%90.pdf

79. Мирошниченко В. О. Міжнародне освітнє право у схемах та таблицях: навчальний посібник. / В. О. Мирошниченко. Київ: «Центр учбової літератури», 2024. 100 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/mizhнародне-privatne-осvitnie-pravo-u-skhemakh-ta-tablitsyakh.pdf?srsltid=AfmBOoqe8qXviEivXKHmPTx59aJp31rFsy4WVVMioRVMNEjlytg4NC1x>

80. Керівні принципи освіти в галузі прав людини для системи середньої школи. Київ: «ВАІТЕ», 2016. 52 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/262226.pdf>

81. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2011 [on the report of the Third Committee (A/66/457)] 66/137. United Nations Declaration on Human Rights Education and Training. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/A_RES_66_137-EN.pdf

82. Волощук О. Т., Колесник В. Ю. Право на освіту у XXI столітті: поняття, стандарти та проблеми реалізації. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації*. С. 67 – 90. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-210-7/67-90>

83. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року, № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 38-39, ст.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF#Text>

84. Міжнародно-правові документи. *Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти Інституту післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*. 2025. URL: https://rcpio.ippo.kubg.edu.ua/?page_id=63

85. Implementation of the international covenant on economic, social and cultural rights/ General Comment No. 13 (Twenty-first session, 1999) The right to education (article 13 of the Covenant). UNITED NATIONS. Economic and Social Council. URL: https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/CESCR_General_Comment_13_en.pdf

86. Гуріна О. О. Правові принципи реалізації права на освіту у віддалених від адміністративних центрів територіях держави. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2010/3/17.pdf>

87. Єршова О. П., Бабина Т. Г. Доступність якісної освіти: шляхи і механізми регулювання проблеми. *Київський національний університет технологій та дизайну*. URL: https://knutd.edu.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/Babina20152201.pdf

88. Лукіна Т. О. Доступність освіти. *Енциклопедія освіти / НАПН України* : 2-ге вид, допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 266 - 267. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729160/1/%D0%94%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8.pdf>

89. Дембицька С. Цифрова доступність в освіті: виклики та перспективи. *Вінницький національний технічний університет*. 2024. С. 57 – 63. URL: <https://pedbezpeka.vntu.edu.ua/index.php/pb/article/view/175/139>

90. Загоруйко Л. О. Доступність освіти у країнах Європейського Союзу: стратегії забезпечення. *Уманський державний педагогічний*

університет ім. Павла Тичини. URL:
<https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2464/1/Zagoruiko%20Olshytyn.Pdf>

91. Хомишин І. Ю. Принцип доступності вищої освіти: питання комплексного розуміння. *Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики. ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО*. № 3 частина 2 / 2016. С. 33 – 37. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b95991f-c67d-4718-855c-450bedfb1720/content>

92. Пушкарьова Н. Ф. Конституційна гарантія доступності вищої освіти та принцип рівності: правовий аналіз на прикладі захисту прав соціально вразливих верств населення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 1. С. 109 – 115. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.16>

93. Інклюзія в освіті – це про рівний доступ і переваги для всіх учасників освітнього процесу. «*Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України*», 2025. URL: <https://www.phc.org.ua/news/inklyuziya-v-osviti-ce-pro-rivniy-dostup-i-perevagi-dlya-vsikh-uchasnikiv-osvitnogo-procesu>

94. Комар О. А., Пісняк В. С. Інклюзія як інноваційний шлях розвитку освіти. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ*. Серія: Педагогічні науки Випуск 194. С. 24 – 29. DOI:10.36550/2415-7988-2021-1-194-24-29

95. Грабовенко Н. В. Інклюзія як стратегія реформування сучасної системи освіти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Актуальні питання у сфері державного управління*. Серія: Державне управління. Том 31 (70), № 2, 2020. С. 241 – 245. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/2_2020.pdf#page=249

96. Берендєєва А. І. Сфера застосування дефініції «інклюзія». *Південноукраїнський правничий часопис. Правова система: теорія і*

практика. № 4 , 2017. С. 17 – 21. URL:
http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/4/4_2017.pdf#page=19

97. Яскевич О. Не інвалід, не аутист і не сліпий: комунікуємо про інклюзію правильно. ОСВІТОРІЯ. 2023. URL:
<https://osvitoria.media/experience/ne-invalid-ne-autyst-i-ne-slipuj-komunikuyemo-pro-inklyuziyu-pravyln/>

98. Дмитренко Е. С. Міжнародні стандарти гендерної рівності та недискримінації у сфері вищої освіти і їх впровадження в Україні. С. 43 – 46. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b6a12862-ac24-433a-b3ee-56b10ffb8dfa/content>

99. Дмитренко Ю. П. До питання правового забезпечення гендерної рівності у військових закладах освіти України в умовах воєнного стану. С. 46 – 48. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e561f2ef-ecc8-4c88-9383-78e7d5156d86/content>

100. Мисюк Ю. І. Рівність права на освіту: міжнародні стандарти та наукові підходи. *Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка»*. С. 250 – 253. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_850_39.pdf

101. Король А. М., Микитенко М. В. Концептуальні засади визначення поняття «дискримінація» в умовах педагогічної освіти. *Криворізький державний педагогічний університет*, 2020. С. 46 – 48. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/11646/1/%E2%84%966_2020.pdf#page=46

102. Ключова тема. Стаття 2 Першого протоколу до Конвенції. Дискримінація у доступі до освіти (Останнє оновлення: 31.08.2024). ЄСПЛ. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/discrimination-in-access-to-education-ukr>

103. Замула А. Ю. Співробітництво держав з питань захисту прав жінок та ліквідації дискримінації по відношенню до жінок. *II International Science Conference on Science and practical Technologies*. С. 172 – 176. URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/II-Conference-January-26%E2%80%9393292021-book.pdf>
104. Гришак С. Міжнародні правові стандарти ООН щодо рівності жінок і чоловіків як чинник розвитку гендерної освіти на пострадянському просторі. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2016 – № 3 (49). С. 229 – 239. URL: [file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/PVSSh_2016_49_25%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/PVSSh_2016_49_25%20(1).pdf)
105. Конституція ЮНЕСКО (Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури). Лондон, 16 листопада 1945. Документ вступив в силу 4 листопада 1946 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text
106. Кузьменко Ю. Навіщо світу ЮНЕСКО? Про історію, функції, конкретні дії організації та позицію щодо України (експлейнер). *Сайт Суспільне Медіа*. 7 серпня 2023. URL: <https://suspilne.media/culture/545491-naviso-svitu-unesko-pro-istoriu-funkcii-konkretni-dii-organizacii-ta-poziciu-sodo-ukraini-eksplejner/>
107. Конвенція з подолання дискримінації в освіті. Прийнято Генеральною конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури 14 грудня 1960 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text
108. Пількевич В. О. Основні напрями діяльності Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 1(7). С. 144 – 154. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/admin,+problemi_vsesv-0719-10.pdf
109. Category: Millennium Development Goals. MDGMONITOR. URL: <https://www.mdgmonitor.org/millennium-development-goals/>

110. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations Sustainable Development Summit on 25 September 2015. Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>

111. ЮНЕСКО: діяльність в сфері освіти. КНУ імені Тараса Шевченка. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/36.htm>

112. Біницька К. М., Бучківська Г. В., Балух М. М. Діяльність ЮНЕСКО щодо впровадження ідей освіти для сталого розвитку в шкільні підручники. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 75'2020. С. 20 – 24. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.75.04>

113. Institution-building of the United Nations Human Rights Council. United Nations. General Assembly. Sixty-second session Third Committee Agenda item 65. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/A_C.3_62_L.32-EN.pdf

114. Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие. Генеральная Ассамблея, Организация Объединенных Наций, Совет по правам человека Двадцать девятая сессия Пункт 3 повестки дня. A/HRC/29/L.14/Rev.1. URL: [file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/rezolyuciya%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/rezolyuciya%20(1).pdf)

115. Рада ООН з прав людини закликає держави проводити моніторинг і регулювати діяльність приватних освітніх закладів. *Міжнародний відділ ЦК Профспілки*. URL: <https://pon.org.ua/international/4189-rada-oon-z-prav-lyudini-zaklikaye-derzhavi.html>

116. List of issues prior to submission of the fourth periodic report of the Republic of Moldova. Human Rights Committee. United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights. Distr.: General 30 August 2023. URL:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=2837&Lang=en

117. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. Рекомендація CM/Rec(2010)7, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 2010 р., та пояснювальний меморандум. URL: [file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/hartiya_rady_evropy_ua%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/hartiya_rady_evropy_ua%20(2).pdf)

118. Європейська соціальна хартія (переглянута). Страсбург, 3 травня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062?find=1&text=%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#Text

119. ЮНІСЕФ- УВКБ ООН підтримує сім'ї з дітьми через програму Грошова допомога на розвиток та освіту дитини. UNICEF. UNHCR. The UN Refugee Agency. URL: https://help.unhcr.org/slovakia/wp-content/uploads/sites/76/2023/08/Cash-for-Education_2023_UKR.pdf

120. МОН і ЮНІСЕФ запускають ініціативу «Спільно до навчання», щоб підтримати дітей у новому навчальному році. UNICEF для кожної дитини. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/ministry-education-and-unicef-launch-back-learning-together-initiative-support>

121. Біла-Кисельова А. А. Право на освіту у світлі практики Європейського суду з прав людини: нотатки для національного суду щодо захисту прав людини. *Проблеми становлення правової демократичної держави*. № 3, 2020. С. 3 – 7. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.3.1>

122. Коваль Т. В. Рішення Європейського суду з прав людини у справах щодо порушення права на освіту: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019. Серія ПРАВО. Випуск 58. Том 1. С. 77 – 80. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-1.16>

123. OECD (2009). Consumer Education: Policy Recommendations of the OECD's Committee on Consumer Policy. DSTI/CP (2009)5/FINAL. URL: [https://one.oecd.org/document/DSTI/CP\(2009\)5/FINAL/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DSTI/CP(2009)5/FINAL/en/pdf)
124. Пожоджук Р. В. Право на споживчу освіту. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2024. С. 271 – 275. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/63>
125. Федерація всесвітнього миру. Глобальна мережа миротворців. URL: <https://upf.org.ua/uk/pro-nas/misiia.html>
126. Україна/Росія: Новий підручник з історії – кричуща спроба незаконної ідеологічної обробки школярів і школярок у Росії та на окупованих Росією українських територіях. Amnesty International. 01.09.2023. URL: <https://www.amnesty.org.ua/dostup-do-osvity-v-ukrayini-pid-chas-rosijskoyi-agresiyi/>
127. Fighting for students 'rights since 1982. European Students 'Union. URL: <https://esu-online.org/>
128. Цюк О. Забезпечення якості вищої освіти: освітні індикатори та міжнародні організації. *Порівняльно-педагогічні студії*. No 4 (18), 2013. С. 119 – 124. URL: <http://pps.udpu.edu.ua/article/view/49211/45292>
129. Красовська О. Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору. *Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля*. URL: <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/41c3c0d1-c655-46cd-9798-2011330e2bd5/content>
130. Міжнародна співпраця. Сайт Міністерства і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/tag/mizhнародna-spivpratsya?&tag=mizhнародna-spivpratsya>
131. Міжнародна співпраця. Сайт Міністерства і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/en/ministry/activity/international-cooperation>

132. Bokshorn A. V., Voloshanivska T. V. International cooperation in the field of educational activity through the prism of war: challenges and opportunities. *ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС*. 4-2022, Ч. 1. С. 246 – 251. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.38>

133. Інчхонська декларація Освіта-2030: забезпечення загальної інклюзивної та справедливої якісної освіти та навчання протягом усього життя. ED/WEF2015/MD/3. URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/inchxonska-deklaraciya.pdf>

134. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у сферах науки, технологій, інновацій та вищої освіти. Затверджено Постановою КМ № 17 від 10.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_002-24#Text

135. Меморандум між Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України та Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Об'єднаних Арабських Еміратів про співробітництво в галузі вищої освіти і наукових досліджень від 26.11.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784_011#Text

136. Договір між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері науки і технологій від 12.01.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_187#Text

137. Протокол про співробітництво у сфері освіти та науки між Міністерством освіти і науки України та Міністерством людських ресурсів Угорщини на 2015-2017 роки від 19.12.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_090#Text

138. Програма співробітництва між Міністерством освіти і науки України та Міністерством науки, освіти та молоді Республіки Хорватія у сфері науки та технологій від 11.09.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191_001-24#Text

139. Все про ЕРАЗМУС+. *Університет Григорія Сковороди в Переяславі. Відділ міжнародних зв'язків.* URL: <https://doir.uhsp.edu.ua/erazmus/>

140. Regulation (EU) No 1288/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing 'Erasmus+': the Union programme for education, training, youth and sport and repealing Decisions No 1719/2006/EC, No 1720/2006/EC and No 1298/2008/EC Text with EEA relevance. Document 32013R1288. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R1288&qid=1395671967554>

141. Модуль 9. Корупція у сфері освіти. Управління ООН з наркотиків і злочинності. Відень. Інструменти знань для науковців і фахівців. Серія модулів УНЗ ООН з протидії корупції. URL: https://grace.unodc.org/grace/uploads/documents/academics/ukrainian/UA_Anti-Corruption_Module_9_Corruption_in_Education.pdf

142. Максименцева Н. О. Інституціоналізація корупції в системі вищої освіти в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 7/2023. С. 565 – 568. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/129>

143. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст.226.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

144. Попко В. Вища освіта, що веде до Європи: успіхи, виклики, приклади, рекомендації для України. Джерело: ЦН.БЛОГИ. 25.04.2025. URL: <https://censor.net/ua/blogs/3548715/vstup-do-vropeyiskogo-soyuzu-tse-ne-lishe-ekonom-chn-chi-sudov-reformi>

145. Бойко І. Вадим Попко: Імплементация европейских стандартов вищої освіти в Україні - це інвестиції в майбутнє. УНІАН, 25.04.2025. URL: <https://www.unian.ua/society/vadim-popko-implementaciya-yevropeyskih-standartiv-vishchoji-osviti-v-ukrajini-ce-investiciji-v-maybutnye-12989424.html>

146. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#n8>

147. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text

148. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>

149. Завдання та індикатори досягнення розвитку в Україні на період до 2030 року. Sustainable Development Goals. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ind.80/bookmtd-goalsalbum110pagesok-3.pdf>

150. Приходько А. А. Визначення поняття «публічна адміністрація» у сфері запобігання та протидії корупції в Україні. PRIKHODKO&PARTNERS. URL: <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/vyznachennya-ponyattya-publichna-administracziya-u-sferi-zapobigannya-ta-protydiyi-korupcziyi-v-ukrayini/>

151. Recommendation No. R (84) 15 of The Committee of Ministers to member states relating to public liability. Council of Europe Committee of Ministers. Adopted by the Committee of Ministers on 18 September 1984 at the 375th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/16804e3398>

152. Кравцова Т. М., Солонар А. В. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 522 – 525. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10ktmdpa.pdf>

153. World Bank. (2021). Education Public Administration: Global Trends. Washington, DC: World Bank Group. 289 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099846204292224601/pdf/IDU0c0b12d7b09bcc04bc608484080b1522cd655.pdf>
154. Міжнародні програми та фонди. MELVANA Exchange Program 2020. URL: <http://www.ndu.edu.ua/index.php/ua/novini-universitetu/item/172-mizhnarodni-prohramy-ta-fondy>
155. Лісабонська конвенція про визнання кваліфікацій у сфері вищої освіти в європейському регіоні, 1997. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>
156. Ministry of Higher Education, Research and Innovation of France. Diploma Recognition Procedures. Paris, 2022. URL: <https://eulacfoundation.org/en/ministry-higher-education-research-and-innovation-mesri>
157. Визнання іноземних документів про освіту в Україні: як пройти процедуру нострифікації. НУШ. Нова українська школа. СМАПТ ОСВІТА. 28.05.2024. URL: <https://nus.org.ua/2024/05/28/vyznannya-inozemnyh-dokumentiv-pro-osvitu-v-ukrayini-yak-projty-protseduru-nostryfikatsiyi/>
158. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
159. Фесан Т. В. Охорона та захист прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. С. 165 – 170. *Електронний репозитарій НАВС*. 2024. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/18f8d43f-a218-443d-8325-3bf7a9b1a286/content>
160. Терещенко І. О. Право на освіту в умовах правового режиму воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне*

правознавство». Розділ II. Конституційне право; муніципальне право С. 130 – 134. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.20>

161. Мельничук О. Ф. Право на доступність освіти в Україні в умовах війни. Актуальні питання у сучасній науці. № 11 (17), 2023. С. 631 – 639. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7342/7383>